M•A•P•S

ATLAS NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA

LOKÁL PLURÁLU SUBSTANTIV

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky

KATEDRA GEOINFORMATIKY
Univerzita Palackého v Olomouci

Jazyková rozmanitost českých nářečí
zachycená ve výzkumech 60. a 70. let 20. století

ATLAS NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA

LOKÁL PLURÁLU SUBSTANTIV

Olomouc 2025

Název Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv

Autoři PhDr. Martina Ireinová, Ph.D.[1]
prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.[2]
Mgr. Jakub Koníček, Ph.D.[2]
PhDr. Milena Šipková, CSc.[1]
Mgr. Šimon Temer[1]
Mgr. Tadeáš Krch[1]
Mgr. Petra Přadková[1]
Mgr. Jakub Žejdlík[2]
PhDr. Zina Komárková[1]
Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.[1]
Mgr. Filip Kubeček[1]
Mgr. Radek Šuta[1]
RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.[2]
RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.[2]

[1] Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
[2] Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Atlas vznikl na základě řešení projektu č. DH23P03OVV050
„Atlas českého jazyka 2027: celoúzemní výzkum nářečí českého jazyka po 50 letech“.
Poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI III.

V atlase byla použita data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (*www.lindat.cz*)
podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (projekt č. LM2023062).

Konzultace k etymologickým výkladům: PhDr. Helena Karlíková, CSc., etymologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

Recenzenti Mgr. Michal Vašíček, Ph.D. (Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.)
doc. RNDr. Dagmar Kusendová, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc,
pro Katedru geoinformatiky jako její 108. publikaci.

Ediční řada M·A·P·S· (Map and Atlas Product Series), Num. 30

1. vydání
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2025

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

DOI 10.5507/prf.25.24467252
ISBN 978-80-244-6725-2 (print, KR)
ISBN 978-80-244-6727-6 (online: iPDF)

ÚVODNÍ SLOVO

S velkou poznávací hodnotou *Českého jazykového atlasu* jsem měl možnost seznámit se během vzniku a vydávání jeho jednotlivých svazků. Přivedla mě k tomu spolupráce s brněnskými dialektology, nejvíce s Karlem Ficem a jeho generací, se kterou jsem spolupracoval na přípravě *Slovanského jazykového atlasu*. Při našich společných jednáních v Brně nebo v Bratislavě jsme si často povídali také o interpretaci nářečních jevů v tehdy vznikajícím *Českém jazykovém atlasu*.

Množství gramatických významů a jejich podob v jednotlivých nářečích českého jazykového území skrytých v atlase, který právě otevíráte, je rozšířením tematických celků nářečních map čtvrtého svazku *Českého jazykového atlasu* (2002), navazuje na něj a zpřístupňuje tyto významy aktuálními interdisciplinárními metodami. Výskyt značného počtu nářečních forem dokazuje nejen bohaté vnitřní členění českých nářečí, ale také velké množství významů, které si s konkrétním gramatickým tvarem lze v našich výpovědích představit ve spojení s dalšími slovními druhy. Kromě územního členění jednotlivých forem, které jsou předloženy v tomto atlase, jsou uvedené příklady důkazem toho, jakým způsobem plní gramatický tvar své funkce základní komunikační jednotky: tvary lokálu plurálu dokazují, že lokál ve spojení s rozličnými předložkami může ve vazbě se slovesem mít více významů: objekt činnosti (*mluvit o věcech*), místní významy (*na schodech*), způsob vykonávání děje (*svážet na vozech*, *nosit na rukou*), jeho různé časové vyjádření (*o Vánocích, po Velikonocích*) a jiné. Způsob znázornění různých nářečních forem a jejich územního rozšíření na mapách tohoto působivého atlasu velmi přehledným způsobem přibližuje zájemcům o přirozené formy jazyka zejména prvky, kterými se konkrétní nářeční areál liší od svého okolí, ale které jej zároveň s tímto okolím také sbližují nebo přímo svazují. Atraktivita a přehlednost nářečních map, srozumitelných legend, komentářů, grafik a ukázek lidové moudrosti v ustálených spojeních je v tomto atlase účinným způsobem, jak prezentovat ucelený význam rozsáhlého projektu, ve kterém atlas vznikl. *Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv* se neodmyslitelně stává součástí nezbytného komplexu o hodnotách duchovního dědictví národního jazyka a dnešním generacím je nejen odkazem z minulosti, ale výsledkem současné svědomité vědecké práce, otevírajícím rozsáhlou badatelskou perspektivu dalších výzkumů domácích i zahraničních slavistů.

prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (*1953)
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

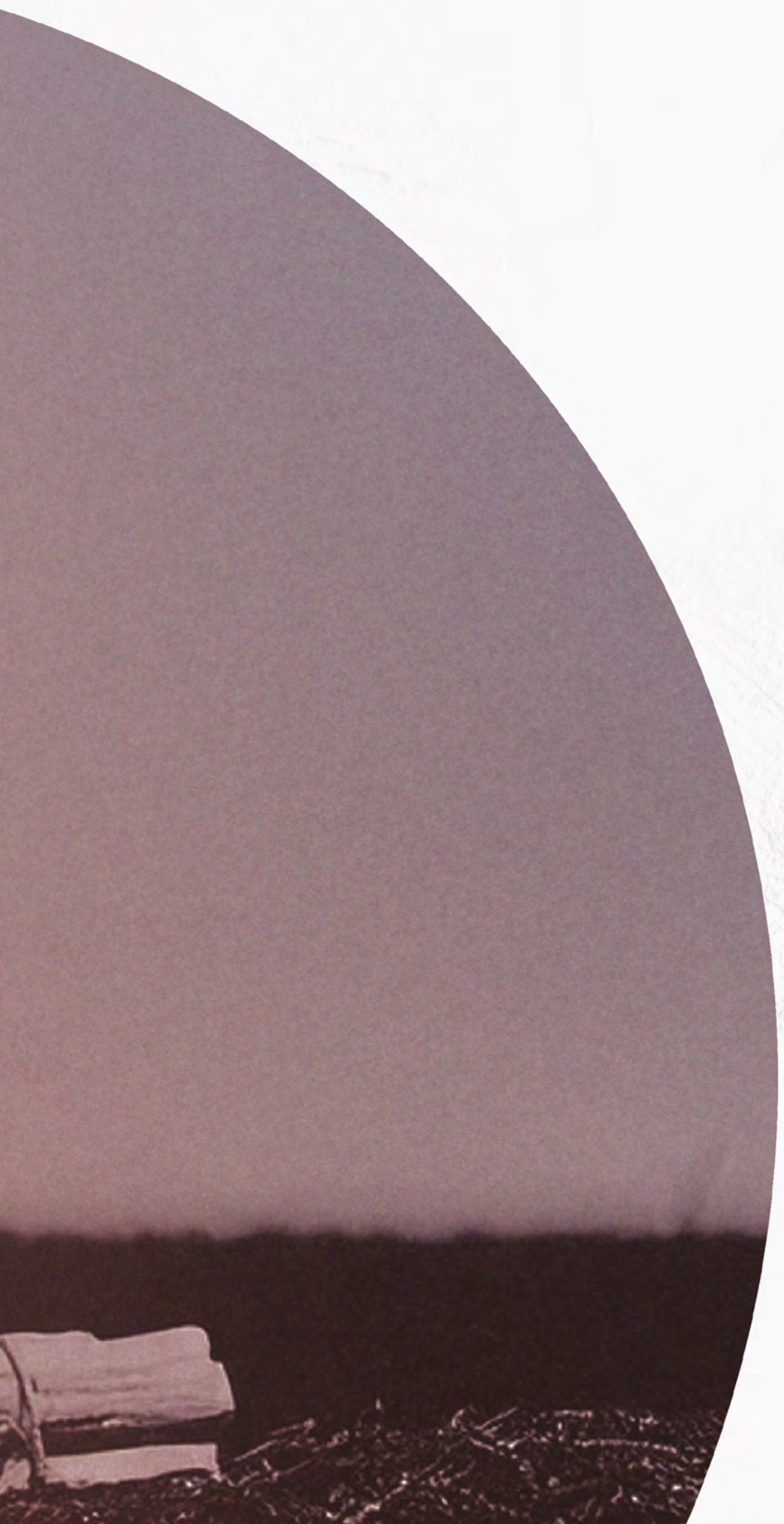

OBSAH

Atlasy nářečí českého jazyka 6
Celoúzemní nářeční výzkum 8
Český jazykový atlas 9
Výzkumné území 10
Jak číst atlas 12
Znakový klíč a legenda 14
Porozumění mapě 15

ODDÍL 1
ANALYTICKÉ MAPY

MASKULINA

Soused 18
Kluk 20
Hoch 22
Vůl 24
Schod 26
Dub 28
Buk 30
Mlýn 32
Kámen 34
Vůz 36
Pekař 38
Nůž 40

FEMININA

Kráva 42
Koza 44
Chalupa 46
Ruka 48
Nohavice 50
Velikonoce 52
Vánoce 54
Kost 56
Věc 58
Zeď 60
Noc 62

NEUTRA

Okno 64
Semeno 66
Koleno 68
Prsa 70
Pole 72
Vejce 74

ODDÍL 2
SYNTETICKÉ MAPY

Typizace koncovek mužských a středních o-kmenů 78
Typizace koncovek mužských a středních jo-kmenů 79
Typizace koncovek ženských a-kmenů 80
Typizace koncovek ženských i-kmenů 81
Souhrnná typizace koncovek 82
Shoda se spisovným jazykem 83

ODDÍL 3
ZÁVĚR

Shrnutí 86
Summary 88
Informační zdroje 90
Seznam zkratek 92
Speciální znaky pro dialektologický přepis 93
Výstava Kriticky ohrožené jevy našich nářečí 94
Získaná ocenění 98
Nářeční obrázkové dotazníky 100
Ediční řada M·A·P·S· 102
Publikační výstupy 103
Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český AV ČR 104
Katedra geoinformatiky, Univerzita Palackého v Olomouci 105

ATLASY NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA

Spolupráce brněnských dialektologů s kartografy z Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci se datuje od roku 2020. Společně zpracovávají nářeční materiál shromážděný v letech 1964–1976 celoúzemním výzkumem zejména u tehdejší nejstarší venkovské generace (více viz s. 8) a připravují jeho novou, inovativní prezentaci.

Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů (2020) byl prvním společným produktem. Kartografickým přepracováním 16 map z 5. dílu *Českého jazykového atlasu* (dále ČJA) vznikly nové analytické nářeční mapy s odborným komentářem a mapami hláskových obměn. Významným obohacením ve zpracování českého dialektologického materiálu byly dvě syntetické mapy znázorňující 6 typů a 13 regionů krácení vokálů.

Obsahy analytických map dalších pěti atlasů byly vygenerovány pomocí unikátního algoritmu v softwaru ProMAP a kartograficky vizualizovány v prostředí geografického informačního systému ArcGIS Pro.

Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu (2022) představil část dialektologického materiálu již publikovaného ve 4. dílu ČJA, ale i materiál dosud nezveřejněný. Nářeční varianty instrumentálu plurálu jsou znázorněny ve 39 analytických mapách a doplněny o čtyři mapy typů nářečních zakončení instrumentálu plurálu. Podrobný pohled na regionální diferenciaci poskytují mapy hláskových obměn. Dialektologické texty jsou rozšířeny o nářeční doklady z Archivu lidového jazyka, které ilustrují reálné užití instrumentálových forem v konkrétních oblastech a lokalitách.

Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv (2022), třetí společný atlas, byl sestaven z 33 analytických map, které byly součástí výstavy „Kriticky ohrožené jevy našich nářečí“ (více viz s. 94–95). Atlas zachycuje rozmanitost nářečních forem při tvoření vybraných pádů 28 substantiv ze 4. dílu ČJA. Každé položce je věnován dialektologický komentář, mapy hláskových obměn s konkrétními fonetickými realizacemi, vše doplňuje text přibližující dobový venkovský způsob života, zemědělské postupy či tradiční obyčeje. Výtvarnou složku atlasu tvoří černobílé fotografie respondentů i předmětů každodenní potřeby, většinou pořízené během celoúzemního výzkumu mezi lety 1964 a 1976. Výsledkem prostorové syntézy je syntetická mapa, která rozlišuje pět typů podle míry shody nářečních variant se spisovným jazykem.

1

ATLAS NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA
KRÁCENÍ VOKÁLŮ

16 zpracovaných slov
16 hlavních nářečních map
16 map hláskových obměn
35 vedlejších map
2 mapy prostorové syntézy

2

ATLAS NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA
INSTRUMENTÁL PLURÁLU

39 zpracovaných slov
39 hlavních nářečních map
81 mapových výřezů
66 map hláskových obměn
4 mapy prostorové syntézy

3

ATLAS NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA
DEKLINACE SUBSTANTIV

28 zpracovaných slov
33 hlavních nářečních map
47 map hláskových obměn
12 malých map
1 mapa prostorové syntézy

Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin (2023) je v pořadí čtvrtým společným atlasem. Prezentuje rozšíření forem nominativu singuláru u apelativ ženského rodu na 30 analytických mapách a u toponym téhož rodu na 5 mapách. Část dialektologického materiálu vychází ze 4. dílu ČJA, část je publikována poprvé. Atlas doprovázejí komentáře, mapy hláskových obměn a textové ukázky užití nářečních forem sledovaného pádu. Novými prvky jsou QR kódy, pomocí nichž jsou zpřístupněny zvukové ukázky (tj. nahrávky pocházející jak ze starších, tak i ze současných výzkumů), a ilustrace vytvořené nástroji umělé inteligence. Součástí atlasu jsou čtyři mapy prostorové syntézy vymezující typy nominativu singuláru u jednotlivých vzorů feminin, dále mapy souhrnné typizace založené na předchozích dílčích typizacích a dvojice speciálně zaměřených map pro feminina vzoru *růže*, které zachycují jednak míru zachování nepřehlasovaného *'a*, jednak míru přechodu feminin vzoru *růže* ke vzoru *píseň*.

Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin (2024), pátý společný atlas, obsahuje mapy znázorňující zeměpisný výskyt nářečních forem 12 slov. Některá slova byla již mapována pro 4. díl ČJA, některá byla publikována poprvé. Geografické rozšíření nářečních variant nominativu a akuzativu plurálu životných maskulin je představeno na 24 analytických mapách, doplněných o mapy hláskových obměn. Dialektologické komentáře vysvětlují původ, historický vývoj a územní rozsah zaznamenaných tvarů. Obraz nářečního stavu dokreslují textové a zvukové ukázky. Syntetické mapy dokládají míru shody mezi nominativem a akuzativem plurálu u jednotlivých maskulin (13 map), míru jejich shody se spisovným jazykem (3 mapy), typy užití jiného pádu (2 mapy) a typy převažující koncovky v nominativu a akuzativu (2 mapy).

Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv (2025) je nejnovějším, v pořadí již šestým atlasem vzniklým ve spolupráci brněnských dialektologů a olomouckých kartografů. Publikace obsahuje výsledky dialektologického zpracování geografické distribuce nářečních forem lokálu plurálu vybraných substantiv: 12 maskulin, 11 feminin, 6 neuter. Každou z 29 hlavních analytických map doplňují mapy rozšíření hláskových variant lokálových tvarů, dialektologické texty a konkrétní kontexty užití sledovaných forem, uložené v Archivu lidového jazyka. Koncepčním vyústěním atlasu jsou mapy prostorové syntézy zachycující typizaci nářečních zakončení lokálu plurálu a míry shody nářečních tvarů lokálu plurálu se spisovným jazykem.

Každý z těchto šesti atlasů vyniká svým specifickým vizuálním zpracováním a kartografickým přístupem, čímž dokládá rozmanité možnosti systematické geovizualizace nářečních dat.

4

35 zpracovaných slov
35 hlavních nářečních map
35 mapových výřezů
61 map hláskových obměn
70 datových vizualizací
35 audionahrávek
7 map prostorové syntézy

5

12 zpracovaných slov
24 hlavních nářečních map
24 mapových výřezů
80 map hláskových obměn
12 audionahrávek
24 datových vizualizací
13 map míry shody
8 map prostorové syntézy

6

29 zpracovaných slov
29 hlavních nářečních map
29 mapových výřezů
58 map hláskových obměn
30 audionahrávek
58 datových vizualizací
5 map typů koncovek
1 mapa míry spisovnosti

www.ceskanareci.cz

CELOÚZEMNÍ NÁŘEČNÍ VÝZKUM ZDROJ DAT PRO ATLASY NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA

Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český provádí výzkum českých nářečí od svého založení v roce 1946. V období **1947–1958** byly výzkumné aktivity realizovány převážně **nepřímou, korespondenční metodou**, při které byly do zkoumaných lokalit rozesílány dotazníky. Ty ve spolupráci s rodilými mluvčími vyplňovali většinou místní učitelé a následně je zasílali zpět do ÚJČ. První fáze výzkumu byla zaměřena na hláskoslovné a tvaroslovné rozdíly, druhá fáze se soustředila na lexikální variabilitu. Hlavním cílem bylo získat komplexní přehled o tehdejším stavu českých nářečí.

Poznatky získané v těchto výzkumech byly systematicky využity při koncipování **přímého terénního výzkumu**. Jeho primárním cílem bylo plošné zachycení nejstaršího dochovaného stavu tradičních českých nářečí. V letech **1964–1972** proto dialektologové provedli rozsáhlý výzkum **ve 420 venkovských obcích**, kde prostřednictvím *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* získávali od usedlého zemědělského obyvatelstva odpovědi na 2 649 položek. Analogicky k nepřímému výzkumu byla pozornost zaměřena na lexikální vrstvu každodenního života na venkově (např. domácí a místní prostředí, zemědělství, příroda, lidský život či společenské vztahy) a na jevy fonologické, morfologické, navíc i na jevy povahy slovotvorné a syntaktické. Samotný sběr dat byl podpořen obrazovou přílohou s 34 ilustracemi reálií, např. kos, hrábí, cepu či rádla.

Po završení terénního výzkumu ve venkovských oblastech se dialektologové zaměřili na jazykové prostředí **v 57 městech**. V letech **1973–1976** zkoumali vybrané položky *Dotazníku*, vyřadili ty, které se vztahovaly výhradně k venkovskému způsobu života (např. pec na pečení chleba, dřevník, otep rovné slámy vymlácené cepy). Současně využili *Dodatkový lexikální dotazník pro výzkum mluvy ve městech*, jehož prostřednictvím zachycovali názvosloví pro 139 městských reálií, např. tramvaj, gymnázium, samoobsluhu, otoman či spínací špendlík.

Do terénního výzkumu se zapojilo **4 364 respondentů** z nejstarší generace z venkovského prostředí a 1 032 mluvčích z městského prostředí, z toho 365 z nejstarší a 667 z mladé generace.

V některých částech území (zejména v pohraničních oblastech, na Jihlavsku a Svitavsku) nebyl realizován souvislý nářeční výzkum, jelikož po poválečném odsunu německého obyvatelstva a následném osídlení došlo k nářeční a částečně i jazykové heterogenitě místní populace. Výzkum se zde proto zaměřil výhradně na mluvu příslušníků nejmladší generace.

Dialektologický výzkum byl proveden rovněž ve 13 vesnicích s historickou českou kolonizací v **zahraničí**, a to na území Polska, Rumunska a bývalé Jugoslávie (dnešního Chorvatska, Srbska a Bosny a Hercegoviny).

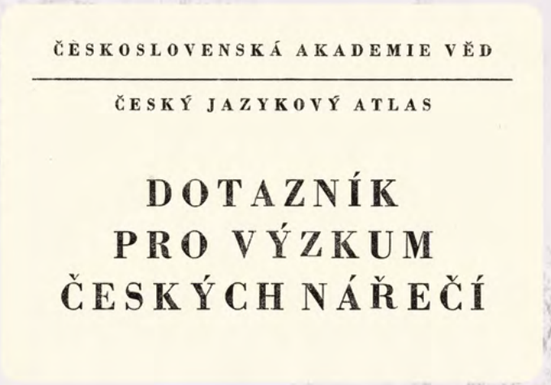

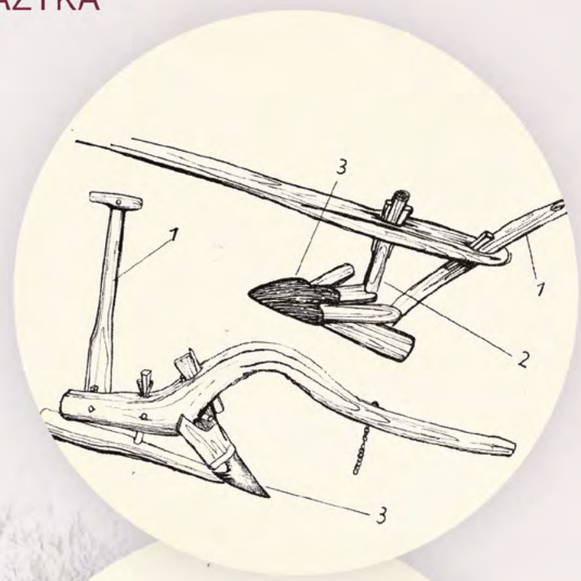

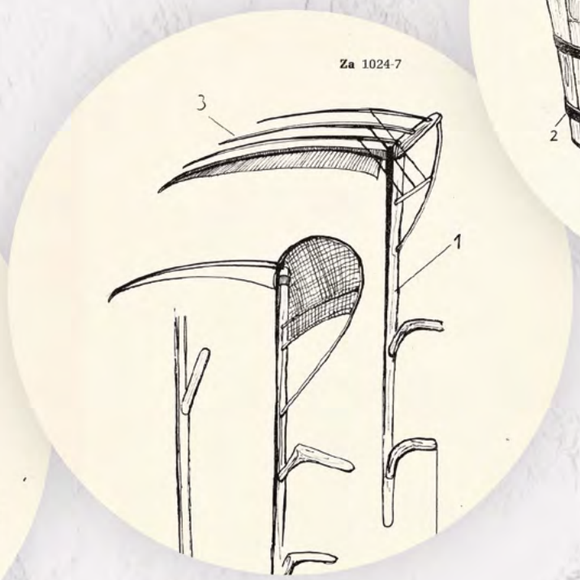

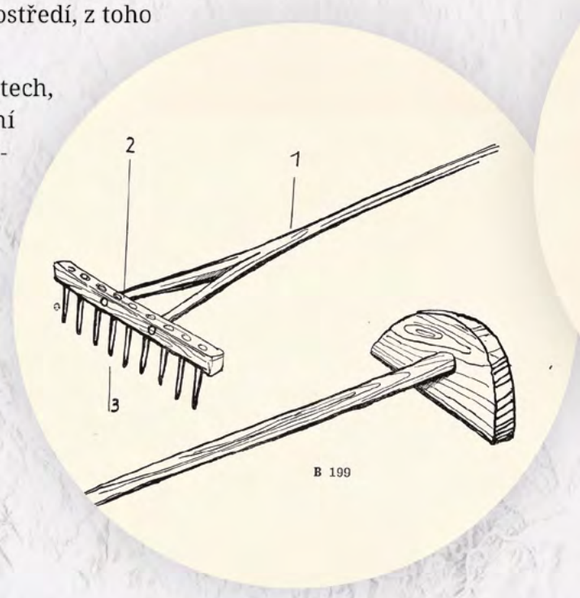

Ukázky z obrazové přílohy *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*

ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS PRVNÍ ATLASOVÉ ZPRACOVÁNÍ NÁŘEČÍ ČESKÉHO JAZYKA

Český jazykový atlas (dále ČJA) představuje dosud nejrozsáhlejší a nejvýznamnější geolingvistické dílo české dialektologie. Jeho cílem bylo poskytnout komplexní obraz nářeční situace českého jazyka na přelomu 60. a 70. let 20. století, kdy tradiční dialekty ještě v široké míře fungovaly v přirozené komunikaci, avšak zároveň již podléhaly procesům nivelizace. Atlas dokumentuje v 6 dílech stav a územní rozrůznění českých nářečí v rozhodující etapě jejich vývoje a umožňuje sledovat hlavní tendence směřující k postupné proměně tradičního nářečního systému.

Tištěná podoba ČJA vycházela postupně v letech 1992–2011 a soustředila se na lexikální, slovotvorné, morfologické a fonetické jevy českého nářečního systému. Jejich kartografické ztvárnění poskytlo vědecké veřejnosti i širší odborné komunitě jedinečný přehled o nářeční situaci na celém území českého jazykového prostoru. V letech 2012–2017 byl atlas revidován a vydán ve druhém, elektronickém, opraveném a doplněném vydání. To je od roku 2012 zpřístupněno na internetu ve formátu PDF (https://cja.ujc.cas.cz/), od roku 2018 i v HTML (https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/) pro interaktivní práci s daty a jejich využití v širším badatelském i pedagogickém kontextu.

ČJA je zásadním pramenem pro studium českých nářečí i důležitým zdrojem pro mezinárodní srovnávací dialektologii a geolingvistiku. Svým rozsahem, metodologií a technickým zpracováním se řadí k nejvýznamnějším jazykovým atlasům středoevropského prostoru.

Český jazykový atlas, 1. díl,
mapa 212 – Velikonoce

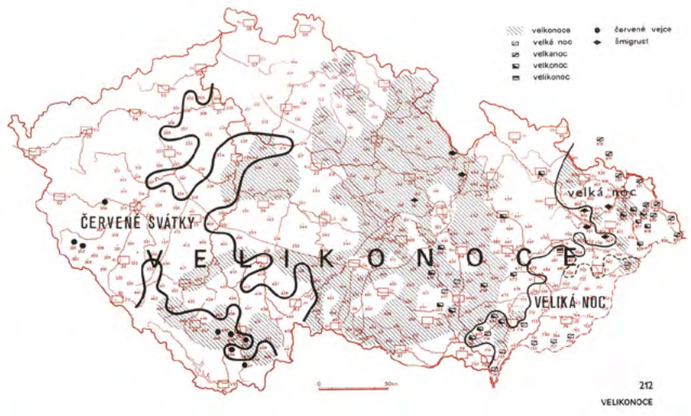

Český jazykový atlas – 1 558 map a 1 578 komentářů

- díl 1: lexikální zásoba z významových okruhů „člověk“, „místní a domácí prostředí“
- díl 2: lexikální zásoba z významových okruhů „zahrada a sad“, „živočišstvo“, „les a rostlinstvo“, „krajina“, „čas a počasí“, „vesnice dříve a nyní“, „zábavy a zvyky“
- díl 3: lexikální zásoba z významových okruhů „hospodářská usedlost“, „polní práce, zemědělské nářadí a nástroje“, „dobytek a drůbež“
- díl 4: tvaroslovné jevy (diference v gramatických formách ohebných slov)
- díl 5:
  - jevy hláskoslovné (zaměřené na samohlásky a na souhlásky)
  - jevy syntaktické (výrazové prostředky pro vyjádření různých syntaktických vztahů, rozdílné větné konstrukce)
  - tvoření adverbií
  - výsledky z dodatkového výzkumu ve městech
  - mapy izoglosových svazků
- díl Dodatky:
  - dotazníky celoúzemního výzkumu: *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (včetně obrazové přílohy), *Dodatkový lexikální dotazník pro výzkum mluvy ve městech*
  - charakteristiky zkoumaných lokalit (informace geografické, demografické aj.)
  - ukázky nářečí v audiozáznamech souvislých vyprávění pořízených během celoúzemního nářečního výzkumu (dvě CD s 36 vyprávěními z Čech a 34 z Moravy a Slezska)

Český jazykový atlas, elektronická verze

  - přepisy audiozáznamů ve zjednodušené (tzv. fonetické) transkripci a stručná charakteristika nářečních jevů z ukázek
  - kompletní rejstříky dílů 1 až 5: položky, nářeční doklady (cca 25 tisíc), autoři
  - bibliografie české dialektologie od roku 1968 (téměř 900 záznamů)

Terénní výzkum pro ČJA

- Časový harmonogram
  - 1964–1972 – výzkum ve venkovských lokalitách
  - 1973–1976 – výzkum v městských lokalitách
- Lokality
  - 420 obcí: 223 v Čechách, 197 na Moravě a ve Slezsku (vč. 5 obcí v dnešním Polsku: 2 obce ze starého českého osídlení v Kladsku a 3 obce bývalého opavského Slezska)
  - 57 měst: 37 vnitrozemských měst (18 v Čechách, 19 na Moravě a ve Slezsku), 20 měst na území bez souvislého výzkumu (12 v Čechách, 8 na Moravě a ve Slezsku)
  - 13 zahraničních lokalit se starší českou kolonizací: 1 v Polsku, 5 v Rumunsku a 7 v bývalé Jugoslávii (4 v Chorvatsku, 1 v Bosně a Hercegovině, 2 v Srbsku) – nářeční materiál nebyl do map zahrnut, je součástí komentářů
- Respondenti
  - nejstarší generace starousedlíků ve věku 65+: 4 364 na venkově, 365 ve městech
  - nejmladší generace (14–15letí žáci a studenti): 667 ve městech
- Výzkumné položky
  - *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (1964–1965)
    - 2 649 položek
    - oddíl A – jevy diferencující se lexikálně a slovotvorně uspořádané podle věcněvýznamových souvislostí
    - oddíl B – jevy gramatické a syntaktické
  - *Dodatkový lexikální dotazník pro výzkum mluvy ve městech*
    - 139 položek
    - zaměření na reálie městského života (např. biograf, kolotoč, batoh) a na mluvu mládeže (např. třída, třídní učitel, jednička, propadnout)

VÝZKUMNÉ ÚZEMÍ

Výzkumným územím pro sběr dialektologického materiálu bylo celé státní území současné České republiky s jeho blízkým okolím. Zahrnovalo:

- území se souvislým výzkumem
  - 420 venkovských obcí, vč. 5 obcí v Polsku (dotazována nejstarší generace),
  - 37 měst (dotazována nejstarší a nejmladší generace),
- území bez souvislého výzkumu
  - 20 měst (dotazována nejmladší generace).

420 venkovských lokalit

57 městských lokalit

5 lokalit v Polsku

PRŮHLEDNÁ FÓLIE S MAPOU VÝZKUMNÝCH LOKALIT

Mapa výzkumných lokalit je k dispozici na uvedeném odkazu k vytištění na průhlednou fólii a může se přikládat k analytickým a syntetickým mapám pro snadnou identifikaci lokalit. Samostatně lze vytisknout i seznam výzkumných lokalit na straně 11.

www.ceskanareci.cz/anacej6

ETAPY VÝZKUMU

1964–1972

- 4 364 respondentů na venkově

1973–1976

- 1 032 respondentů ve městech

V lokalitách tzv. opěrné sítě bodů, tvořené 107 venkovskými lokalitami, se zkoumalo všech 2 649 položek *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*, v ostatních lokalitách byly některé položky z výzkumu vypuštěny.

VÝZKUMNÉ LOKALITY

1 Cheb
2 Tachov
3 Karlovy Vary
4 Kadaň
5 Most
6 Ústí nad Labem
7 Česká Lípa
8 Rumburk
9 Frýdlant
10 Trutnov
11 Nová Paka
12 Hradec Králové
13 Vysoké Mýto
14 Mladá Boleslav
21 Roudnice n. Lab.
22 Praha
23 Kolín
24 Rakovník
25 Příbram
26 Benešov
27 Ledeč n. Sázavou
30 Železná Ruda
31 Plzeň
32 Klatovy
40 Vyšší Brod
41 Strakonice
42 Tábor
43 Jindřichův Hradec
44 Prachatice
45 České Budějovice
49 Slavonice
51 Jihlava
52 Třebíč
53 Nové Město n. M.
59 Svitavy
61 Znojmo
62 Moravský Krumlov
63 Brno
64 Boskovice
65 Litovel
66 Prostějov
67 Kroměříž
71 Lipník nad Bečvou
72 Vsetín
73 Kyjov
74 Uherský Brod
75 Břeclav
79 Mikulov
81 Opava
82 Ostrava
83 Příbor
84 Český Těšín
91 Šumperk
92 Bruntál
93 Moravský Beroun
94 Jeseník
95 Osoblaha
101 Držkov
102 Paseky nad Jizerou
103 Poniklá*
104 Horní Dušnice
105 Mrklov
106 Hoření Paseky*
107 Všelibice
108 Frýdštejn
109 Lestkov*
110 Loukov
111 Nová Ves n. Pop.
112 Horní Kalná
113 Rtyně v Podkrkon.
114 Slatina nad Úpou
115 Horní Rybníky
116 Hlavňov*
117 Machov
118 Kudowa-Zdrój POL
119 Jakubowice POL
120 Mukařov
121 Všeň
122 Střeleč
123 Úlibice
124 Pecka*
125 Bílá Třemešná
126 Vilantice
127 Dolany*
128 Slavětín n. Metují
129 Česká Čermná
130 Kounov*
131 Trnov
132 Libel
133 Liberk
134 Žampach
135 Klášterec n. Orlicí
136 Mistrovice*
137 Horní Heřmanice
138 Obruby
139 Údrnice*
140 Myštěves
141 Neděliště
142 Sedlice
143 Bělečko*
144 Lány u Dašic
145 Jenišovice
146 Skořenice*
147 Řetůvka
148 Kozlov
149 Březinka*
150 Úherce
151 Nouzov
152 Lužec n. Cidlinou*
153 Vlčí Habřina
154 Lipoltice
155 Jezbořice*
156 Lukavice
157 Horní Bradlo
158 Studnice*
159 Otradov
160 Morašice
161 Poříčí u Litomyšle*
162 Trstěnice
199 Šárovcova Lhota
201 Raná
202 Chrášťany*
203 Sířejovice
204 Libotenice
205 Pnětluky*
206 Jimlín
207 Hříškov
208 Orasice
209 Brníkov
210 Bechlín*
211 Strážnice
212 Sedlec
213 Krpy
214 Všejany
215 Semice*
216 Chleby
217 Vrbová Lhota
218 Ohaře
219 Svatý Mikuláš*
220 Přibyslavice
221 Běstvina
222 Střížov
223 Mšecké Žehrovice
224 Dobrovíz
225 Dolín*
226 Budihostice
227 Kly
228 Bašť*
229 Zápy
230 Královice
231 Tismice
232 Krymlov
233 Losiny*
234 Chlístovice
235 Kozlov
236 Tis*
237 Lašovice
238 Chyňava
239 Korno
240 Kosoř*
241 Těptín
242 Ostředek
243 Popovice
244 Strojetice
245 Rejčkov
246 Dobrohostov
247 Broumy*
248 Radouš
249 Velká Lečice
250 Drevníky
251 Svatý Jan
252 Křečovice*
253 Smilkov
254 Šebířov*
255 Bratřice
256 Velký Rybník
257 Šimanov
301 Postřekov*
302 Chodov
303 Draženov
304 Mrákov
305 Zahořany
306 Sulislav
307 Všekary*
308 Lštění
309 Černíkov
310 Chodská Lhota*
311 Újezd*
312 Potvorov
313 Hvozd
314 Žebnice
315 Nekmíř
316 Hromnice*
317 Vochov
318 Čižice
319 Zemětice
320 Vlčí*
321 Ježovy
322 Habartice
323 Rovná
324 Nemilkov
325 Přilepy
326 Šípy
327 Kozojedy
328 Vejvanov
329 Volduchy
330 Lhůta
331 Chocenice
332 Kramolín
333 Velenovy*
334 Drozdov
335 Těně
336 Číčov*
337 Čížkov
401 Drahlín
402 Vysoká u Příbramě
403 Horní Hbity*
404 Zalužany
405 Kovářov
406 Ředice
407 Božejovice*
408 Sedlečko
409 Prasetín
410 Myslotín*
411 Rohozná
412 Věšín
413 Drahenice
414 Cerhonice*
415 Oslov
416 Borovany
417 Lom
418 Těmice
419 Polesí
420 Chanovice
421 Čekanice
422 Stará Dobev
423 Albrechtice n. Vlt.
424 Březí u Týna n. Vlt.*
425 Březnice
426 Borkovice
427 Tučapy
428 Pluhův Žďár*
429 Kamenný Malíkov
430 Mosty
431 Nezamyslice
432 Kraselov
433 Čepřovice
434 Křtětice
435 Podeřiště
436 Zahájí
437 Drahotěšice
438 Ponědraž
439 Mláka
440 Lásenice
441 Jiřičná
442 Nezdice na Šum.
443 Stachy*
444 Onšovice
445 Laziště*
446 Hracholusky
447 Jáma
448 Rojšín*
449 Čakov
450 Vrábče
451 Hůrky*
452 Kojákovice
453 Staňkov*
454 Přísečná
455 Doudleby
456 Ločenice
457 Soběnov*
458 Slavče
459 Třebeč
460 Buková*
461 Rapšach
462 Hodice*
463 Světlá
464 Volfířov*
465 Dyjice
501 Pustá Rybná
502 Rohozná*
503 Hrbov*
504 Velká Losenice
505 Světnov
506 Kadov*
507 Ubušín
508 Věstín
509 Vojtěchov
510 Jámy*
511 Bobrůvka
512 Krásněves
513 Bohdalov
514 Řehořov*
515 Velký Beranov
516 Příseka
517 Hladov
518 Červený Hrádek
519 Báňovice
520 Mladoňovice*
601 Heraltice*
602 Cidlina
603 Nové Syrovice
604 Oslnovice
605 Pavlínov
606 Hodov*
607 Sedlec*
608 Příložany
609 Rešice
610 Slatina
611 Ctidružice*
612 Olbramkostel
613 Mašovice
614 Plaveč*
615 Morašice
616 Tasovice*
617 Věžná
618 Lomnice
619 Heřmanov*
620 Holubí Zhoř
621 Zbraslav
622 Chudčice
623 Žebětín
624 Čučice
625 Hlína*
626 Jezeřany
627 Syrovice
628 Nosislav*
629 Ivaň
630 Horní Poříčí
631 Zboněk
632 Bořitov
633 Šošůvka
634 Lažany*
635 Deblín
636 Ořešín
637 Habrůvka
638 Habrovany
639 Telnice
640 Hodějice*
641 Bošovice
642 Žarošice
643 Boleradice
644 Písařov
645 Jedlí*
646 Chromeč
647 Dlouhomilov
648 Lupěné
649 Bohuslavice
650 Šumvald*
651 Palonín
652 Bohdalov*
653 Roubanina*
654 Biskupice
655 Knínice u Boskovic
656 Hrochov*
657 Suchý
658 Otinoves
659 Ruprechtov*
660 Radslavičky
661 Otaslavice
662 Ohrozim
663 Třebčín
664 Pěnčín
665 Hvozd
666 Příkazy*
667 Hnojice
668 Dolany
669 Velký Týnec
670 Charváty
671 Hrubčice
672 Tvorovice
673 Tištín*
674 Morkovice
675 Staré Hvězdlice
676 Velký Újezd
677 Vinary*
678 Zářičí
679 Zdounky
680 Radotín
681 Nahošovice
682 Loukov
683 Hlinsko p. Hostýnem
684 Němčice
685 Mysločovice*
701 Spálov*
702 Olšovec
703 Milotice n. Bečvou
704 Lhota*
705 Hošťálková
706 Rusava
707 Fryšták
708 Lhota
709 Kvasice
710 Huštěnovice
711 Cetechovice
712 Buchlovice
713 Polešovice*
714 Vřesovice
715 Jestřabice
716 Vlkoš
717 Strážovice
718 Kobylí*
719 Velké Bílovice
720 Šakvice
721 Bernartice n. O.
722 Petřkovice
723 Juřinka
724 Velká Lhota
725 Trnava*
726 Klečůvka
727 Částkov*
728 Halenkovice
729 Popovice
730 Ostrožská Lhota
731 Vnorovy
732 Radějov
733 Rohatec*
734 Mutěnice
735 Mikulčice
736 Lanžhot*
737 Hlohovec
738 Hodslavice
739 Zubří
740 Valašská Bystřice
741 Ublo
742 Újezd*
743 Pozlovice
744 Přečkovice
745 Nezdenice
746 Boršice u Blatnice
747 Veřovice
748 Prostřední Bečva*
749 Velké Karlovice
750 Halenkov*
751 Lužná
752 Študlov
753 Návojná
754 Bohuslavice n. Vl.
755 Žítková*
756 Strání
757 Javorník*
801 Branice POL*
802 Neplachovice
803 Hlavnice*
804 Domoradovice
805 Větřkovice
806 Lukavec*
807 Mokré Lazce*
808 Bohuslavice
809 Vřesina
810 Hlubočec
811 Lubojaty
812 Petřvald*
813 Pustějov
814 Rybí*
815 Kozlovice
816 Čeladná
817 Trojanovice
818 Pietrowice W. POL*
819 Krzanowice POL*
820 Kobeřice*
821 Děhylov
822 Petřkovice*
823 Stará Bělá
824 Stařič
825 Sedliště
826 Vojkovice
827 Janovice*
828 Morávka
829 Staré Hamry
830 Hať
831 Dolní Lutyně
832 Hradiště*
833 Oldřichovice
834 Nýdek
835 Bukovec*
836 Dolní Lomná

městské lokality
venkovské lokality
* opěrná síť lokalit
POL Polsko

JAK ČÍST ATLAS ANALYTICKÉ MAPY

Dvoustrany oddílu 1 obsahují na levé, sudé straně hlavní analytickou mapu (A) s legendou (B). U analytické mapy je pomocí kruhového mapového výřezu (C) označena vybraná specifická situace, ke které je doplněn komentář. Mapu doprovází úvodní dialektologický text (D). Pomocí infografických ilustrací (E) jsou graficky vyjádřeny podíly variant lokálu plurálu v nářečních skupinách. Pravá, lichá strana obsahuje mapy hláskových obměn (F) s legendou (G), odborný dialektologický výklad k mapovanému slovu (H) a ukázky nářečních promluv z různých částí výzkumného území (I). Infografika (J) vyjadřuje početní zastoupení hláskových změn, obrazová ilustrace (K) představuje mapované slovo a QR kód (L) odkazuje ke zvukovému záznamu s ukázkou nářeční mluvy vztahující se k mapovanému slovu.

JAK ČÍST ATLAS SYNTETICKÉ MAPY

Oddíl 2 obsahuje výsledky šesti prostorových syntéz (s. 78–83). Strany s mapami typizací koncovek čtyř kmenů vybraných substantiv (s. 78–81) a mapou souhrnné typizace (s. 82) mají shodnou kompozici. Uprostřed strany obsahují syntetickou mapu (A) s legendou (B). U vybraných výzkumných lokalit jsou doloženy příklady (C) některých typů a podtypů s nářečními variantami lokálu plurálu. Stranu uvádí text vysvětlující koncept typizace (D). Interpretace syntetické mapy (E) je popisem geografické distribuce koncovek lokálu plurálu příslušného kmene substantiv.

Strana s mapou šesté prostorové syntézy (s. 83), shodou se spisovným jazykem, obsahuje syntetickou mapu míry spisovnosti (F) s legendou (G). U vybraných výzkumných lokalit jsou doloženy příklady (H) stupňů míry spisovnosti s nářečními variantami lokálu plurálu. Stranu uvádějí texty s vymezením pojmu míra spisovnosti (I) a vysvětlující koncept typizace (J). Interpretace syntetické mapy (K) je popisem geografické distribuce shody lokálu plurálu mapovaných substantiv se spisovným jazykem.

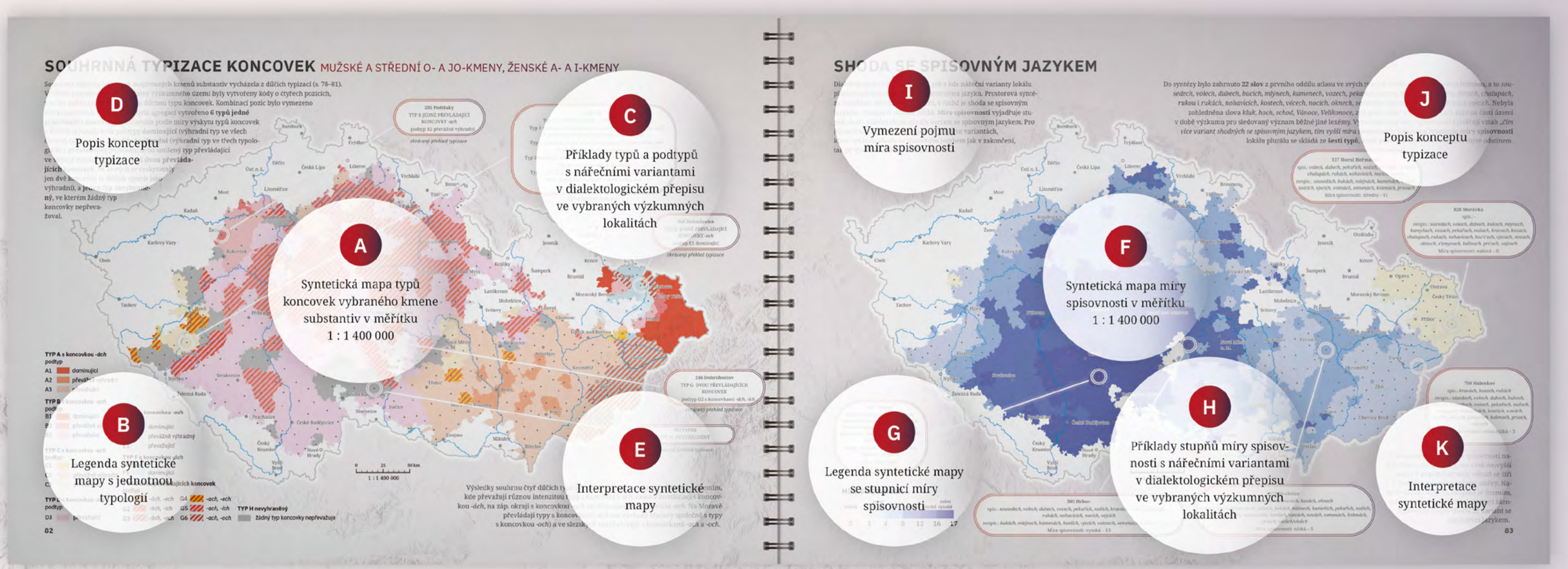

ZNAKOVÝ KLÍČ A LEGENDA ANALYTICKÉ MAPY

1 LEGENDA TEMATICKÉHO OBSAHU

Legenda tematického obsahu map uvádí význam všech znaků v mapě (barvy ploch, šrafování a bodové znaky). Varianty slov jsou uspořádány pod sebou, a pokud se v mapě nevyskytuje plošný či bodový (dubletní nebo nedubletní) znak, není uveden ani v legendě.

1

2 LEGENDA TOPOGRAFICKÉHO PODKLADU

Legenda topografického podkladu, který slouží k územní lokalizaci prvků tematického obsahu a umožňuje určit vzájemné topologické vztahy, zahrnuje bodové znaky pro výzkumné lokality i místa bez (souvislého) výzkumu. Nezahrnuje znaky pro státní hranici, říční síť a stínovaný reliéf, které jsou provedeny srozumitelnými, obecně používanými znaky.

2

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

3 POUŽITÍ BARVY

Pro znázornění jednotlivých variant jsou použity různé odstíny základních barev. Barvy jsou určeny na základě slovních koncovek, přičemž každá koncovka má přiřazený specifický tón barvy. Koncovky se stejným základem jsou zobrazeny ve stejném odstínu, aby bylo možné snadno sledovat jejich vzájemné souvislosti.

Tóny a odstíny barev byly zvoleny tak, aby byly při čtení mapy dobře odlišitelné. Varianty s menším výskytem jsou obvykle znázorněny tmavšími odstíny, zatímco varianty s rozsáhlejším výskytem světlejšími.

Oblasti, kde se dané slovo neužívalo nebo kde výzkum neproběhl, jsou vyznačeny odstíny šedé barvy.

3

- *-ách* — ve Slezsku je zřejmě původní (stejně jako v polštině), vznikla-li krácením (z *-ách*), proběhlo toto krácení před slezskou změnou *á* > *o*; v záp. Čechách vznikla zkrácením koncovky *-ách* analogicky podle zakončení dativu plurálu *-am*
- *-ach* — pův. a-kmenová koncovka
- *-ech* — u maskulin a neuter pův. u-kmenová koncovka, u feminin pův. i-kmenová koncovka
- *-och* — koncovka vznikla patrně paradigmatickým vyrovnáním podle dativní koncovky *-om*
- *-óch* — k dloužení v koncovce došlo paradigmatickým vyrovnáním
- *-ou* — stará duálová koncovka
- *-ouch* — koncovka patrně dokládá pozůstatek duálového sklonění, koncové *-ch* podle lok. pl. substantiv, adjektiv a zájmen
- *-ů* — koncovka přejatá z genitivu plurálu
- *-ůch* — koncovka *-ů* přejatá z genitivu plurálu se zakončením *-ch* podle lok. pl. substantiv, adjektiv a zájmen
- *-í* — koncovka přejatá z genitivu plurálu
- *-0* — koncovka přejatá z genitivu plurálu
- *-ích* — pův. jo-kmenová koncovka, u feminin ja-kmenová koncovka
- *-ých* — varianta koncovky *-ích* neměkčící předcházející konsonant
- *neužívá se*
- *výzkum neproběhl*

4 POUŽITÍ ŠRAF

Šrafováním plošných i bodových znaků jsou vyjádřeny změny nářečních variant: pro změnu v základu slova vodorovnými šrafami. Šikmá šrafa označuje slovotvornou variantu.

4

5 BODOVÉ ZNAKY

Bodový znak je v mapě použit pro výskyt varianty ve výzkumné lokalitě. Znakem pro dubletní variantu je dvojitý kroužek s vnějším bílým obrysem, vnitřním obrysem v barvě odpovídající variantě a bez výplně (aby byla pod ním vidět barva plošného znaku, tzn. v lokalitě bylo vyzkoumáno více variant). Znakem pro nedubletní variantu je kroužek s vnějším bílým obrysem a s výplní v barvě odpovídající variantě.

V ukázce jsou i bodové znaky s vodorovným šrafováním.

5

POROZUMĚNÍ MAPĚ INTERPRETACE INFORMACÍ Z MAP

Lingvistický obsah nářečních map se vyjadřuje souborem kartografických prostředků. Důraz se klade na **hierarchickou prezentaci podání shromážděného materiálu**; znaky a vztahy mezi nimi vyjadřují vztahy v jazykovém systému. Tím se zvýrazňuje i kontinuita jazykových jevů a jejich souvislost v prostoru.

Při znázornění výsledků zpracování lokálu plurálu se v atlase vhodnou kombinací plošných a bodových kartografických prostředků akcentuje **územní distribuce nářečních jevů**.

Základním kartografickým prostředkem analytických map jsou **areály** (barevné plošné znaky) s popisy označujícími příslušné nářeční varianty. Barvy vyjadřují zakončení nářeční varianty lokálu plurálu. Změny nářečních variant v základu slova jsou vyjádřeny **bílým vodorovným šrafováním** plošných i bodových znaků. Důležitým prvkem analytických nářečních map jsou **bodové znaky pro znázornění dubletního a nedubletního výskytu** dalších nářečních variant lokálu plurálu mapovaného slova. Význam všech znaků je uveden v legendě mapy. Varianty lokálu plurálu v legendách i v popisech hlavních analytických map jsou uvedeny v pospisovnělých podobách. Barevné areály nepokrývají území bez souvislého výzkumu (pohraničí, Jihlavsko a Svitavsko), kde je nářeční materiál představen bodovými znaky pouze v síti městských výzkumných lokalit.

Na pravých stranách oddílu 1 s analytickými mapami jsou pomocí šrafovaných ploch znázorněny areály s **pravidelnými hláskovými obměnami nářečních variant** lokálu plurálu mapovaného slova. V legendách map hláskových obměn jsou uvedeny ilustrativní příklady z konkrétních výzkumných lokalit dokládající příslušnou hláskovou obměnu v dialektologickém přepisu.

V analytických nářečních mapách i v mapách hláskových obměn jsou znázorněny pouze ty výzkumné lokality, ve kterých byla nářeční varianta lokálu plurálu mapovaného slova zaznamenána.

Pro stanovení konkrétní hláskové realizace lokálu plurálu mapovaného slova ve výzkumné lokalitě je nezbytné přihlédnout k pravidelným hláskovým obměnám v mapách na pravých stranách oddílu 1.

JAK INTERPRETOVAT MAPY

A

Hlavní analytická mapa slova *ruka* (viz s. 48) uvádí, že ve venkovské výzkumné lokalitě 660 Radslavičky jižně od Prostějova byly výzkumem zjištěny dvě různé nářeční varianty pro lokál plurálu, a to *rucích* (světle růžový plošný znak s vodorovnou šrafou) a *rukách* (světle červený bodový znak pro dubletní výskyt). Avšak teprve doplnění informací z map pravidelných hláskových obměn na s. 49 upřesňuje, že nářeční varianty byly zaznamenány v konkrétních hláskových realizacích *ręcich* a *ręką*ch.

B

Hlavní analytická mapa slova *ruka* (viz s. 48) uvádí, že v městské výzkumné lokalitě 51 Jihlava, nacházející se mimo území se souvislým výzkumem, byly zjištěny dvě různé nářeční varianty pro lokál plurálu, a to *rukách* (světle červený bodový znak pro první nedubletní výskyt) a *rukouch* (tmavě fialový bodový znak pro druhý nedubletní výskyt). Konkrétní realizace jsou shodné s vyzkoumanými variantami, neboť v tomto území hlásky zaznamenaných tvarů nepodléhají pravidelným hláskovým obměnám (viz s. 49).

C

Hlavní analytická mapa slova *ruka* (viz s. 48) uvádí, že ve venkovské výzkumné lokalitě 506 Kadov severně od Nového Města na Moravě byly výzkumem zjištěny tři různé nářeční varianty pro lokál plurálu, a to *rukouch* (tmavě fialový plošný znak), *rukou* (světle fialový bodový znak pro první dubletní výskyt) a *rukách* (světle červený bodový znak pro druhý dubletní výskyt). Pohled do map pravidelných hláskových obměn na s. 49 dokládá, že tyto nářeční varianty hláskovým změnám v lokálu plurálu nepodlehly.

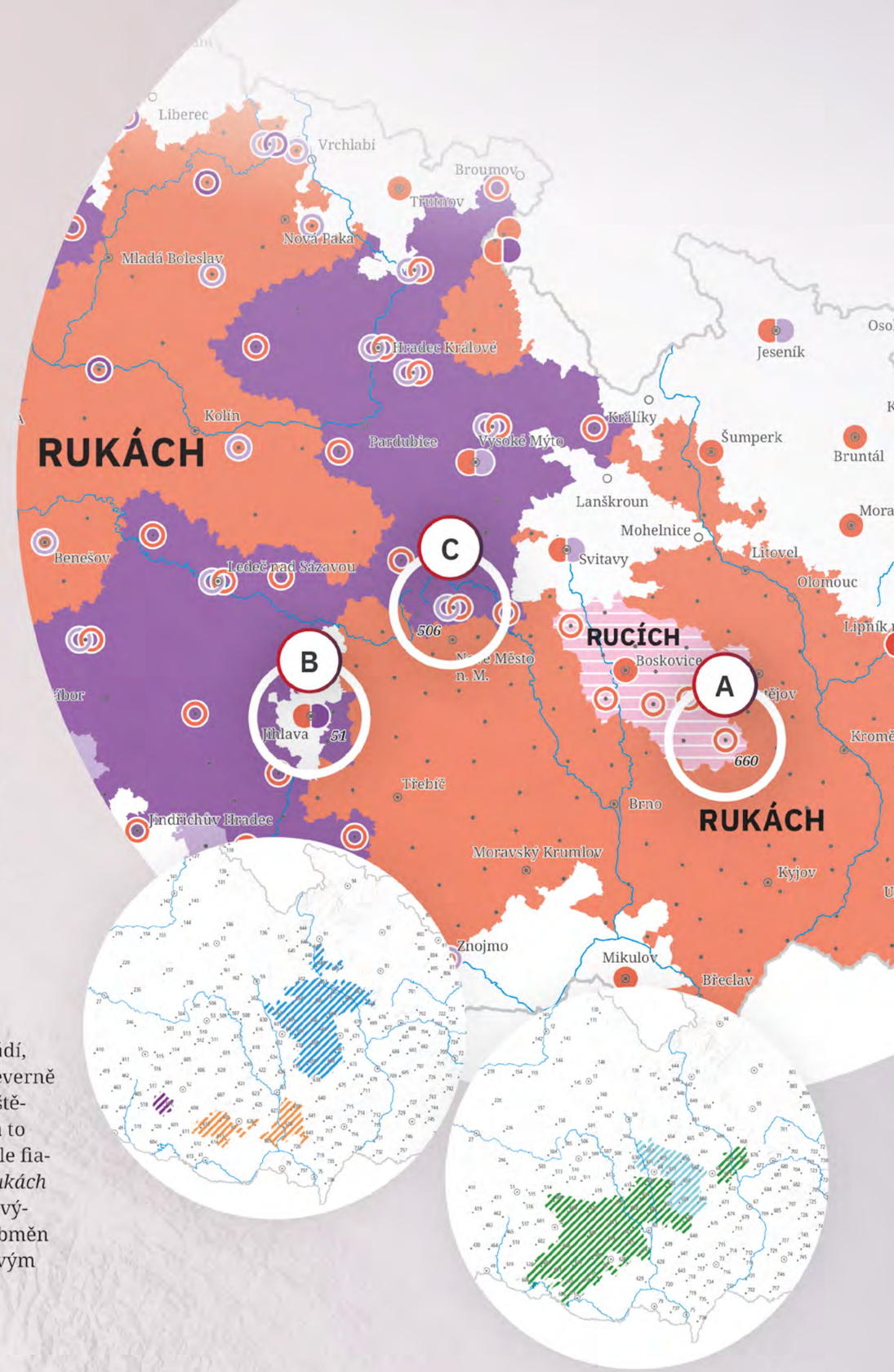

ODDÍL 1 **ANALYTICKÉ MAPY**

MASKULINA | FEMININA | NEUTRA

SOUSED lok. pl. SOUSEDECH

Substantivum *soused* (psl. **sǫsěďь*, stč. *súsěd*), pův. o-kmenové maskulinum, je slovo všeslovanské, tvořené předponou *sou-* (psl. **sǫ-*) ‚dohromady, s' (Machek, 1971, s. 534; Rejzek, 2015, s. 649) a základem odvozeným od *sedět* (psl. **sěděti*) ‚sídlit, bydlet'. Soused je tedy ten, kdo s někým společně sídlí (Rejzek, 2015, s. 650). Ve spis. češtině se skloňuje podle tvrdého vzoru *pán* a v lok. pl. má koncovku *-ech* (pův. u-kmenovou).

Mít dobré sousedy je vždycky výhodné.
Jak tomu napomoci, radí perské přísloví: *Nekupuj dům, kupuj souseda.*

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

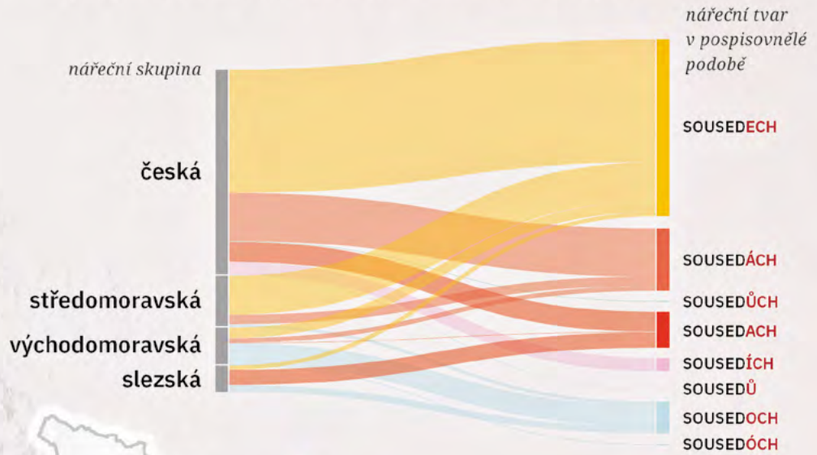

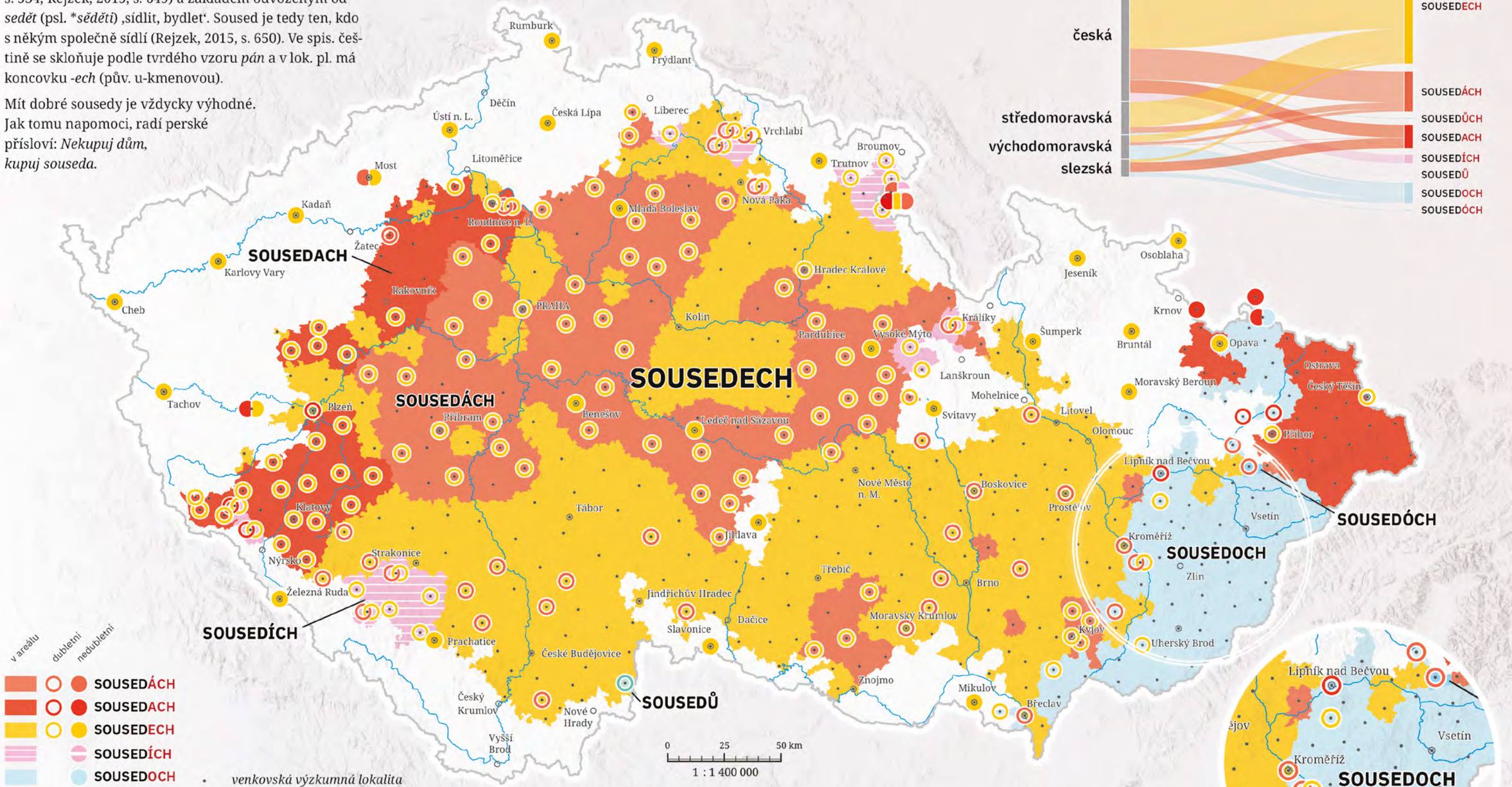

v areálu | dubletní | nedubletní

- SOUSEDÁCH
- SOUSEDACH
- SOUSEDECH
- SOUSEDÍCH
- SOUSEDOCH
- SOUSEDÓCH
- SOUSEDŮ
- SOUSEDŮCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V obci Rapšach (461) v okrese Jindřichův Hradec se v lok. pl. objevily tvary *sousedů* a *sousedůch*, pův. genitivní. Tzv. genitiv-lokál dokládají i další substantiva. Viz např. *kluků*, *klukůch* (s. 20), *oken* (s. 64).

Největší rozsah má forma *sousedech*, shodná se spis. jazykem. Zabírá celé Čechy, na Moravě nářečí středomoravská, zasahuje i na jihozápad a sever nářečí východomoravských. Obvyklá je ve městech.

Pouze malé areály na okrajích zkoumaného území tvoří podoba *sousedích*: v Podkrkonoší, na Náchodsku s přesahem na Kladsko a na Ústeckoorlicku, dále na Chodsku a v oblasti mezi Sušicí, Strakonicemi a Prachaticemi.

Tvar *sousedách* se vyskytuje, převážně jako dubletní, v severovýchodočeských a středočeských nářečích, roztroušeně se objevuje v nářečích jihočeských a středomoravských a na sev. okraji nářečí východomoravských.

Pouze v obci Rapšach (461) v okrese Jindřichův Hradec byly zapsány podoby *sousedů* a *sousedůch* (více viz výřez, s. 18).

Forma *sousedach* pokrývá záp. okraj středočeských a velkou část západočeských nářečí, dále se dokládá z Opavska, z vých. poloviny slezských nářečí a z dialektů česko-polských.

Pro východomoravská nářečí je charakteristická podoba *sousedoch*, která zasahuje na přilehlé Holešovsko a objevuje se i v nářečích slezských na území mezi Opavou a Ostravou. Ojedinělý je tvar *sousedóch*, zaznamenaný pouze v obci Hodslavice (738) v okrese Nový Jičín.

Sledované výrazy se realizují v konkrétních hláskových obměnách. Na mapách vpravo je představeno např. zeměpisné rozšíření podob s různými střídnicemi za původní *ú* v základu slova.

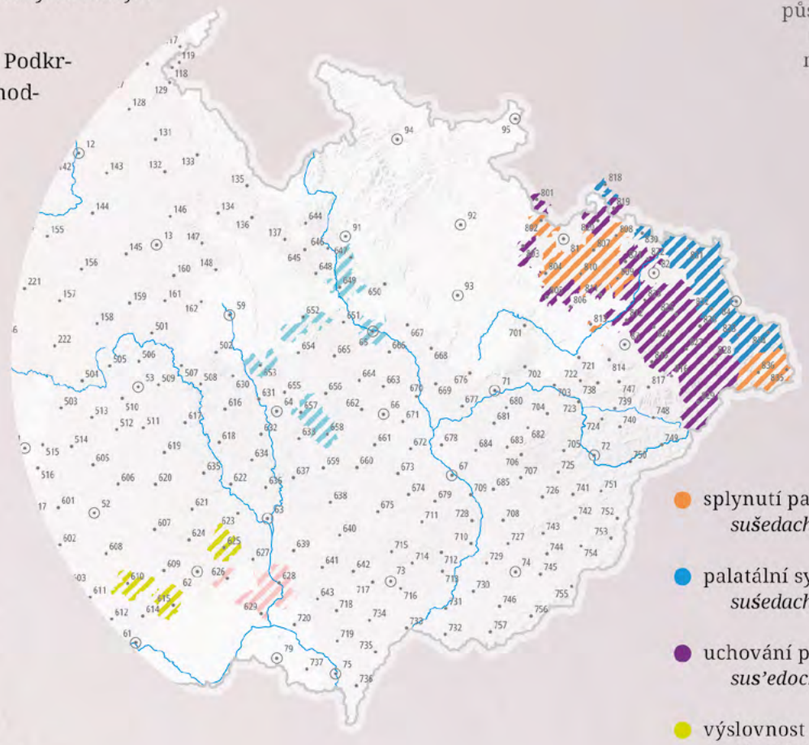

Slovo *soused* označuje toho, kdo bydlí nebo působí vedle obydlí nebo působiště někoho jiného.

- splynutí palatalizovaných ostrých sykavek s tupými: *š* *sušedach* (804)
- palatální sykavky (v návaznosti na polská nářečí): *ś* *sušedach* (830)
- uchování palatalizovaných sykavek: *s’* *sus’edoch* (820)
- výslovnost širokého *ó*: *-ǫ́-* *sǫ́sedech* (647)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́* *sósedą́ch* (625)
- splynutí výslovnosti *ó* se zaokrouhleným *ą́* *sąsedech* (628)
- reflex původní nosovky: *-um-* *sumšadach* (836)
- reflex původní nosovky: *-un-* *sunšadach* (833)
- výslovnost *-u-* (v návaznosti na slovenská nářečí) *susedoch* (755)
- změna *ú* > *ou* > *ó* *sósedech* (632)
- změna *ú* > *ou* > *ó* > *ú* *súsedech* (669)
- uchování *-ú-* *súsedoch* (740)
- změna *ú* > *u* *sus’edoch* (822)

Hláskové změny v nářečních tvarech

Hartmanice, okres Svitavy
ti chodíž hledad ženu po sousedách, to je hamba na ťe!

Střítež nad Ludinou, okres Přerov
roznášáme šperky (‚výslužku ze zabijačky‘)
po súsedeh a rodiňe

Kladsko
vo jinech sousedïch se klepe na toulačce (‚na návštěvě, při domácí besedě‘)

Hlučín, okres Opava
dała do misky huky a gardavu (‚jelita a prejt‘)
a džecka roznašały po rodžyňe a sušedoch

KLUK lok. pl. KLUCÍCH

Substantivum *kluk*, pův. o-kmenové maskulinum, je domácího původu. Ve staré češtině označovalo (opeřený) šíp, ve střední češtině spojení *kluk nepeřený* pojmenovávalo lenocha, budižkničemu (*nepeřený* ‚k ničemu se nehodící, neužitečný', Rejzek, 2015, s. 310). Slovo postupně ztratilo negativní významové rysy a nabylo neutrálního významu.

Ve spis. češtině se slovo skloňuje podle tvrdého vzoru *pán*, v lok. pl. má pův. jo-kmenovou koncovku *-ích*, jíž předchází hlásková alternace *k–c* (*klucích*).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

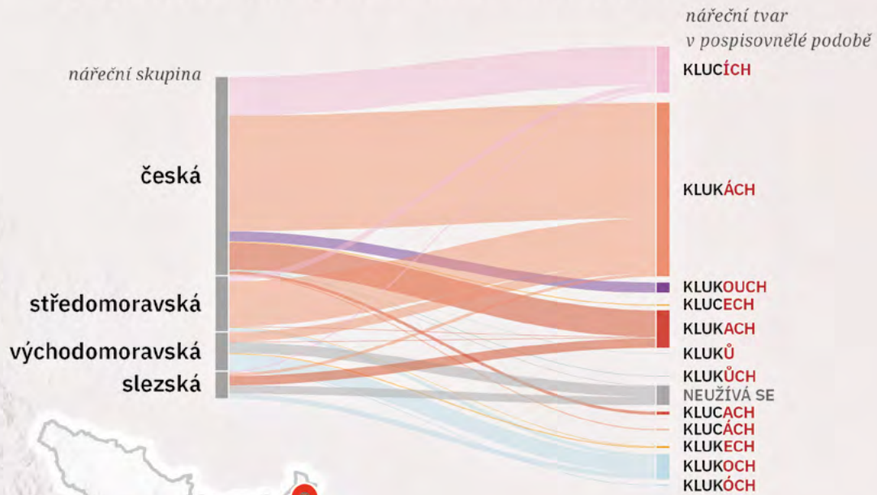

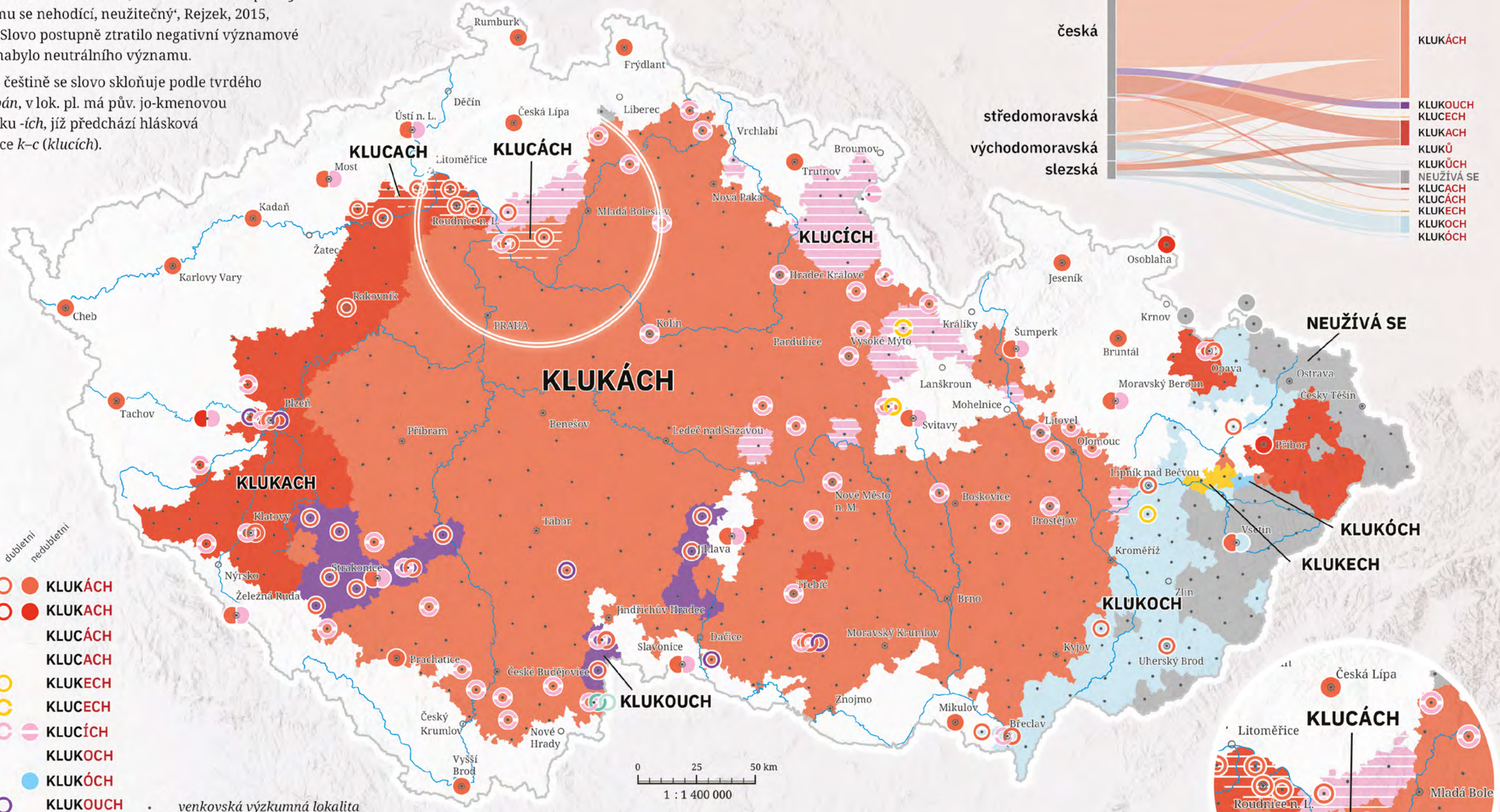

v areálu | dubletní | nedubletní

- KLUKÁCH
- KLUKACH
- KLUCÁCH
- KLUCACH
- KLUKECH
- KLUCECH
- KLUCÍCH
- KLUKOCH
- KLUKÓCH
- KLUKOUCH
- KLUKŮ
- KLUKŮCH
- *neužívá se*

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

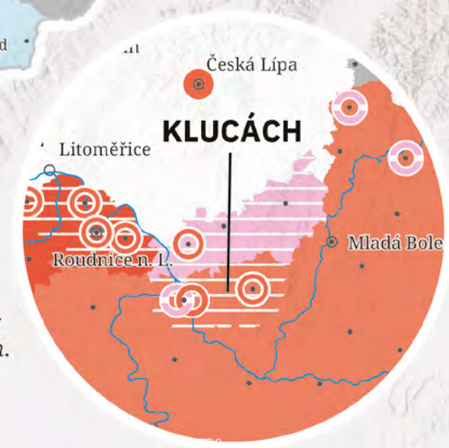

Na Mělnicku se objevuje forma *klucách*. Podobu slovního základu ovlivnil tvar *klucích*, koncovka *-ách* je užita analogicky podle tvaru *klukách*.

Koncovky lok. pl. se připojují ke slovním základům *kluk-* a *kluc-*. Základ *kluk-* převažuje, formy se základem *kluc-* byly zachyceny převážně na okrajích sledovaného území.

Největší rozsah má forma *klukách*. Převažuje v Čechách, zabírá většinu středomoravských nářečí a jz. okraj nářečí východomoravských. Obvyklá je ve městech. Záp. okraj Čech pokrývá tvar *klukach*, ten byl dále zaznamenán na Opavsku a v již. části slezských nářečí.

Podoba *klukouch* vytváří několik oddělených areálů v jihozápadočeských nářečích (na Strakonicku, Třeboňsku a Telečsku).

Tvar *klukech* se dokládá ze sev. okraje východomoravských dialektů a sporadicky z Holešovska.

Ve východomoravských nářečích a ve střední části nářečí slezských byla zachycena forma *klukoch*. Ojedinělý tvar *klukóch* byl zaznamenán pouze v obci Hodslavice (738) na Novojičínsku.

Sporadické jsou tvary *kluků*, *klukůch* (pův. genitivní), zapsané v obci Rapšach (461) v okrese Jindřichův Hradec.

Podoba *klucích*, shodná se spisovným jazykem, tvoří oddělené areály především ve vých. a sev. Čechách, na Roudnicku, na již. okraji jihočeských nářečí, v okolí Nového Města na Moravě a na Litovelsku. Proniká též do měst.

Málo rozšířené jsou tvary *klucách* (na Mělnicku; viz výřez, s. 20), *klucach* (v úseku lounsko-litoměřickém) a *klucech* (na Orlickoústecku a Litomyšlsku).

Na východní Moravě a ve Slezsku existují oblasti, kde se slovo *kluk* neužívá. Pro Slezsko je typický lexém *synek*, pro východní Moravu *ogar* (s morfologickou variantou *ogara*), viz ČJA 1, s. 67.

Slovo *kluk* má význam ‚nedospělá osoba mužského pohlaví‘, dále např. ‚mladík‘, ‚milenec‘, v nářečích i ‚syn‘.

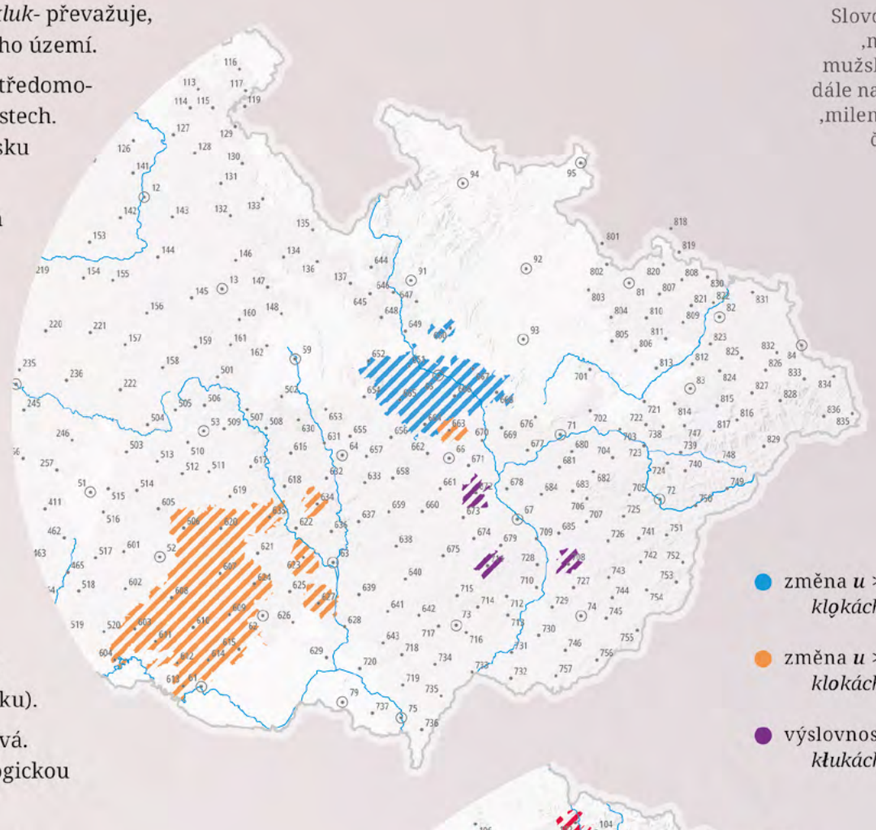

- změna *u* > *ǫ*: *klǫkách* (664)
- změna *u* > *o*: *klokách* (611)
- výslovnost tvrdého *l*: *ł*: *kłukách* (711)
- změna *í* > *i*: *klucích* (158)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*: *klukąch* (625)

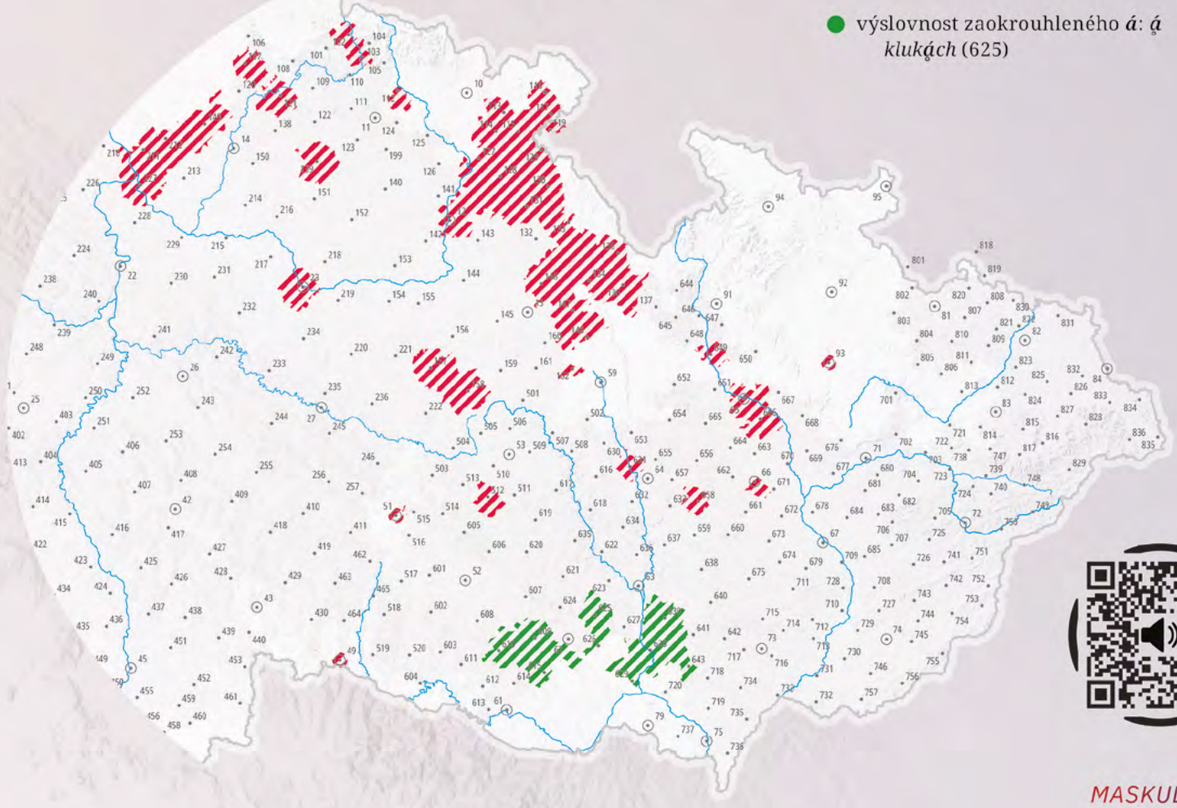

Hláskové změny v nářečních tvarech

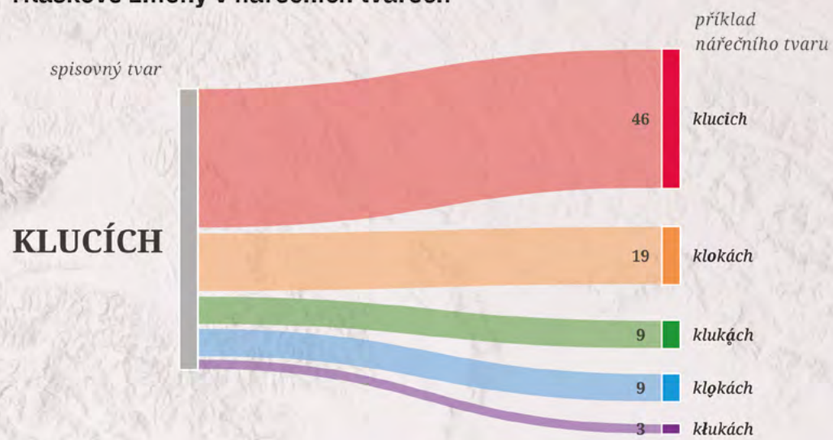

Paseky nad Jizerou, okres Semily
ba i starší šati dostal po hrabjecích klucích

Luhačovicko
pohlédat po klukoch

Rtyňsko-Svatoňovicko
nebaų se s ňima vo tech kucich

Vinařice, okres Kladno
vo rospustilejch klukách

HOCH lok. pl. HOŠÍCH

Substantivum *hoch*, pův. o-kmenové maskulinum, je domácího původu. Vzniklo zkrácením slov *holobrádek*, *holec*, *holeček*, to od *holý*, psl. **golъ* (Machek, 1971, s. 174; Rejzek, 2015, s. 227, 229). Ve spis. češtině se slovo skloňuje podle tvrdého vzoru *pán*, v lok. pl. má pův. jo-kmenovou koncovku *-ích*, jíž předchází hlásková alternace *ch–š* (*hoších*).

Slovo *hoch* je regionalismus typický především pro nářečí severovýchodočeská a část nářečí středočeských s přesahem do nářečí jihočeských a českomoravských.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

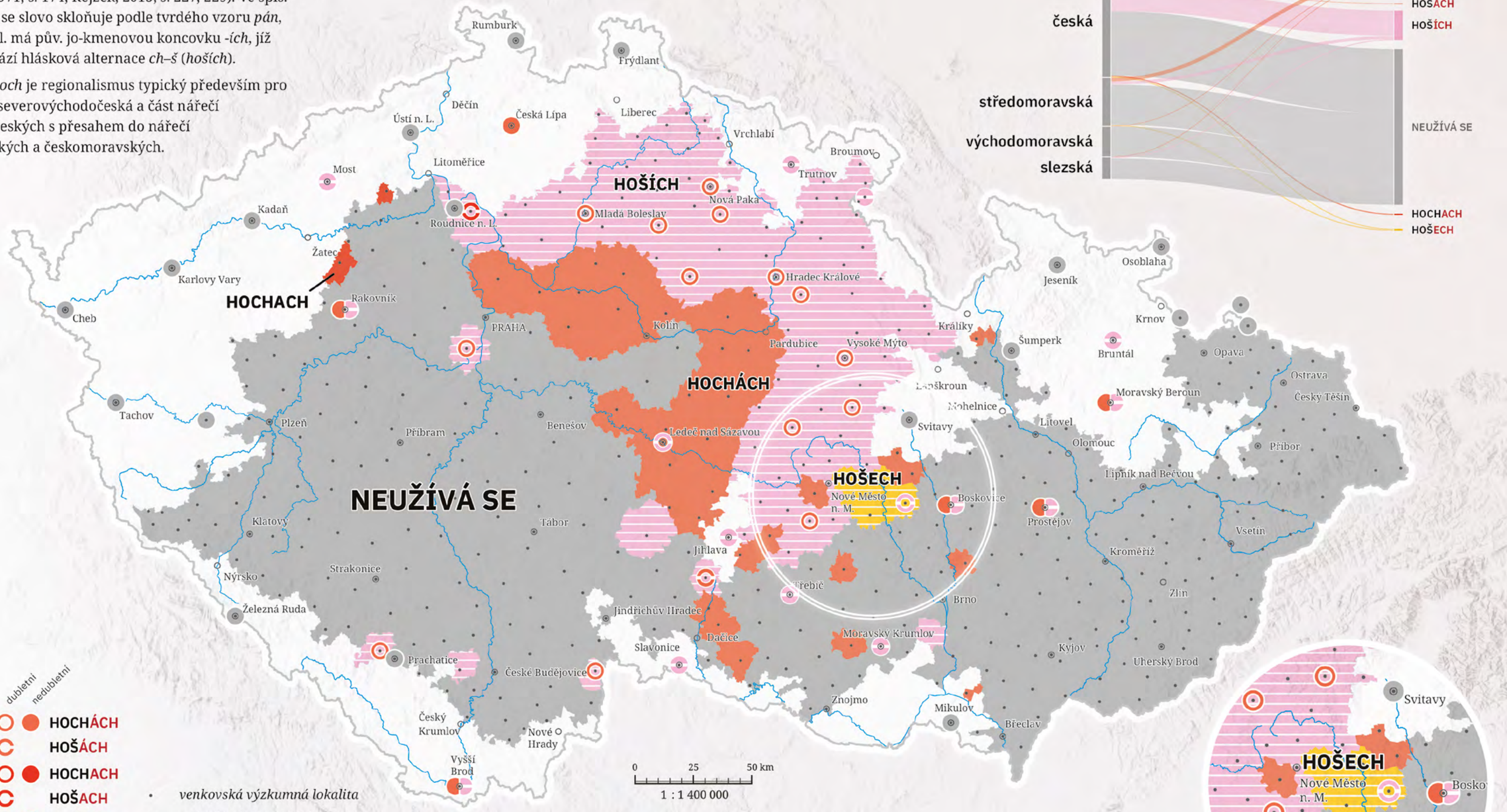

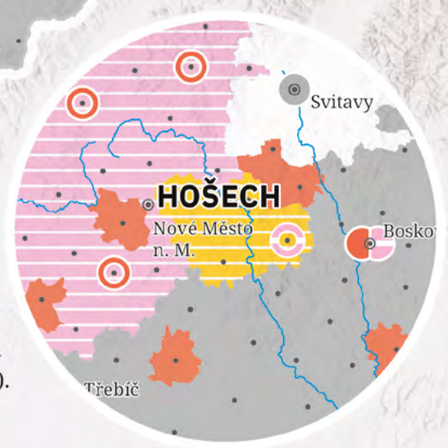

v areálu | dubletní | nedubletní

- HOCHÁCH
- HOŠÁCH
- HOCHACH
- HOŠACH
- HOŠECH
- HOŠÍCH
- *neužívá se*

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Vých. od Nového Města na Moravě byl zachycen tvar *hošech*. Slovní základ ovlivnila forma *hoších*, koncovka *-ech* je analogická podle jiných maskulin vzoru *pán* (např. *sousedech*, s. 18).

Forma *hoších*, shodná se spis. jazykem, pokrývá většinu nářečí severovýchodočeských s menšími přesahy do oblasti středočeské a do sev. poloviny nářečí českomoravských, oddělené menší areály vytváří v oblasti nářečí jihočeských.

Tvar *hochách* je rozšířen v Polabí, přes Čáslavsko a Ledečsko zasahuje do Posázaví. Rozptýleně se objevuje v nářečích českomoravských a středomoravských, jako dubletní v oblasti severovýchodočeské.

Z úseku lounsko-litoměřického se dokládá forma *hochach*, ojedinělé jsou podoby *hošach* (Roudnicko) a *hošách* (Telečsko).

Na území mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi byl zachycen tvar *hošech* (viz výřez, s. 22).

Vzhledem k omezenému územnímu rozsahu slova *hoch* byly u tvaru lok. pl. zaznamenány jen nečetné hláskové obměny: krácení *í* > *i* v koncovce (*hošich*) je typické pro nářečí severovýchodočeská a část nářečí středočeských, výslovnost zaokrouhleného *á* (*hochách*) pro Znojemsko.

V lok. pl. nebyly zachyceny podoby s náslovným *ch-*. Vznikají tzv. progresivní asimilací ve spojení slova *hoch* s předložkami *s*, *k* (*s chochama*, *k chochum*) a ovlivňují jeho výslovnost i v bezpředložkových pádech (*toho chocha*), viz Ireinová et al., 2022a, s. 21.

V tradičních dialektech na zbývajícím území čes. národního jazyka se slovo *hoch* v době výzkumu na přelomu 60. a 70. let 20. století neužívalo (pronikalo do mluvy mladé městské generace na Moravě, zde však často mělo expresivní příznak, viz ČJA 1, s. 66). V Čechách a na většině Moravy se užívaly výrazy *kluk* a *chlapec*, na východní Moravě *ogar* (s variantou *ogara*), ve Slezsku *synek*.

Slovo *hoch* má význam ‚nedospělá osoba mužského pohlaví‘, dále též ‚mladík‘, ‚milenec‘, v nářečích i ‚syn‘.

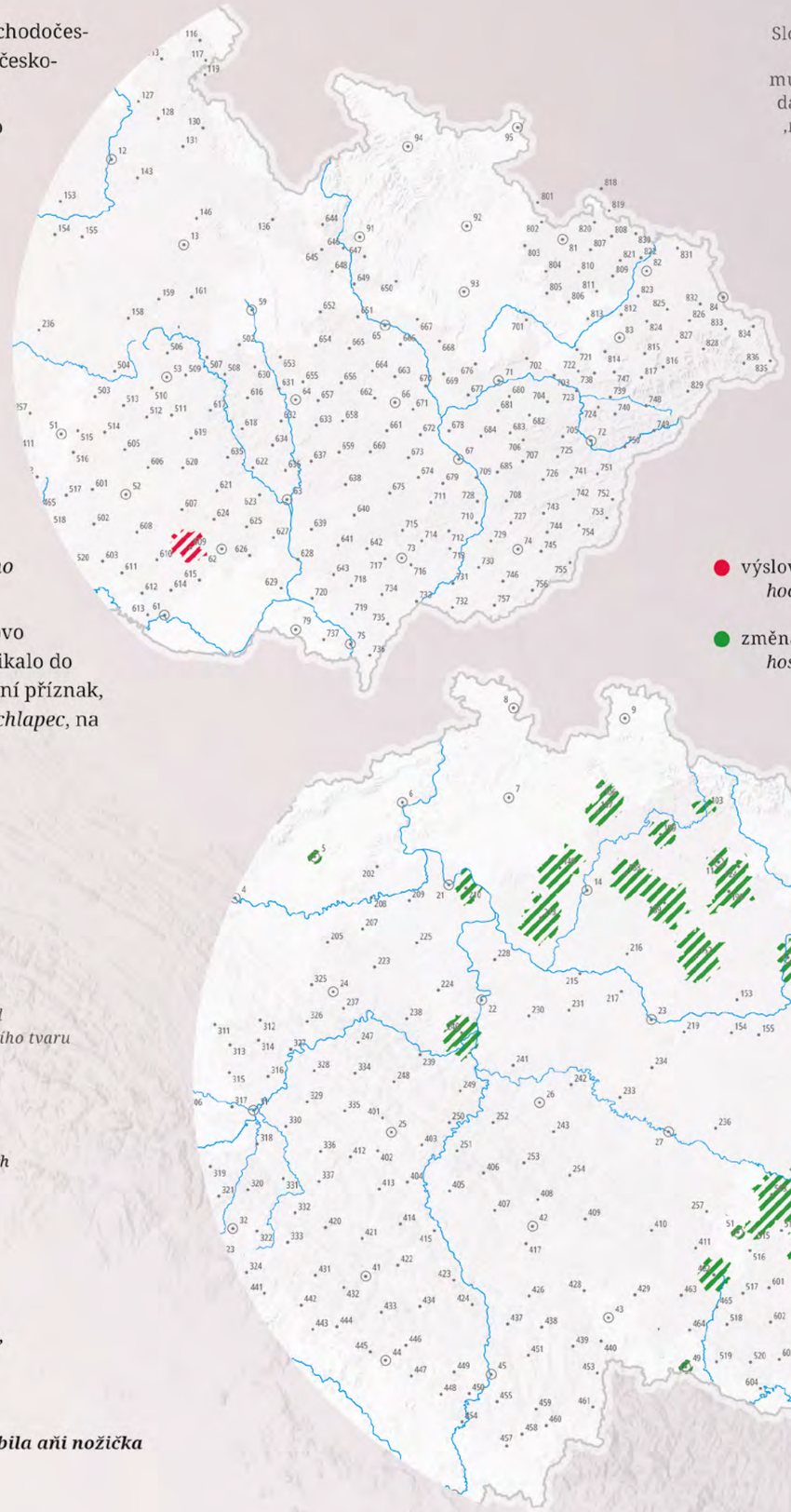

- výslovnost zaokrouhleného *á*: ***ą́*** *hoch**ą́**ch*** (609)
- změna ***í*** > ***i*** *hoš**i**ch* (109)

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Železnobrodsko
  landa jenna líná, po hošich kouká, a boti si nevipucuje
- Boháňka, okres Jičín
  vilezla na ten haltánek a koukala po teh hochách po ų̊šech
- Jilemnice, okres Semily
  vočima třílela po hoších, fšechni dĭblici v ňí hráli
- Kladsko
  po Pokornejh hošich nezbila aňi nožička (‚ztratili se, zmizeli‘)

VŮL lok. pl. VOLECH

Slovo *vůl* (psl. **volъ*), pův. u-kmenové maskulinum, je slovo všeslovanské (např. pol. *woł*, rus. *vol*, stsl. *volъ*), původ je nejasný. Nejčastější je výklad, podle nějž je psl. **volъ*, v pův. významu ‚kastrovaný býk', odvozeno od ie. kořene **u̯elH-* ‚valit, bít, svírat' (kastrace se prováděla podvázáním nebo stisknutím varlat rozštěpeným dřevem), srov. ESJS 18, s. 1076–1077. Existují i další výklady (viz např. Machek, 1971, s. 703; Králik, 2015, s. 668). Ve spis. češtině se skloňuje podle vzoru *pán* a v lok. pl. má koncovku *-ech*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

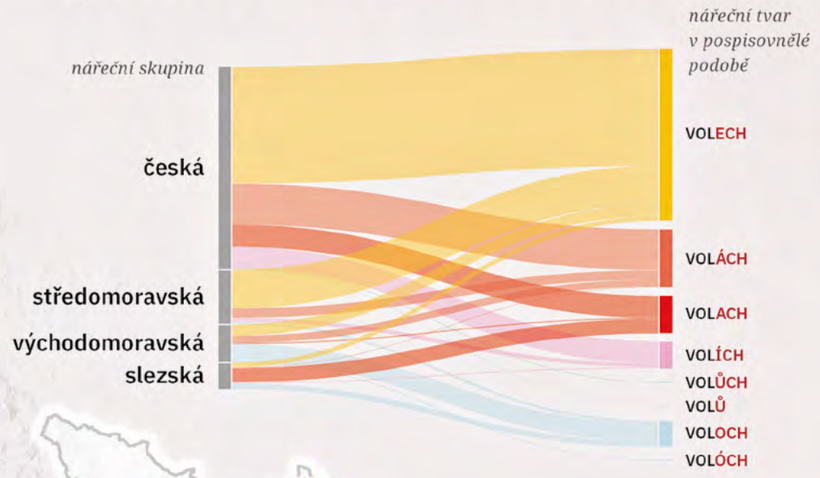

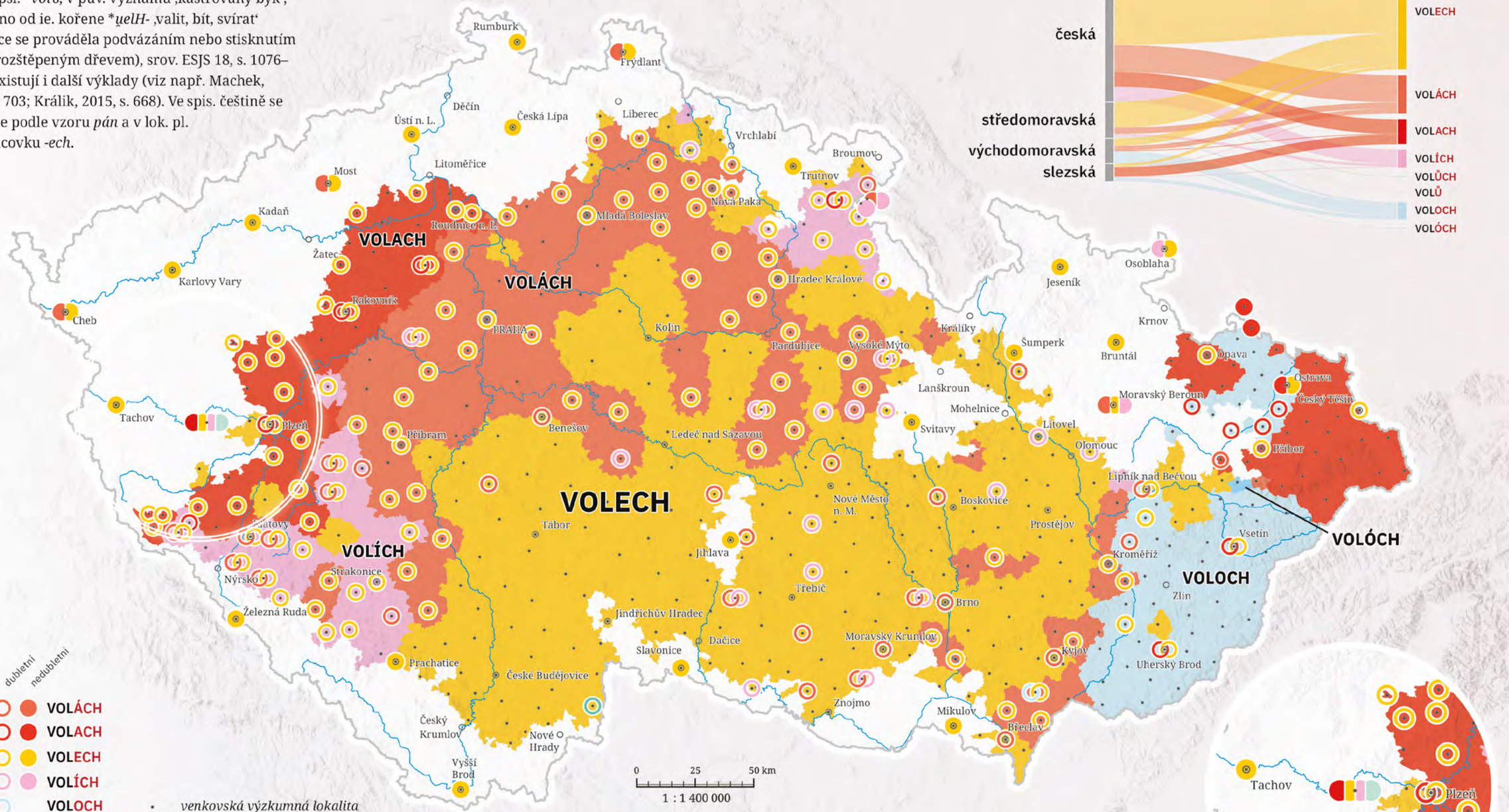

v areálu | dubletní | nedubletní

- VOLÁCH
- VOLACH
- VOLECH
- VOLÍCH
- VOLOCH
- VOLÓCH
- VOLŮCH
- VOLŮ

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

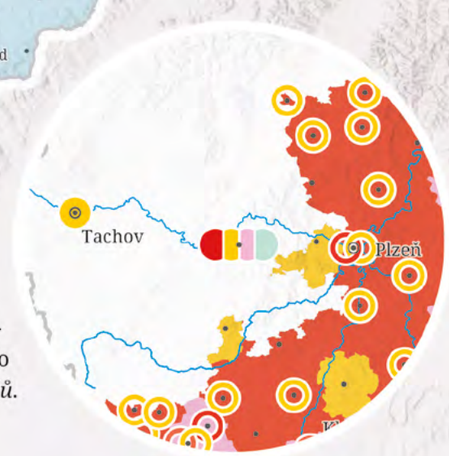

V Sulislavi (306) na Tachovsku, jež byla součástí bývalého čes. stříbrského jazykového ostrova v západočeském pohraničí, byly výzkumem pro ČJA zaznamenány čtyři varianty: *volech*, *volach*, *volích*, *volů*.

Forma *volech*, shodná se spis. jazykem, je rozšířena po celém území Čech a ve středomoravských nářečích, dále v přilehlém jz. cípu východomoravských nářečí a na Hranicku. Dubletně se vyskytuje vedle podob *volách* (v severovýchodočeské nářeční oblasti, v části středočeských nářečí záp. od Prahy, dále na Příbramsku a Strakonicku, místy ve středomoravských nářečích a na jz. okraji nářečí východomoravských), forem *volach* (v záp. Čechách) a *volích* (v části jz. Čech, na Náchodsku a roztrouseně v českomoravské a středomoravské oblasti). Na zbývajícím území Čech a ve většině středomoravského areálu se podoba *volech* užívá nedubletně. Charakteristická je pro městskou mluvu, jako jediná byla doložena ve většině českých, středomoravských a pohraničních měst.

Pouze v Rapšachu (461) na Jindřichohradecku byla zapsána forma *volůch*.

Podoba *voloch* je typická pro východomoravská nářečí s přilehlým Přerovskem a Kroměřížskem a pro střední pruh nářečí slezských. Vých. polovinu slezských nářečí spolu s Opavskem pak charakterizuje varianta *volach*. Pouze v Hodslavicích (738) na Novojičínsku byla zaznamenána obměna *volóch*.

Na mapách vpravo je zobrazeno zeměpisné rozšíření hláskových obměn sledovaných výrazů. Zaznamenána byla změna *o* > *u* (*vulech*), výslovnost tvrdého *l* (např. *vołoch*, *vołach*) a tzv. *l* obalovaného (např. *voụoch*, *voụach*), obouretného *v* (např. *wolech*) a zaokrouhleného *á* (*volách*).

Hláskové změny v nářečních tvarech

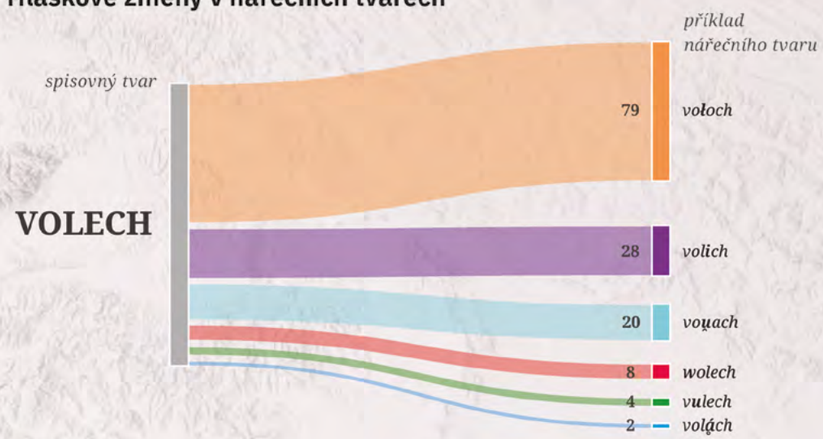

Jezbořice, okres Pardubice
to vječinou mívali na volech

Brumov-Bylnice, okres Zlín
mněd na vołoch krafský zvonedz było haňbú

Bašť, okres Praha-východ
viděl *na volách*

Brloh-Rojšín, okres Český Krumlov
při každej příležitosti se povídalo o volech, o dobitku, o hospodářství

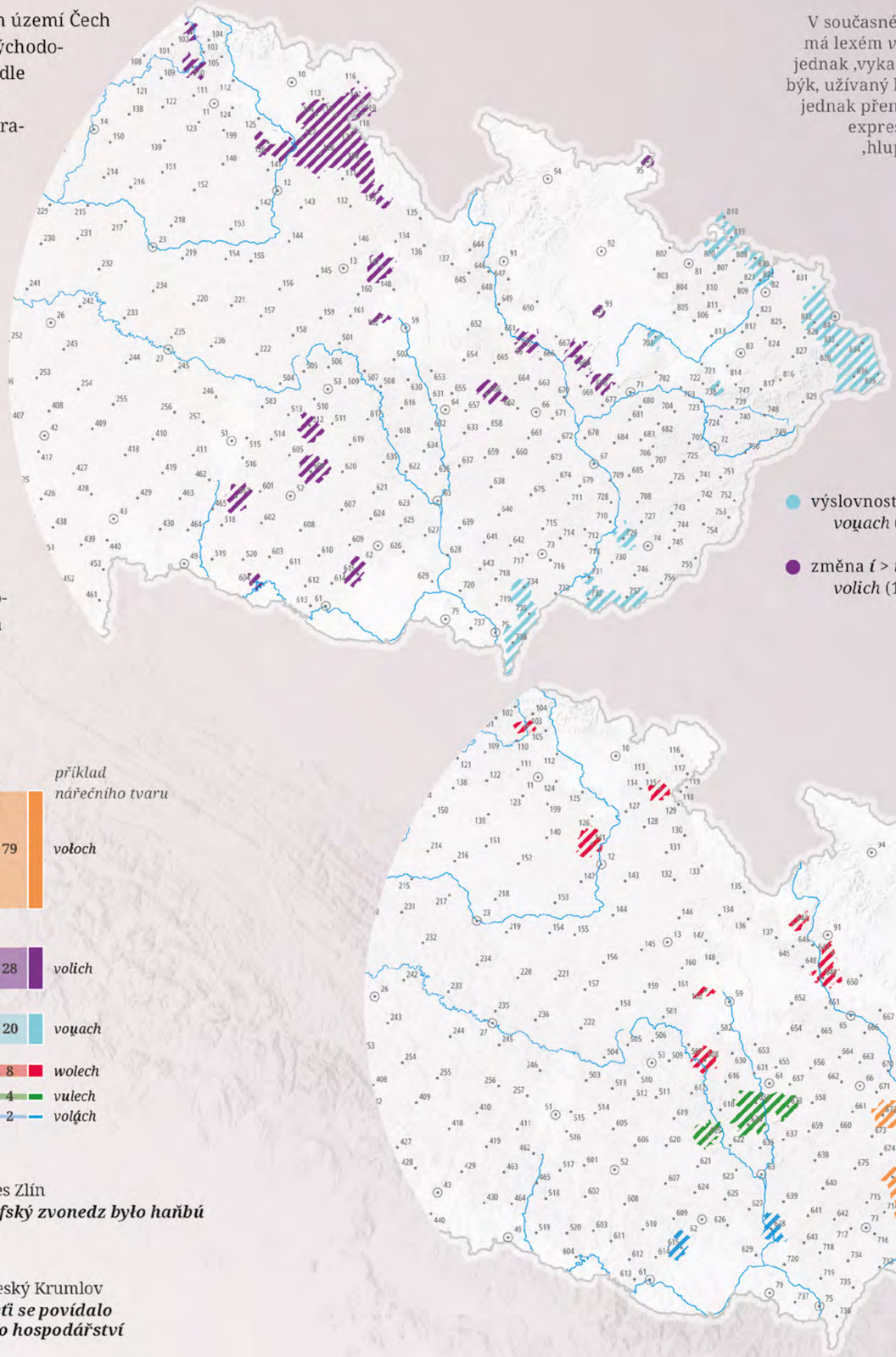

V současné spis. češtině má lexém *vůl* význam jednak ‚vykastrovaný býk, užívaný k tahu', jednak přeneseně expresivně ‚hlupák'.

- výslovnost tzv. obalovaného *l*: *ụ* *voụach* (832)
- změna *í* > *i* *volich* (115)
- výslovnost obouretného *v*: *w* *wolech* (141)
- změna *o* > *u* *vulech* (633)
- výslovnost tvrdého *l*: *ł* *vołoch* (739)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą* *volą́ch* (628)

SCHOD lok. pl. SCHODECH

Substantivum *schod*, pův. o-kmenové maskulinum, je odvozeno od staršího *schoditi* (srov. stč. *schoditi* ‚sestupovat; hynout‘), tvořeného předponou *s-* od slovesa *choditi* (psl. **choditi*). Ve staré češtině existovalo i substantivum *vzchod* ‚vzestup, výstup; východ‘ a sloveso *vzchoditi* ‚vycházet; pocházet‘ (Rejzek 2015, s. 627). Psl. **choditi* se obvykle spojuje s řec. *hodos* ‚cesta‘, ie. kořen se rekonstruuje jako **sed-* ‚jít‘. V současné spis. češtině se skloňuje podle vzoru *hrad* a v lok. pl. má koncovku *-ech*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

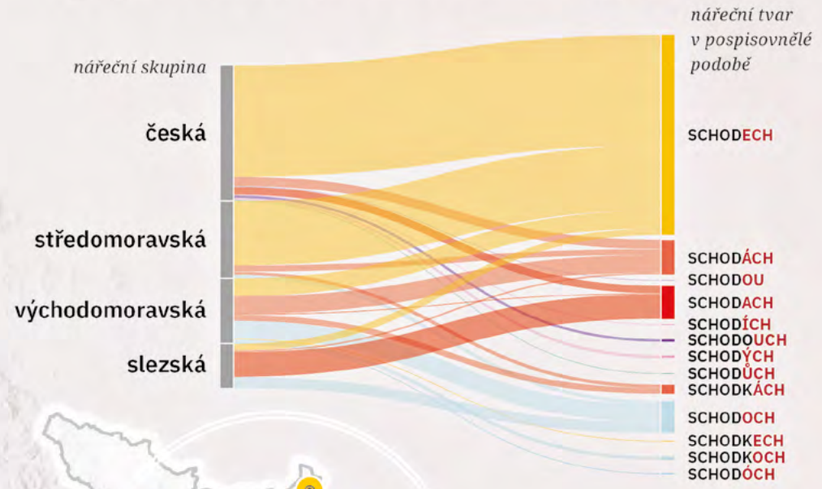

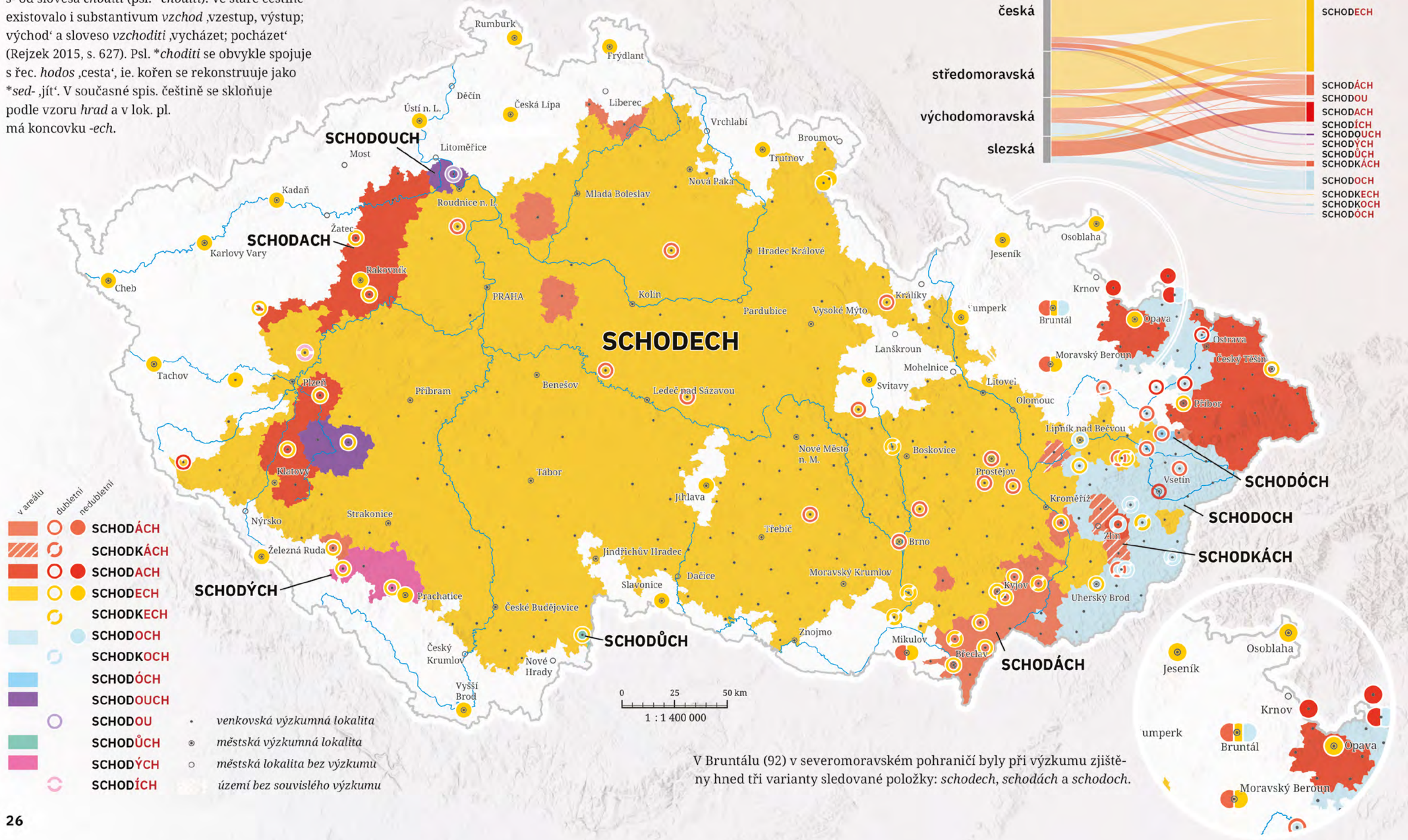

v areálu | dubletní | nedubletní

- SCHODÁCH
- SCHODKÁCH
- SCHODACH
- SCHODECH
- SCHODKECH
- SCHODOCH
- SCHODKOCH
- SCHODÓCH
- SCHODOUCH
- SCHODOU
- SCHODŮCH
- SCHODÝCH
- SCHODÍCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V Bruntálu (92) v severomoravském pohraničí byly při výzkumu zjištěny hned tři varianty sledované položky: *schodech*, *schodách* a *schodoch*.

Na zkoumaném území českého národního jazyka je v lok. pl. nejrozšířenější tvar *schodech*, shodný se spis. jazykem. Užívá se zejména v čes. nářečích v užším smyslu, v nářečích středomoravských s přesahy do nářečí východomoravských.

Ve dvou oddělených areálech v záp. Čechách byla zapsána forma *schodach*, která je typická i pro Opavsko a vých. polovinu slezských nářečí. Varianta *schodách* s a-kmenovou koncovkou *-ách* byla rozptýleně zachycena v Podještědí a Podkrkonoší, dále v některých středočeských, středomoravských a východomoravských lokalitách (soustředěněji na jv. Moravě mezi městy Břeclav, Kyjov, Uherské Hradiště), většinou dubletně vedle tvaru *schodech*.

Severozápadně od Prachatic byl zaznamenán tvar *schodých*, v Hromnici (316) na Plzeňsku obměna *schodích*. Řídká je varianta *schodouch*, zapsaná na Plzeňsku a odděleně na Litoměřicku (zde též dubletně ojedinělá obměna *schodou*).

Podoba *schodoch* pokrývá Valašsko s přilehlým Uherskohradišťskem a Kroměřížskem a stř. úsek slez. nářečí. Pouze v Hodslavicích (738) na Novojičínsku byla zachycena varianta *schodóch* se zdlouženým vokálem.

V okolí Přerova a v malém ostrůvku na Zlínsku byla zapsána deminutivní forma *schodkách*.

Ve městech se většinou užívá tvar *schodech*. V oblasti východomoravských a slezských nářečí se mluva měst často shoduje s nářečím venkovského okolí.

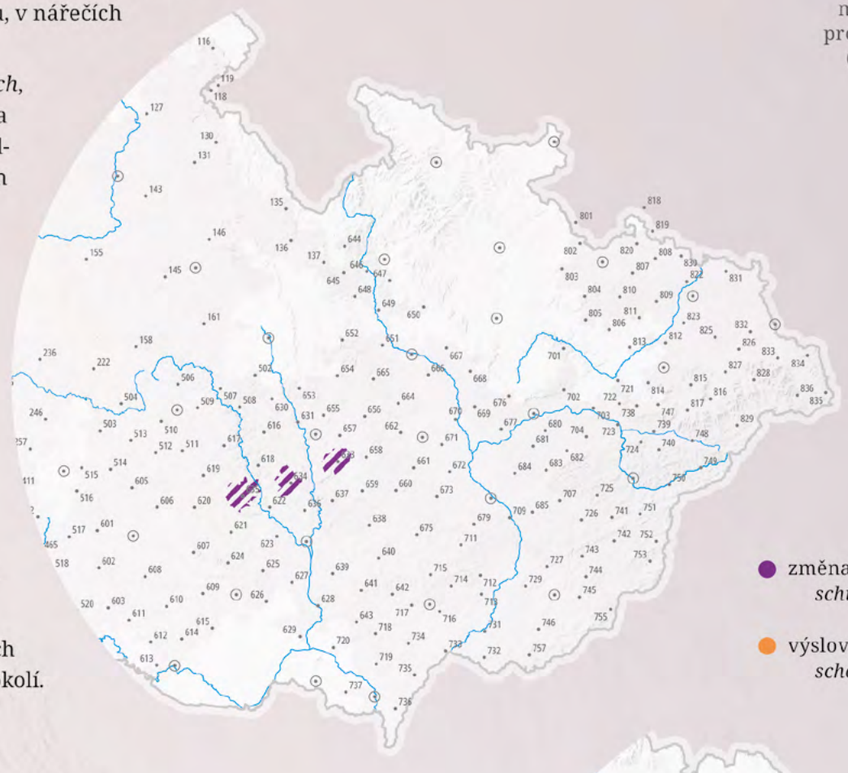

- změna ***o*** > ***u*** *schudech* (633)
- výslovnost zaokrouhleného ***á***: ***ą́*** *schotkąch* (628)

Substantivum *schod* má význam ‚stupeň pro výstup i sestup' (např. *kamenný schod*).

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Paseky nad Jizerou, okres Semily
  vobje círi uťíkali dólu po schodech
- Cikháj, okres Žďár nad Sázavou
  pag ho zanes po schodeh do kanceláře
- Valašské Meziříčí – Krásno nad Bečvou, okres Vsetín
  otevřeli poťichu dvérka ot síňe a potem pjekňe po schodoch na húru do sena
- Mokré Lazce, okres Opava
  ja potym raz vylezu po schodach se podžyvač
- Kladno
  tak sme šli po takovejch schodách prutkejch

DUB lok. pl. **DUBECH**

Původně o-kmenové substantivum *dub* (psl. **dǫbъ*) je všeslovanské (např. pol. *dąb*, rus. *dub*, stsl. *dǫbъ*). Ve spis. češtině se toto neživotné maskulinum skloňuje podle tvrdého vzoru *hrad* a v lok. pl. má koncovku *-ech* (pův. u-kmenovou).

Výraz *dub* má své místo ve frazeologii, vyskytuje se např. ve frazémech *mluvit jako do dubu* ‚marně', *mlčet jako dub* ‚zarytě', *být silný jako dub* ‚velice silný'.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

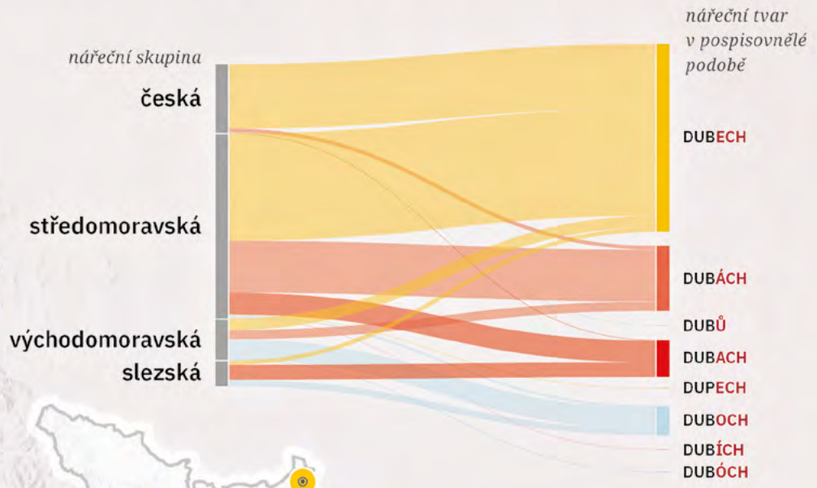

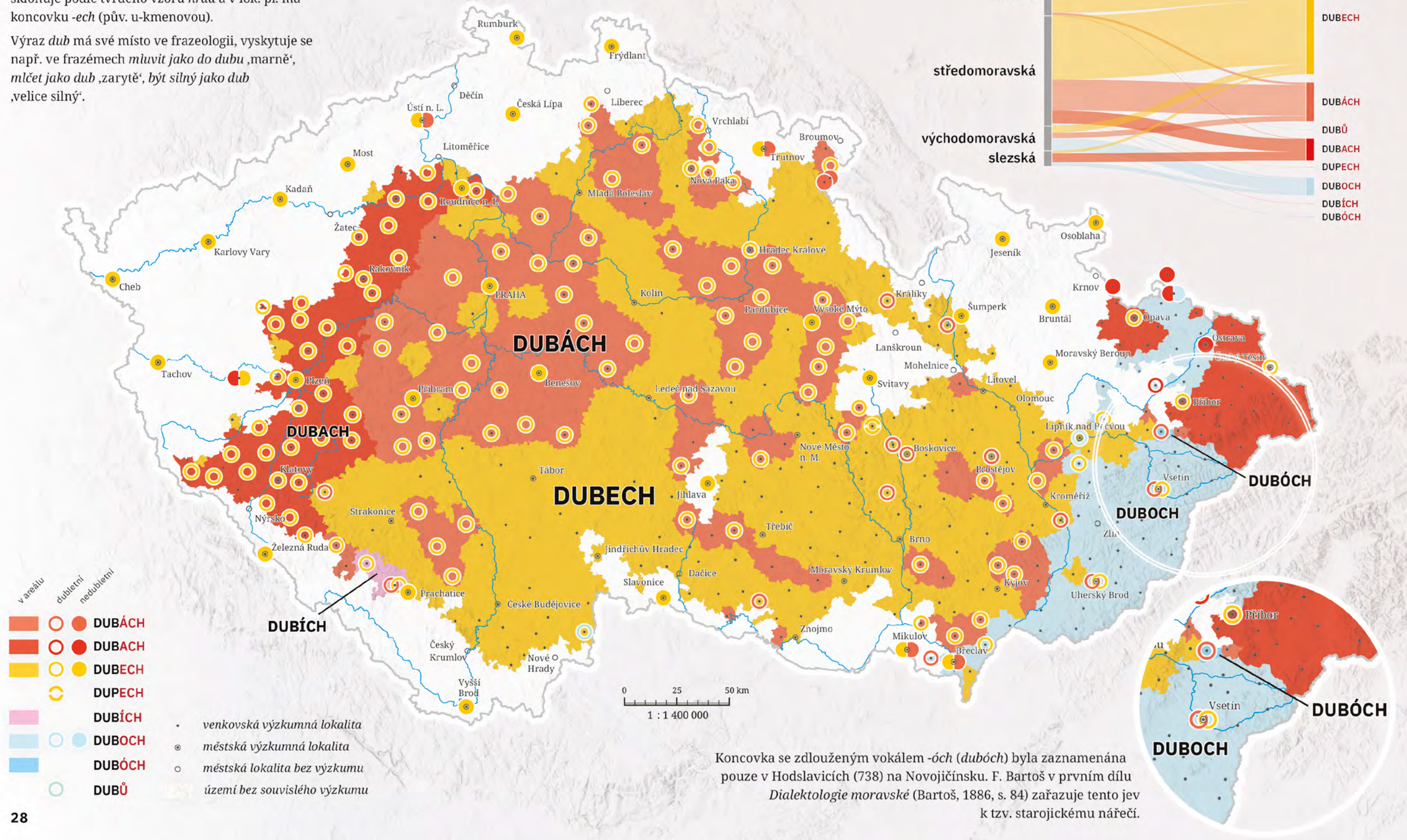

Koncovka se zdlouženým vokálem *-óch* (*dubóch*) byla zaznamenána pouze v Hodslavicích (738) na Novojičínsku. F. Bartoš v prvním dílu *Dialektologie moravské* (Bartoš, 1886, s. 84) zařazuje tento jev k tzv. starojickému nářečí.

Tvar *dubech* je rozšířen na většině zkoumaného území českého národního jazyka: pokrývá téměř celá česká nářečí v užším smyslu a nářečí středomoravská. V některých regionech Čech (zejména v oblasti středočeské a severovýchodočeské), dále roztroušeně v oblasti středomoravských nářečí a místy na Hodonínsku a Uherskohradišťsku se užívá podoba *dubách* (v záp. Čechách varianta *dubach*). Obě tyto podoby byly zachyceny zpravidla dubletně vedle formy *dubech*.

V Onšovicích (444) a Lažišti (445) na Prachaticku byla zaznamenána forma *dubích*, v Rapšachu (461) na Jindřichohradecku podoba *dubů*.

Tvar *duboch* je charakteristický pro východomoravská nářečí a střední pruh nářečí slezských. Pouze v Hodslavicích (738) na Novojičínsku byla zapsána obměna *dubóch*.

Na Opavsku a ve vých. polovině slezských nářečí je běžný tvar *dubach*.

Ve městech se užívá zejména forma *dubech*, shodná se spis. jazykem. Na východě Moravy a ve Slezsku byla často zachycena vedle podob charakteristických pro nářečí venkovského okolí.

Na mapách vpravo je zobrazeno zeměpisné rozšíření hláskových alternací v kořeni slova: *dob-* ve středomoravských nářečích (v centrální podskupině s širokou výslovností *dǫb-*) a *dymb-* v česko-polském nářečním pruhu. Mapy dále zobrazují rozšíření labializovaného *á* v koncovce *-ách* na Židlochovicku a Moravskokrumlovsku.

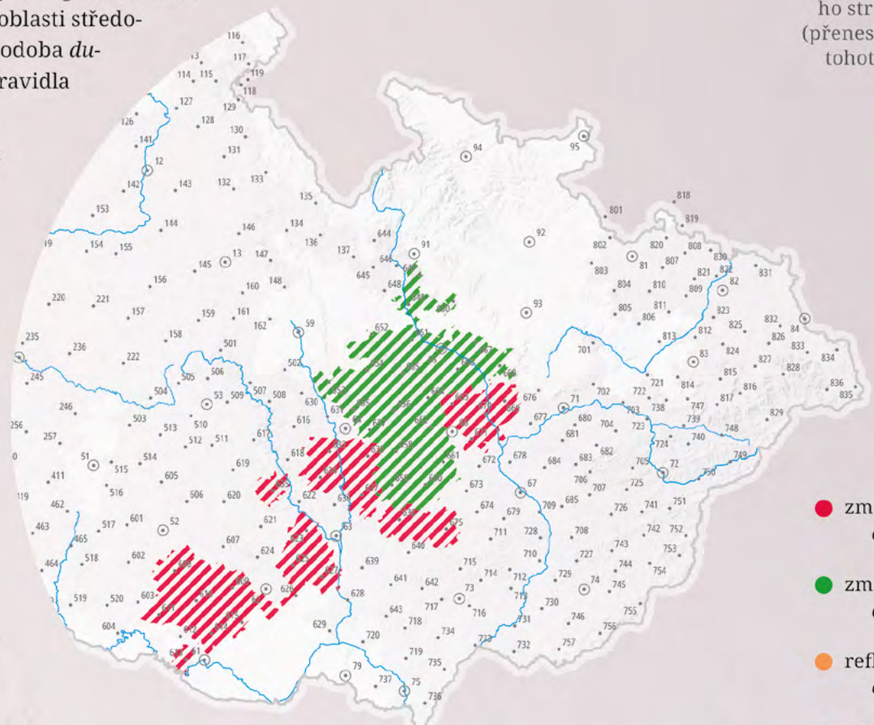

Slovo *dub* označuje jednak druh listnatého stromu, jednak (přeneseně) dřevo tohoto stromu.

- změna ***u*** > ***o*** *dobech* (623)
- změna ***u*** > ***ǫ*** *dǫbech* (647)
- reflex původní nosovky: *-**ym**-* *dym**b**ach* (833)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *á* *dobách* (609)

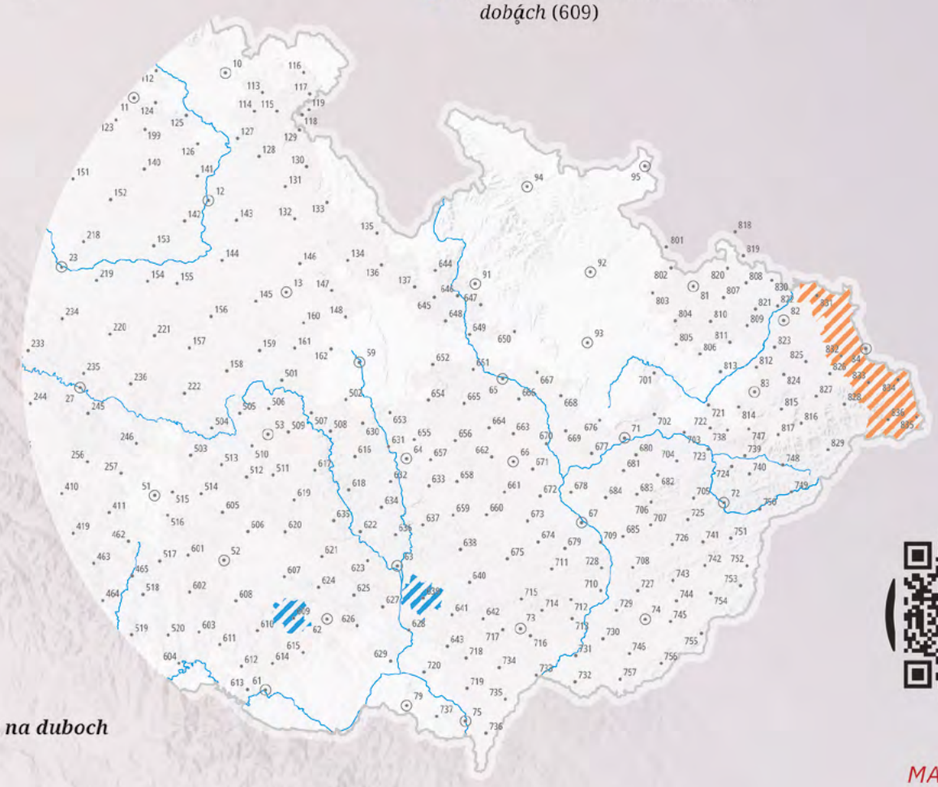

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Chodsko
  huvjidíš, že tám na dubech ešťe listí je
- Vodňany-Křtětice, okres Strakonice
  bil sem na dubách
- Rapšach, okres Jindřichův Hradec
  na fšeh dubú
- Nedašova Lhota, okres Zlín
  tag zme łozili po dubách, po veverkáh a hołuby vybírali
- Halenkov, okres Vsetín
  enom jemeło sa ešče zeleňá na duboch

BUK lok. pl. BUCÍCH

Slovo *buk* je všeslovanské, psl. forma se rekonstruuje jako **bukъ*. Původ není zcela jasný. Pův. slovanské označení pro *buk* neexistuje, nejčastěji se slovo vykládá jako výpůjčka germ. **bōkō-*, s nímž jsou příbuzné např. lat. *fāgus* a řec. *phēgós* – (vše z ie. *b^{h}áh$_{2}$g-o-* ‚buk', Rejzek, 2015, s. 104). Slovo *buk* patřilo k mužským o-kmenům, dnes se ve spis. češtině skloňuje podle vzoru *hrad*. V lok. pl. má koncovku *-ích*, která způsobuje alternaci *k–c* (*bucích*), v hovorové češtině se užívá také dubletní *-ách*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

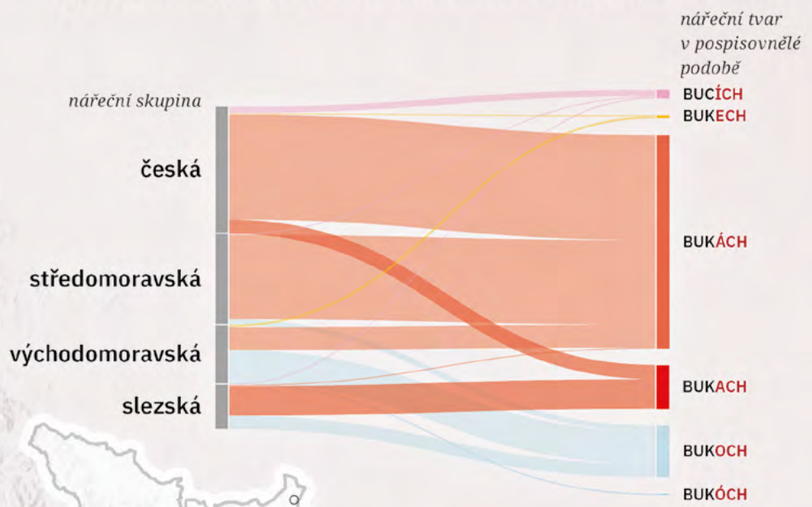

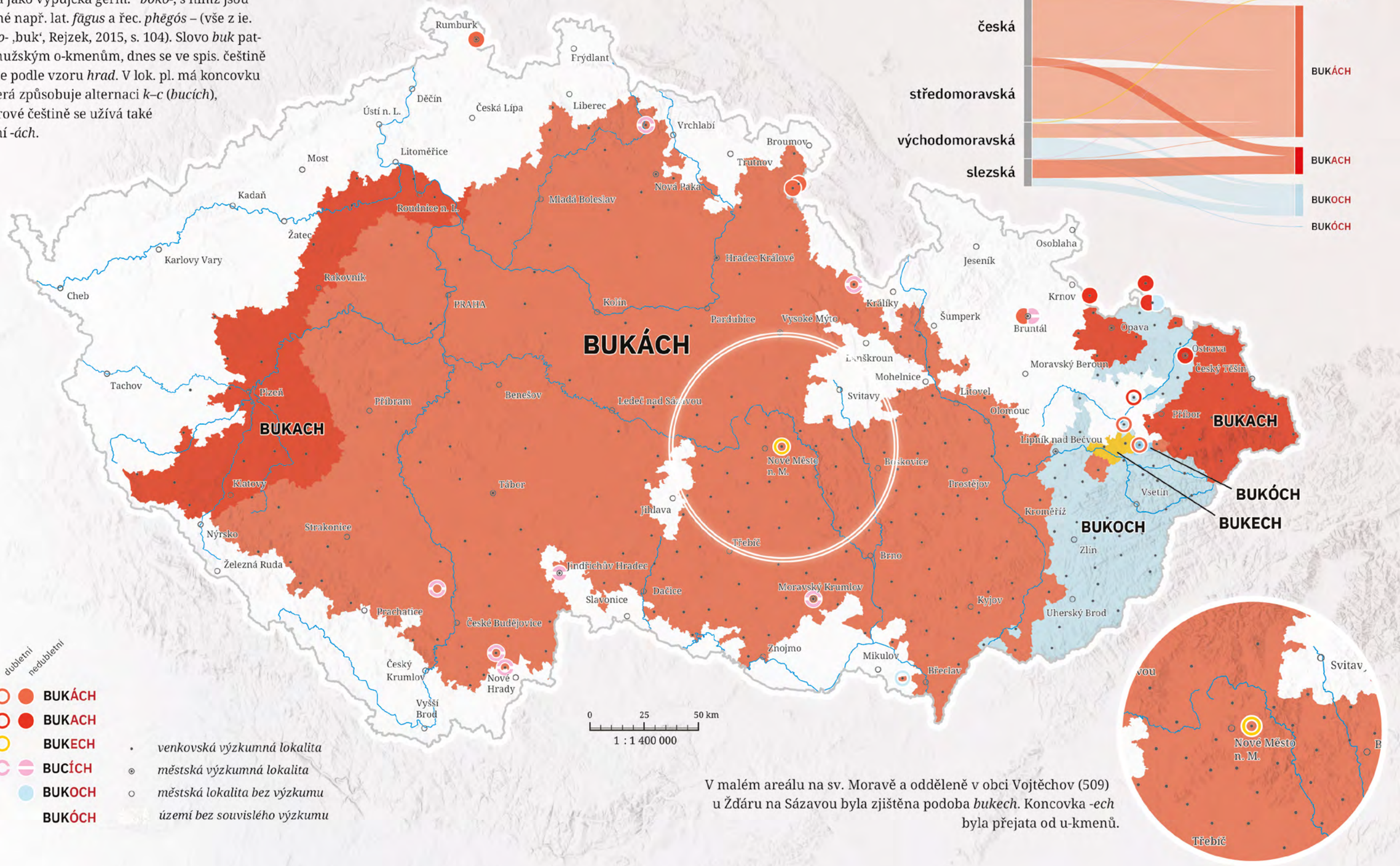

v areálu | dubletní | nedubletní

- BUKÁCH
- BUKACH
- BUKECH
- BUCÍCH
- BUKOCH
- BUKÓCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V malém areálu na sv. Moravě a odděleně v obci Vojtěchov (509) u Žďáru na Sázavou byla zjištěna podoba *bukech*. Koncovka *-ech* byla přejata od u-kmenů.

Tvar *bukách* (s koncovkou *-ách* přejatou od a-kmenů) byl doložen v rozsáhlém areálu pokrývajícím téměř celé zkoumané jazykové území – užívá se v převážné části českých nářečí v užším smyslu, v nářečích středomoravských a v již. části nářečí východomoravských. Pouze ojediněle byla na okrajích areálu podoby *bukách* zaznamenána jako dubletní forma *bucích*, shodná se spis. jazykem. Varianta *bukach* se užívá na okraji záp. a sz. Čech, dále byla zachycena také na Opavsku a ve vých. polovině slezských nářečí.

V sev. části východomoravských nářečí a ve Slezsku byl ve dvou souvislých úsecích zaznamenán tvar *bukoch*. V obci Hodslavice (738) na Novojičínsku se užívá varianta *bukóch* se zdlouženou koncovkou *-óch*, která vznikla paradigmatickým vyrovnáním.

Uvedené lok. tvary byly zaregistrovány v konkrétních hláskových obměnách (viz vpravo mapy hláskových obměn). Pro středomoravská nářečí to jsou pravidelné změny *u* > *o* (*bokách*) a *u* > *ǫ* (*bǫkách*). V jižní části středomoravských nářečí se objevuje výslovnost labializovaného (tzv. zaokrouhleného) *á* (*bukǫ́ch*), což je charakteristický jev nářečí židlochovického typu.

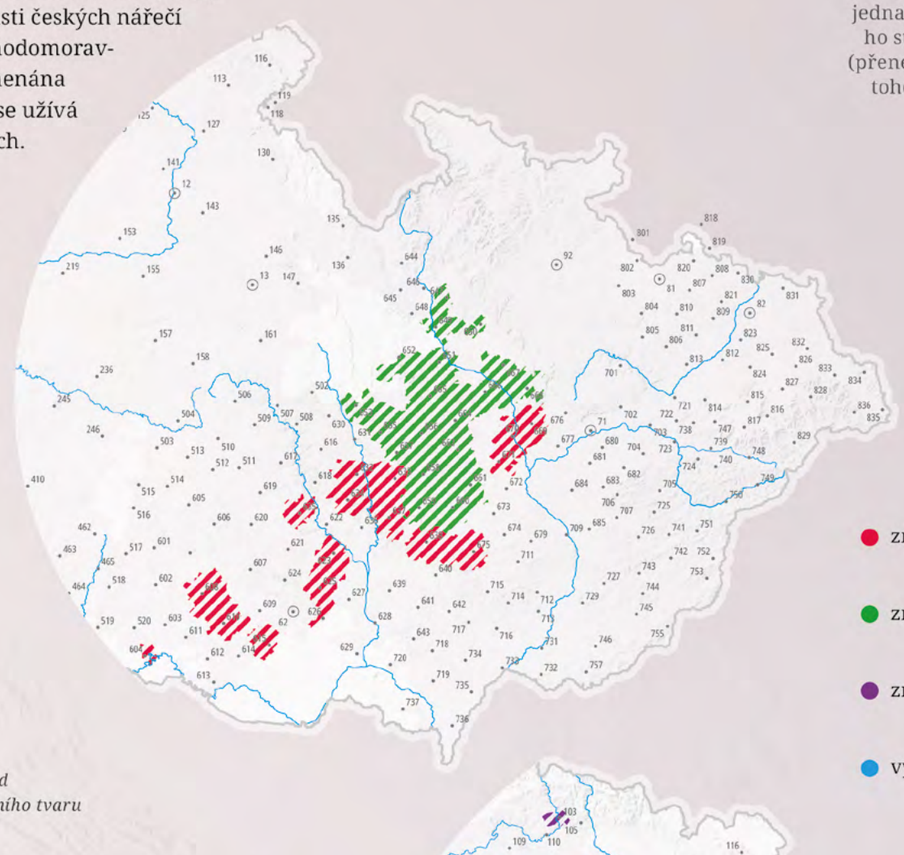

Slovo *buk* označuje jednak druh listnatého stromu, jednak (přeneseně) dřevo tohoto stromu.

- změna ***u*** > ***o*** *bokách* (671)
- změna ***u*** > ***ǫ*** *bǫkách* (652)
- změna ***í*** > ***i*** *bucích* (103)
- výslovnost zaokrouhleného ***á***: ***ǫ́*** *bukǫ́ch* (609)

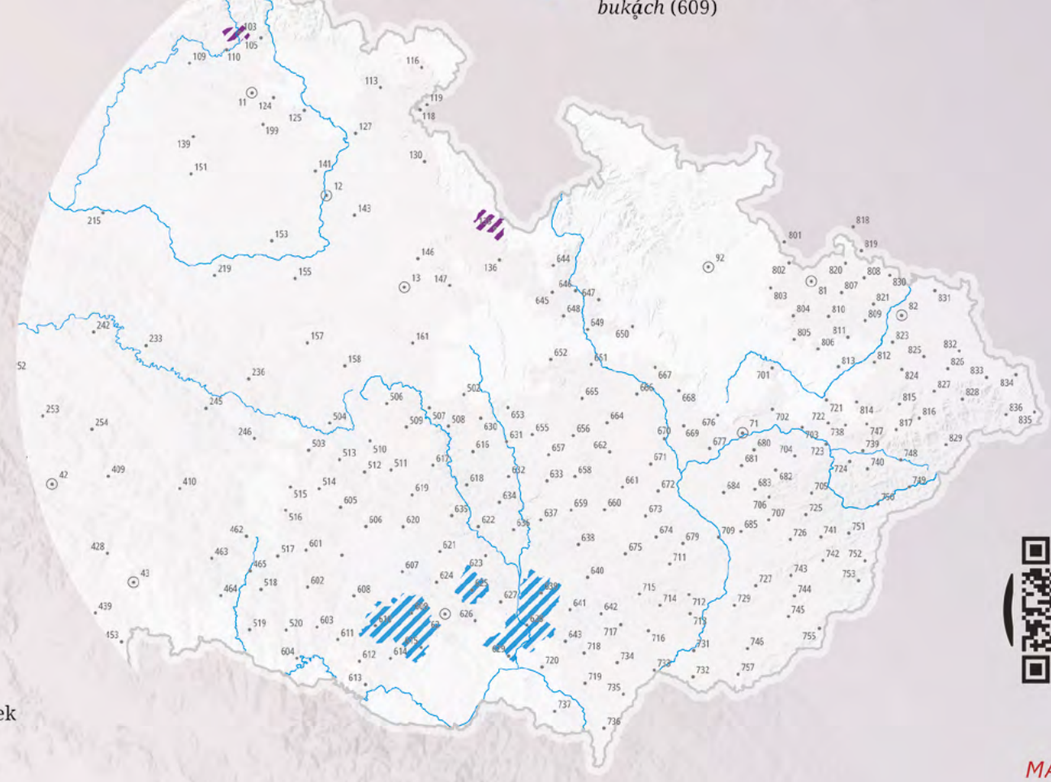

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Jezbořice, okres Pardubice ***na tech bukách***
- Buková, okres České Budějovice ***na bucích***
- Knínice, okres Blansko ***vo bǫkách***
- Částkov, okres Uherské Hradiště ***na bukoch***
- Morávka, okres Frýdek-Místek ***po bukach***

MLÝN lok. pl. MLÝNECH

Slovo *mlýn*, jehož psl. podoba se rekonstruuje jako **mъlinъ*, je přejato ze sthněm. *mulīn* (odtud také dnešní něm. *Mühle*), to je odvozeno od pozdnělat. *molīna* ‚mlýn'. Do slovanských jazyků byl výraz přejat jako označení pro vodní a větrné mlýny, které ve stř. Evropě nahradily pův. žernovy – výraz *žernov* se v češtině uchoval jako pojmenování pro mlýnský kámen nebo ruční mlýnek (Rejzek, 2015, s. 423; Králik, 2015, s. 366). Ve staré češtině náleželo substantivum *mlýn* k o-kmenům, v současné spis. češtině se skloňuje podle vzoru *hrad*, v lok. pl. má koncovku *-ech*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

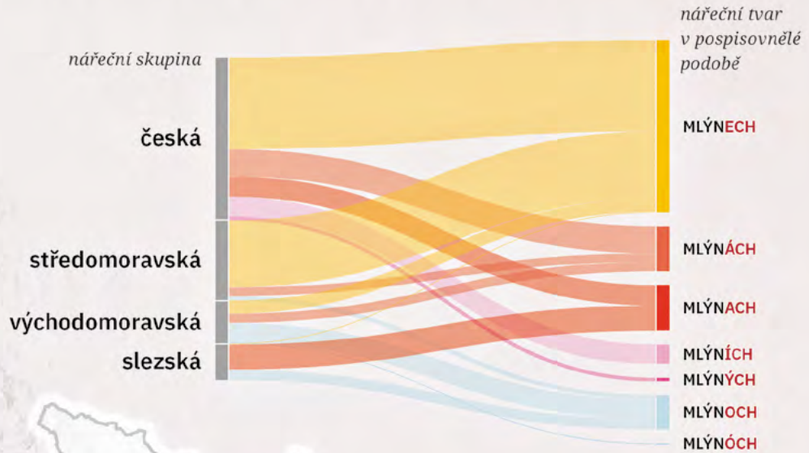

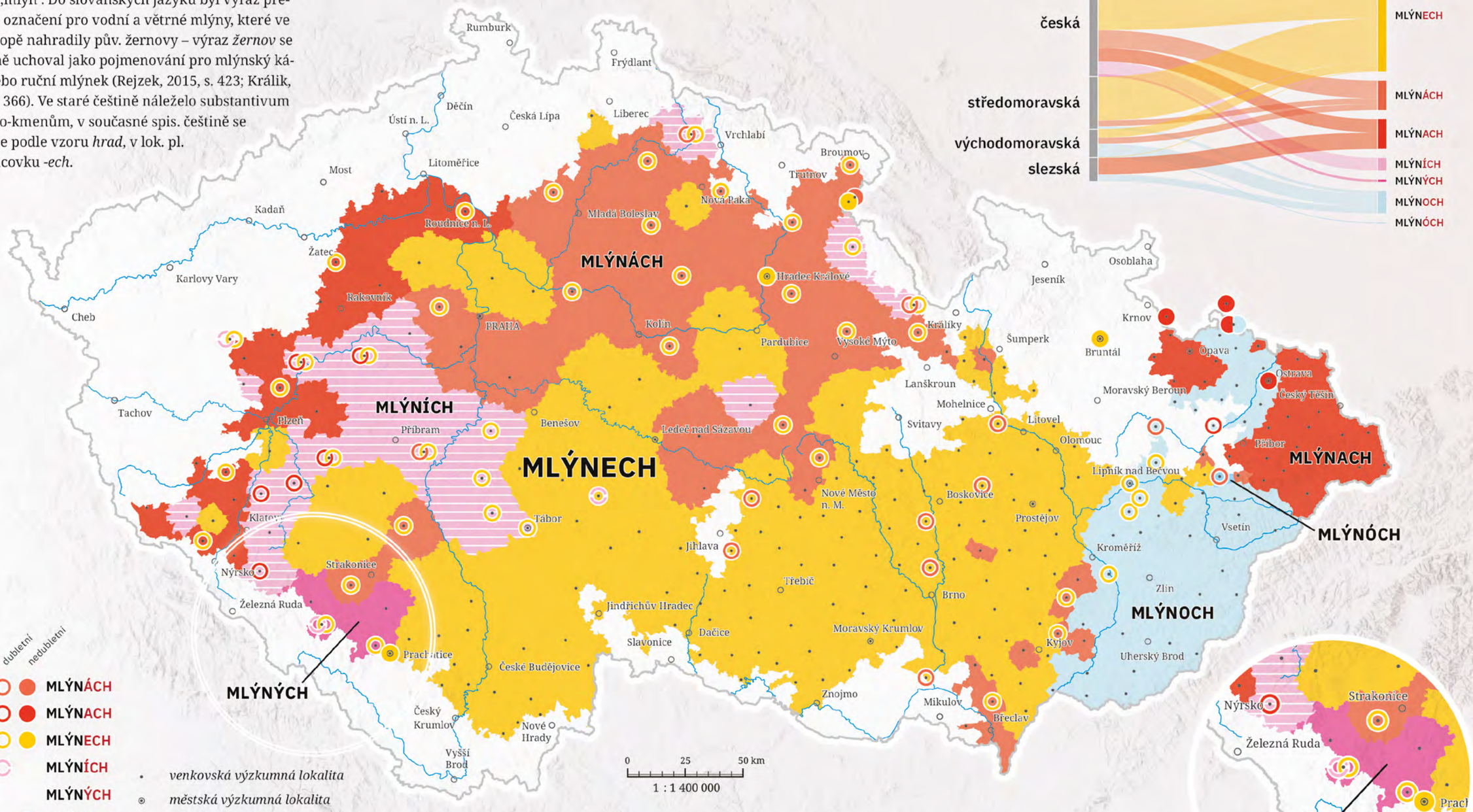

V několika obcích na Prachaticku v jz. Čechách se užívá tvar *mlýných* s koncovkou *-ých*, neměkčící předcházející konsonant *n*.

Podoba *mlýnech*, shodná se spis. jazykem, byla zapsána téměř v celých českých nářečích v užším smyslu a v nářečích středomoravských s přesahy do přilehlých úseků nářečí východomoravských (zejména v Čechách pak částečně v dubletě s jinými formami).

V severovýchodočeských nářečích s výběžky do nářečí středočeských a českomoravských, dále na Strakonicku, roztroušeně na Moravě (soustředěněji na Břeclavsku a Kyjovsku) byl doložen tvar *mlýnách*, obsahující a-kmenovou koncovku *-ách*. Varianta *mlýnach* se užívá v sz. a záp. Čechách, na Opavsku a v celé vých. polovině slezských nářečí.

Souvislý areál v záp. Čechách tvoří podoba *mlýních*, ta se vyskytuje i ve třech mikroareálech v severovýchodočeských nářečích. Forma *mlýnoch* je typická pro vých. Moravu, zachycena byla také v centrálním úseku slezských nářečí. Ojedinělá varianta *mlýnóch* byla doložena pouze v obci Hodslavice (738) na Novojičínsku.

Na celém zkoumaném území můžeme sledovat výsledky rozdílného vývoje tvrdého *ý*. V českých nářečích v užším smyslu pozorujeme diftongizaci *ý* > *ej* (např. *mlejnách*), následná změna *ej* > *é* (např. *mlénech*, *mlénách*) byla zachycena v středomoravských nářečích. Na vých. Moravě bylo doloženo pův. tvrdé *ý* (např. *mlýnoch*), ve slezských nářečích jeho zkrácená varianta (např. *mu̯ynach*). Výraznou hláskovou obměnou je také výslovnost tvrdého a tzv. obalovaného *l* (např. *młynach*, *mu̯ynóch*) na vých. Moravě a ve Slezsku. K těmto a dalším registrovaným hláskovým obměnám viz mapy vpravo.

Slovo *mlýn* označuje budovu nebo zařízení na rozemílání obilí a jiných pevných hmot.

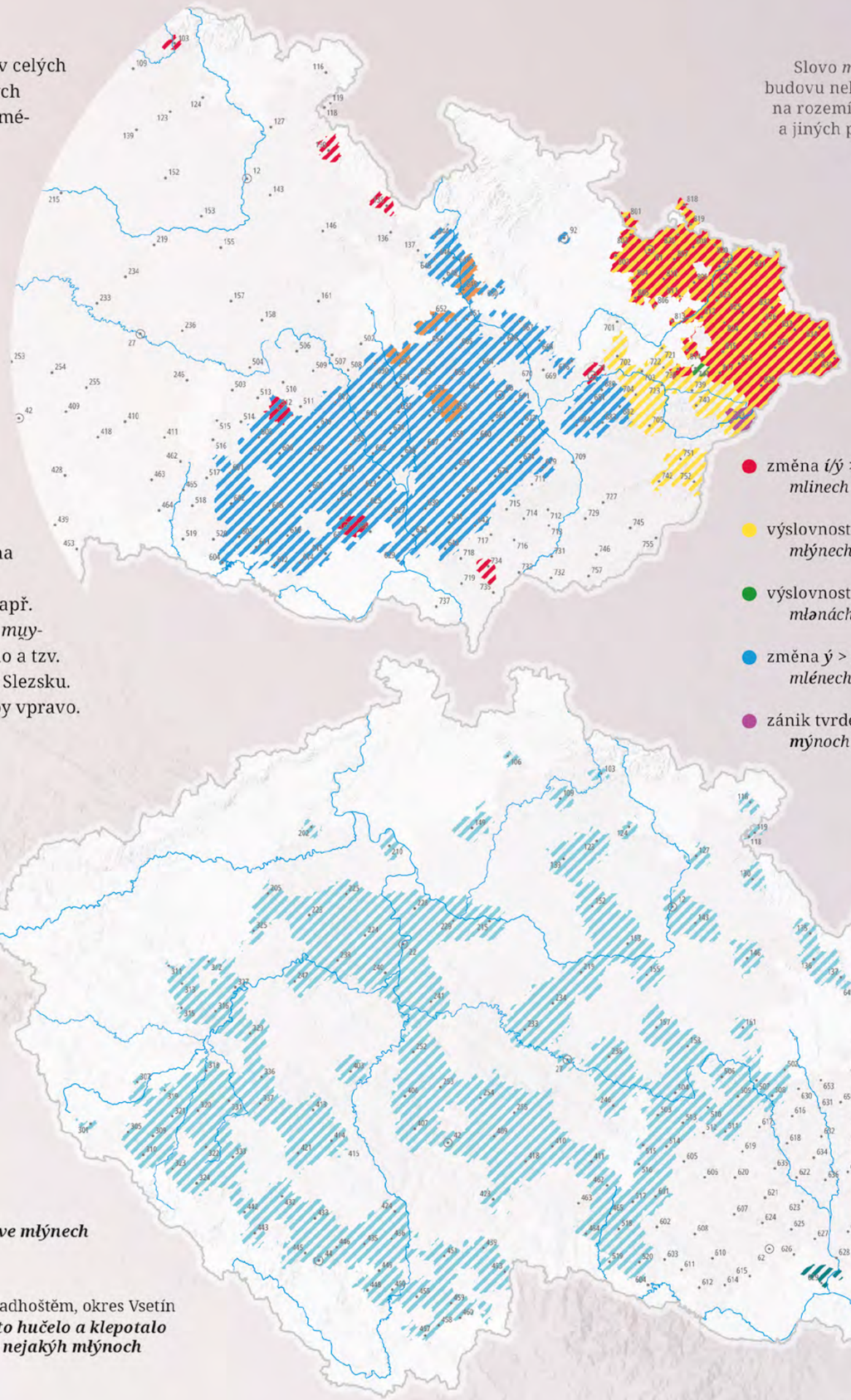

- změna *í/ý* > *i/y*
  mlinech (512), *młynoch* (806)
- výslovnost tvrdého *y/ý*
  mlẏnech (704), *młynoch* (812)
- výslovnost redukovaného vokálu: *ə*
  młənách (747)
- změna *ý* > *ej* > *é*
  mlénech (610)
- zánik tvrdého *l*: *ł*
  mẏnoch (749)
- výslovnost širokého *é*: *-e̋-*
  mlę́nech (652)
- změna *ý* > *ej*
  mlejnech (319)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  mlą́nách (629)
- výslovnost tvrdého *l*: *ł*
  mẏnech (722)
- výslovnost tzv. obalovaného *l*: *u̯*
  mu̯ynoch (820)
- zánik tzv. obalovaného *l*: *u̯*
  mynach (835)

Hláskové změny v nářečních tvarech

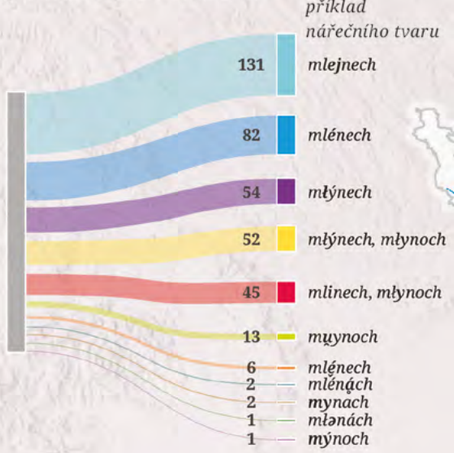

Kobylí, okres Břeclav
je f tem velikí cigánstvo f tech mlínech

Kelečsko
ti hasrmaňi ve mlýnech

Nedašov, okres Zlín
toš po tyh mlýnoch tak chodili ti krajánci a tak sa živili

Rožnov pod Radhoštěm, okres Vsetín
kolevá ňeho to hučelo a klepotalo prám tajag v nejakých mlýnoch

KÁMEN lok. pl. KAMENECH

Substantivum *kámen* (psl. **kamy*, gen. *kamene*), pův. n-kmenové maskulinum, je slovo všeslovanské, příbuzné např. s řec. *ákmōn* ‚kovadlina' nebo s něm. *Hammer* ‚kladivo' (Machek, 1971, s. 237; Rejzek, 2015, s. 287). Tvar *kámen* je pův. akuzativní, do nominativu pronikl v důsledku vyrovnání paradigmatu. Ve spis. češtině se skloňuje podle tvrdého vzoru *hrad*, v lok. pl. má koncovku *-ech* (pův. u-kmenovou).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

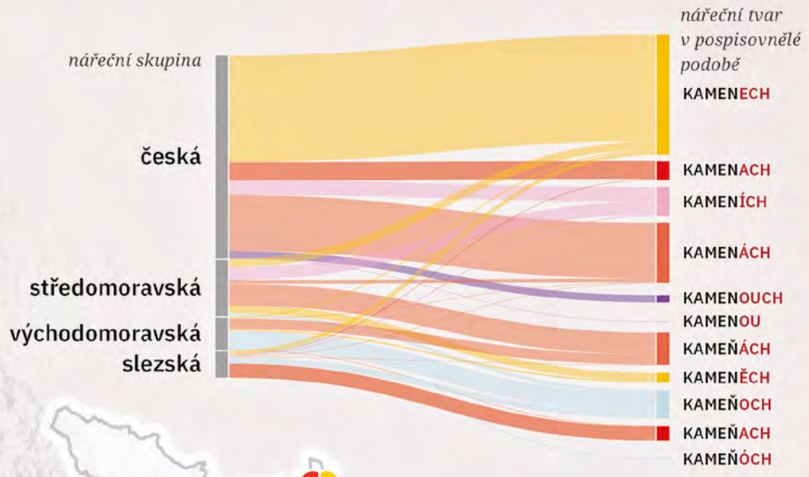

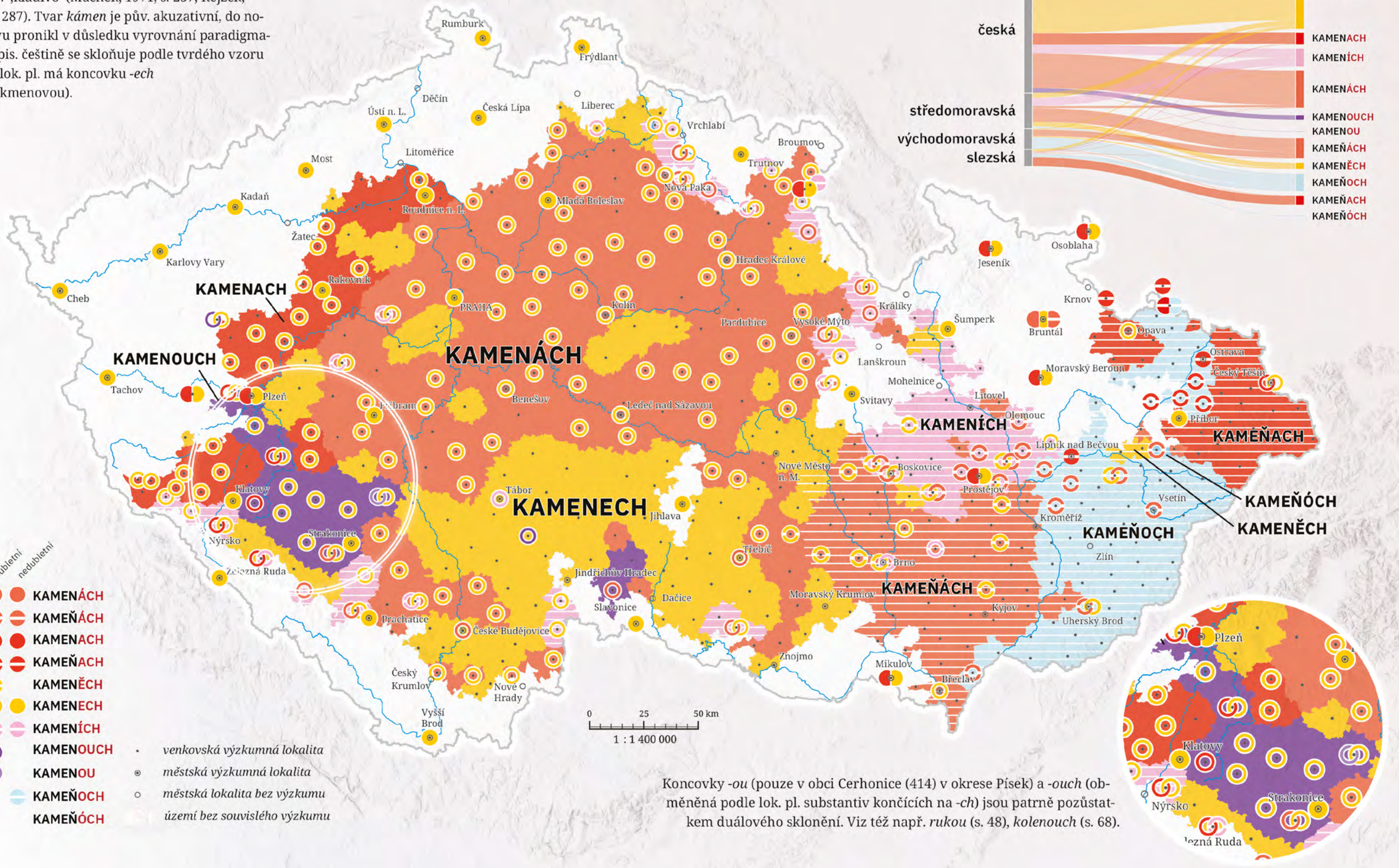

v areálu | dublетní | nedublетní

- KAMENÁCH
- KAMEŇÁCH
- KAMENACH
- KAMEŇACH
- KAMENĚCH
- KAMENECH
- KAMENÍCH
- KAMENOUCH
- KAMENOU
- KAMEŇOCH
- KAMEŇÓCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Koncovky *-ou* (pouze v obci Cerhonice (414) v okrese Písek) a *-ouch* (obměněná podle lok. pl. substantiv končících na *-ch*) jsou patrně pozůstatkem duálového sklonění. Viz též např. *rukou* (s. 48), *kolenouch* (s. 68).

Koncovky lok. pl. se připojují ke slovním základům *kamen-* (v nářečích českých v užším smyslu a na jz. Moravě) a *kameň-* (na většině Moravy a ve Slezsku).

Největší rozsah má forma *kamenech*, shodná se spis. jazykem. Pokrývá celé Čechy a záp. Moravu, velmi častá je ve městech. Tvar *kameněch* se objevuje na Brněnsku, Boskovicku, Prostějovsku, Zábřežsku a Hranicku.

Forma *kamenách* se zpravidla jako dubletní vyskytuje v nářečích severovýchodočeských a středočeských, méně často v jihozápadočeských a v úzkém pruhu na záp. Moravě. Podoba *kameňách* je rozšířená na střední Moravě a zasahuje jz. okraj východomoravských dialektů.

Forma *kamenach* pokrývá záp. okraj středočeských a velkou část západočeských nářečí. Z Opavska, z vých. poloviny slezských nářečí a z dialektů česko-polských se dokládá tvar *kameňach*.

Na okrajích severovýchodočeských a jihozápadočeských nářečí byla zaznamenána forma *kameních* (často s krácením *í* > *i* v koncovce, viz mapu hláskových obměn), větší areál tvoří v sev. polovině středomoravských nářečí.

Pro východomoravská nářečí je charakteristická podoba *kameňoch*, která zasahuje na přilehlé Holešovsko a objevuje se i v nářečích slezských na území mezi Opavou a Ostravou. Ojedinělý je tvar *kameňóch*, zaznamenaný pouze v obci Hodslavice (738) v okrese Nový Jičín.

Forma *kamenouch* se vyskytuje v oblasti mezi Plzní a Strakonicemi a odděleně na Slavonicku.

V obci Cerhonice (414) v okrese Písek byla zapsána ojedinělá podoba *kamenou* (více viz výřez, s. 34).

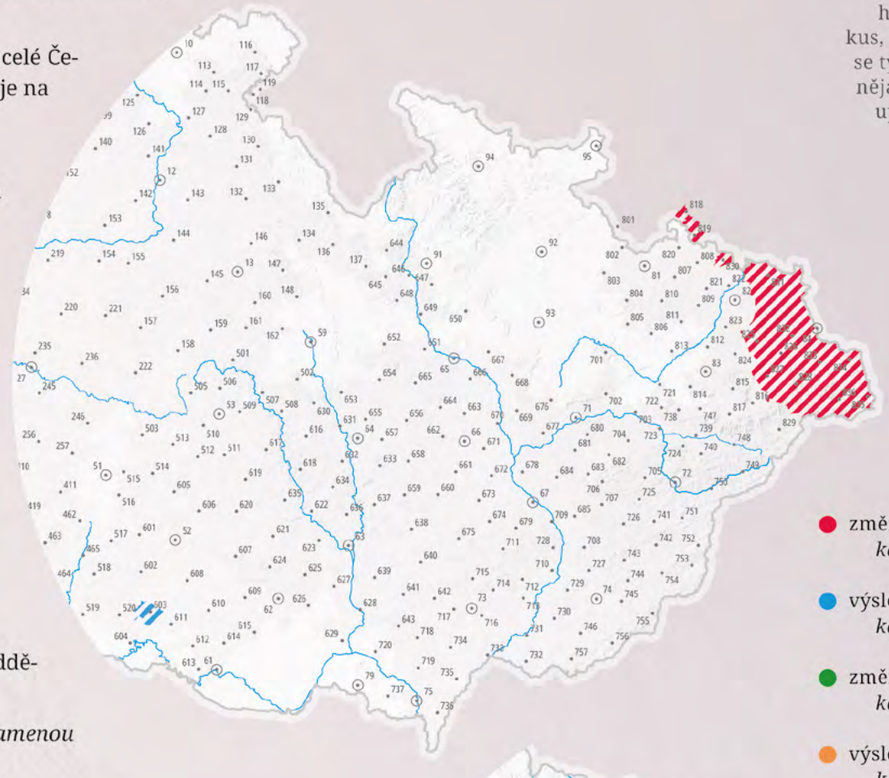

Slovo *kámen* označuje horninu nebo její kus, další významy se týkají kamene nějak speciálně upraveného.

- změna ***e*** > ***y*** před nazálou
  kamyňach (832)
- výslovnost redukovaného vokálu: ***ə***
  kameňəch (603)
- změna ***í*** > ***i***
  kameňich (647)
- výslovnost zaokrouhleného ***á***: ***ą́***
  kameňą́ch (639)

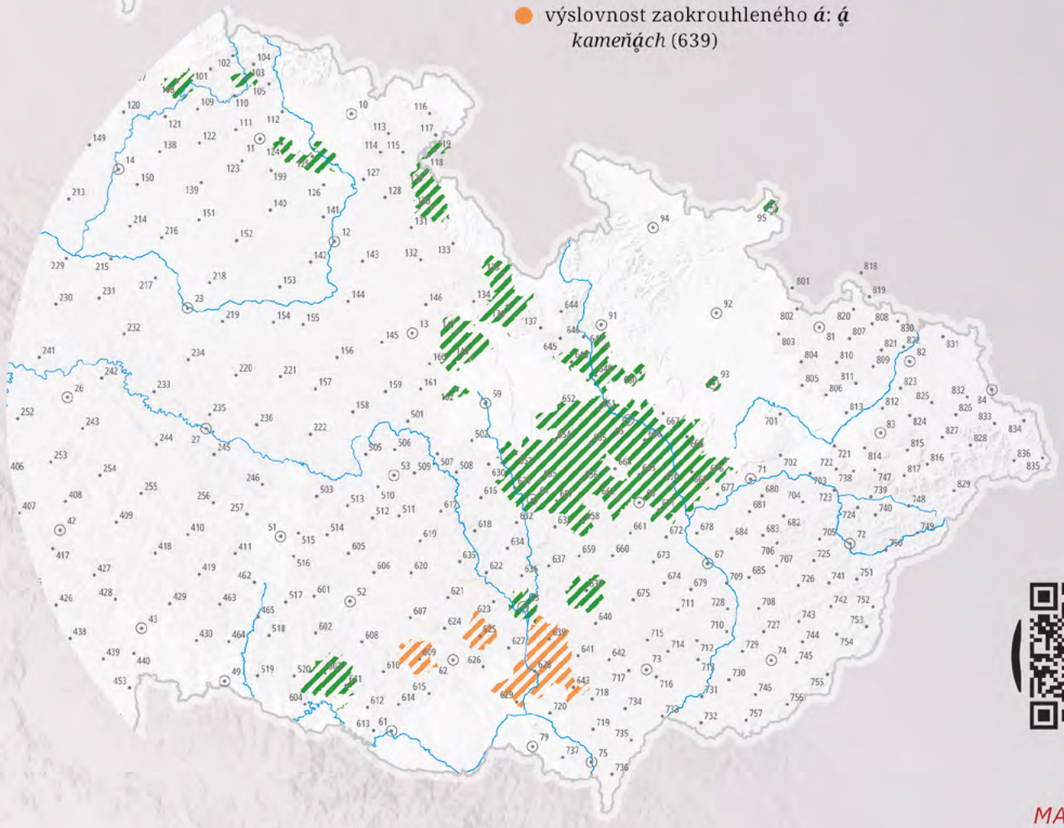

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Náchodsko
  drkotali sme se s kolama po kamenouch
- Kounov, okres Rychnov nad Kněžnou
  to se mlelo na kameňich pískovejch
- Vyškovec, okres Uherské Hradiště
  zrno si vimláťili, na kameňáh rostłúkli a pékli si z ňeho pagáče
- Frenštát pod Radhoštěm, okres Nový Jičín
  palelo ťe to na tych kameňah z hołymi nohami?

VŮZ lok. pl. VOZECH

Substantivum *vůz* (psl. **vozъ*), pův. o-kmenové maskulinum, je slovo všeslovanské, příbuzné např. s něm. *Wagen*, odvozené od ie. **u̯og^{h}o-*, to od **u̯eg^{h}-* ‚vézt' (viz Machek, 1971, s. 704; Rejzek, 2015, s. 793). Ve spis. češtině se skloňuje podle tvrdého vzoru *hrad* a v lok. pl. má koncovku *-ech* (pův. u-kmenovou).

Při výzkumu pro ČJA se zjišťovalo nejen označení pro běžný selský vůz a jeho části (važiště, rozporka apod.), ale též pro vozy speciální (žebřinový a plochý).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

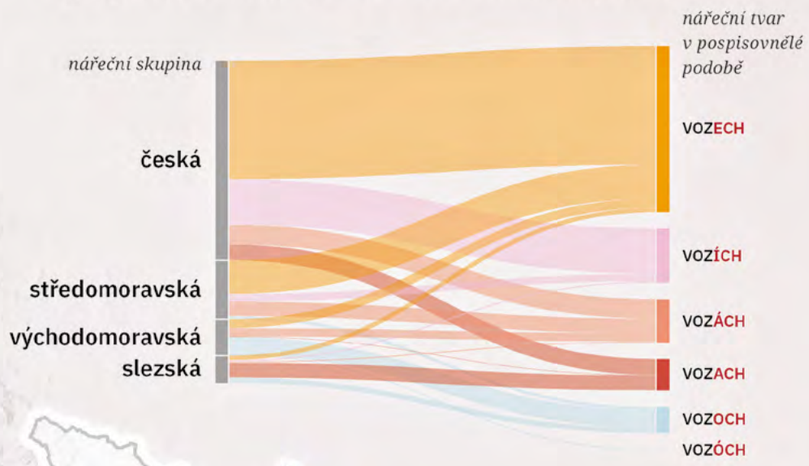

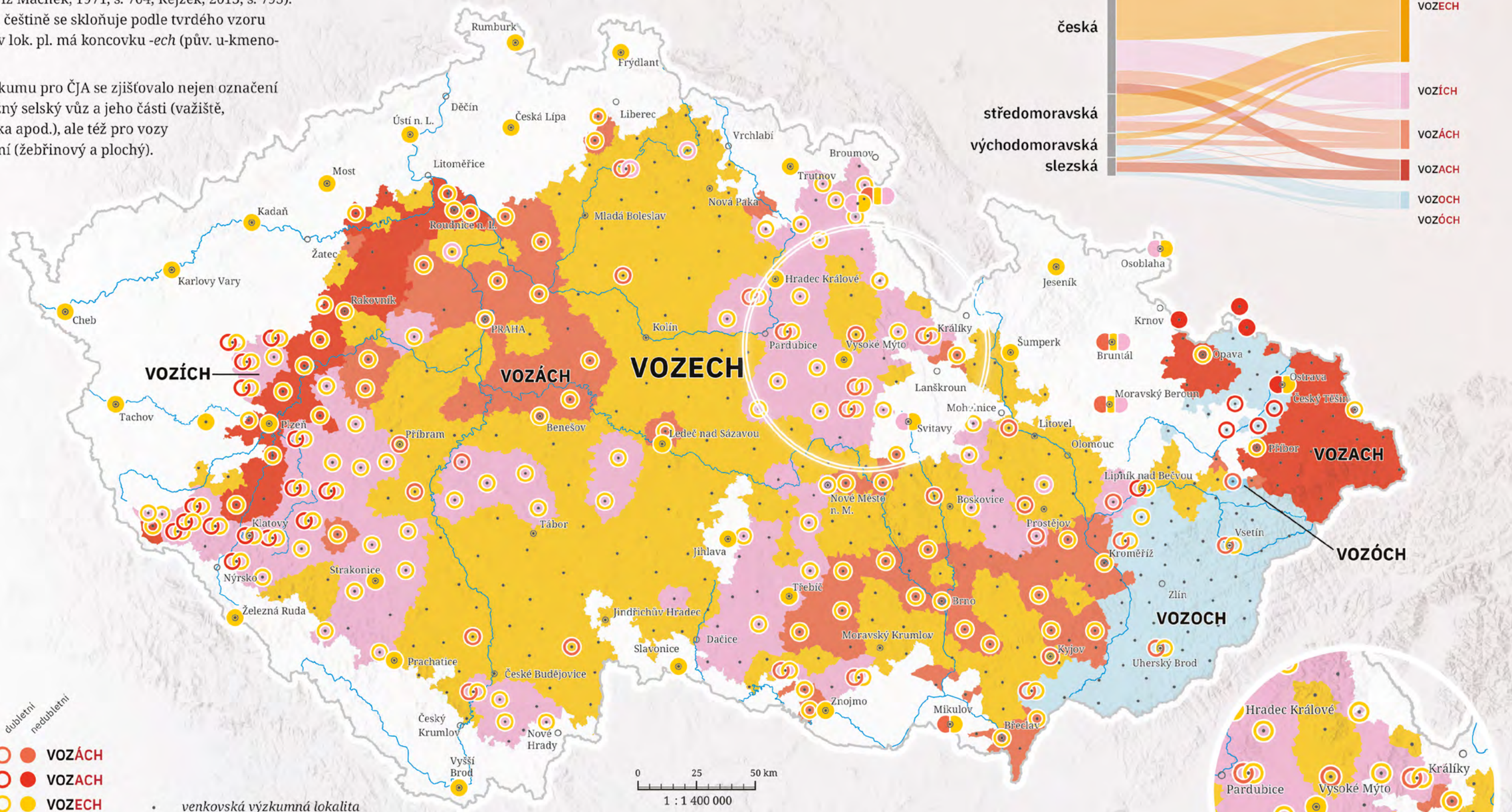

v areálu | dubletní | nedubletní

- VOZÁCH
- VOZACH
- VOZECH
- VOZÍCH
- VOZOCH
- VOZÓCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

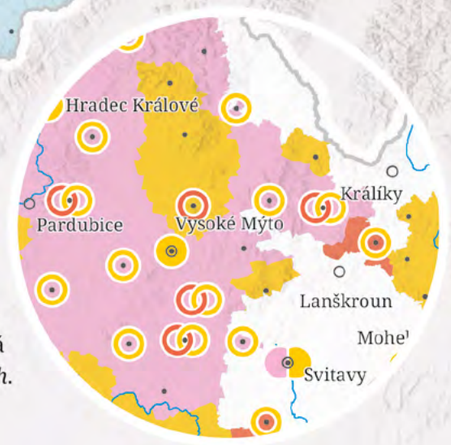

Na Litomyšlsku byly pro lok. pl. slova *vůz* zachyceny tři formy: *vozech*, *vozích* a *vozách*. Z obce Morašice (160) byla navíc doložena hlásková obměna *vozejch*, vzniklá diftongizací *í* > *ej* v koncovce *-ích*.

Nejrozšířenější je forma *vozech*, shodná se spis. jazykem. Pokrývá celé Čechy, na Moravě nářečí středomoravská, proniká i na jihozápad a sever nářečí východomoravských. Obvyklá je ve městech.

Menší areály tvoří podoba *vozích*, a to ve vých. polovině severovýchodočeských nářečí, v oblasti západočeských, rozptýleně i jihočeských nářečí, dále na území českomoravských nářečí a porůznu i jinde na střední Moravě. Dokládá se též ze severomoravských pohraničních měst.

Tvar *vozách* se vyskytuje, často dubletně, v záp. polovině středočeských nářečí a v nářečích středomoravských, roztrouseně i jinde. Proniká též do východomoravských měst.

Obvyklé zeměpisné rozšíření mají koncovky *-ach*, *-och* a *-óch*. Forma *vozach* zabírá záp. okraj zkoumaného území, dále se dokládá z Opavska, z vých. poloviny slezských nářečí a z dialektů česko-polských.

Pro východomoravská nářečí je typická podoba *vozoch*, jež zasahuje na přilehlé Holešovsko a objevuje se i v nářečích slezských na území mezi Opavou a Ostravou.

Ojedinělý je tvar *vozóch*, zaznamenaný pouze v jediné lokalitě, v obci Hodslavice (738) v okrese Nový Jičín.

Sledované výrazy podléhají hláskovým obměnám (viz mapy vpravo), např. krácení *í* > *i* (*vozich*), změně *í* > *ej* po sykavce (*vozejch*), změně *o* > *u* (*vuzech*). Zachycena byla výslovnost obouretného *v* (*wozech*), redukovaného vokálu *ə* (*vozəch*) a zaokrouhleného *á* (*vozách*).

Slovo *vůz* označuje vozidlo zprav. o čtyřech kolech tažené potahem, též automobil, vagon nebo to, co vůz nějak připomíná.

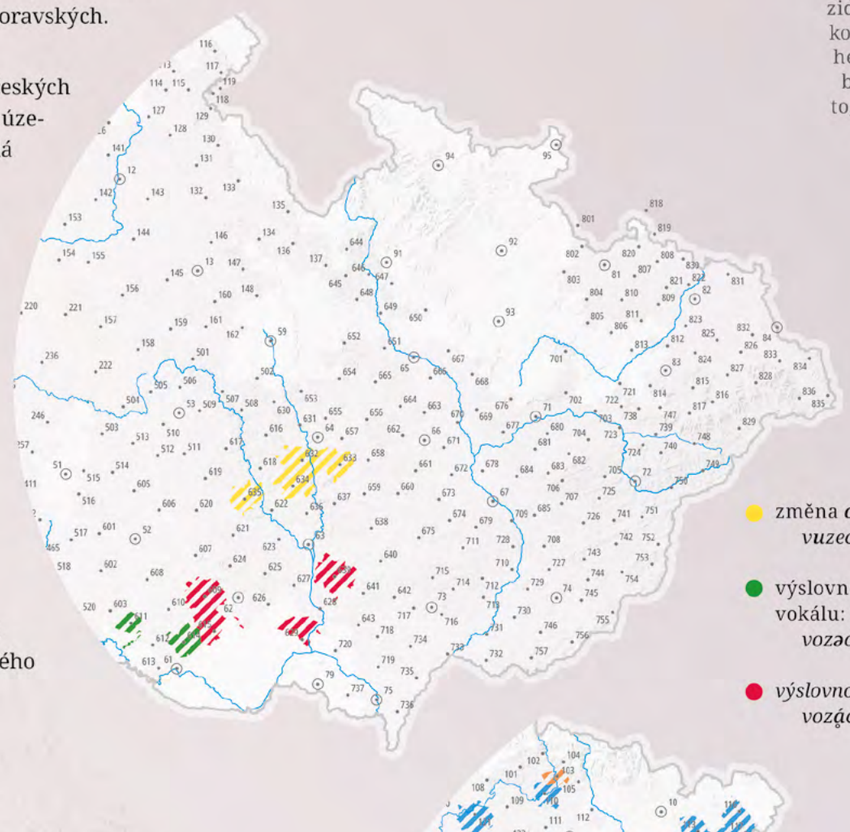

- změna *o* > *u* *vuzech* (632)
- výslovnost redukovaného vokálu: *ə* *vozəch* (611)
- *výslovnost* zaokrouhleného *á*: *á̧* *vozá̧ch* (615)
- změna *í* > *i* *vozich* (147)
- *výslovnost obouretného v*: *w* *wozech* (103)
- změna *í* > *ej* po sykavce *vozejch* (160)

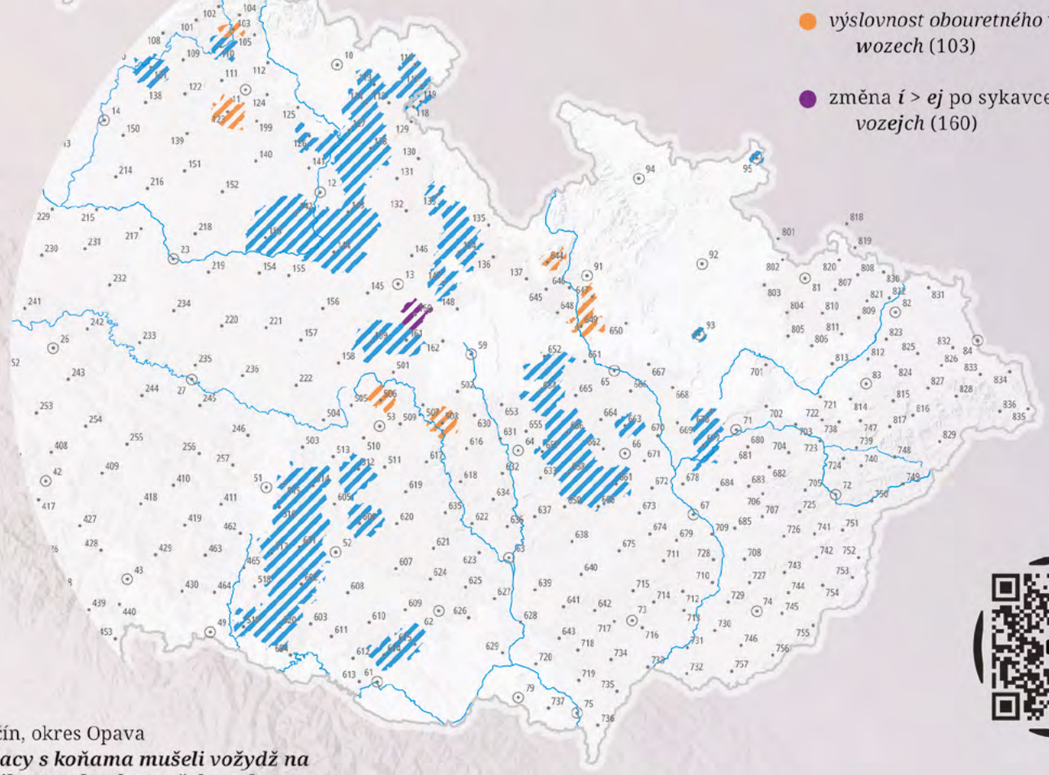

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Miletín, okres Jičín
  se svejma neųjestama na třech vozech se stehovali do sví rodní vesňice
- Chodsko
  jerú do kostela i s kostela na vozíh ha na koňích
- Ratíškovice, okres Hodonín
  fčíl jeųo dvanást formanú, vézli železo na vozách
- Starý Hrozenkov, okres Uherské Hradiště
  vozili sa mladí chlapčiska z Hrozenkova na dřevařskíh vozoch, kerím sa říkało pomvágli
- Hlučín, okres Opava
  sedlacy s koňama mušeli vožydž na svojih vozoch tyh zastřelenych

PEKAŘ lok. pl. PEKAŘÍCH

Slovo *pekař* je odvozeno od všeslovanského slovesa *péci* (to z psl. **pekti* < ie. **peku-*) pomocí sufixu *-ař* (Rejzek, 2015, s. 503). Ve staré češtině náleželo k jo-kmenům, v současné spis. češtině se životné maskulinum *pekař* skloňuje podle vzoru *muž*, v lok. pl. má původní jo-kmenovou koncovku *-ích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

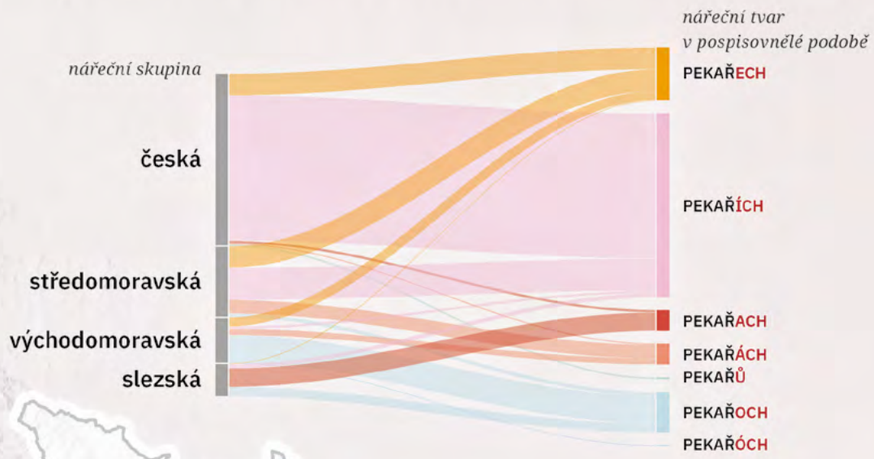

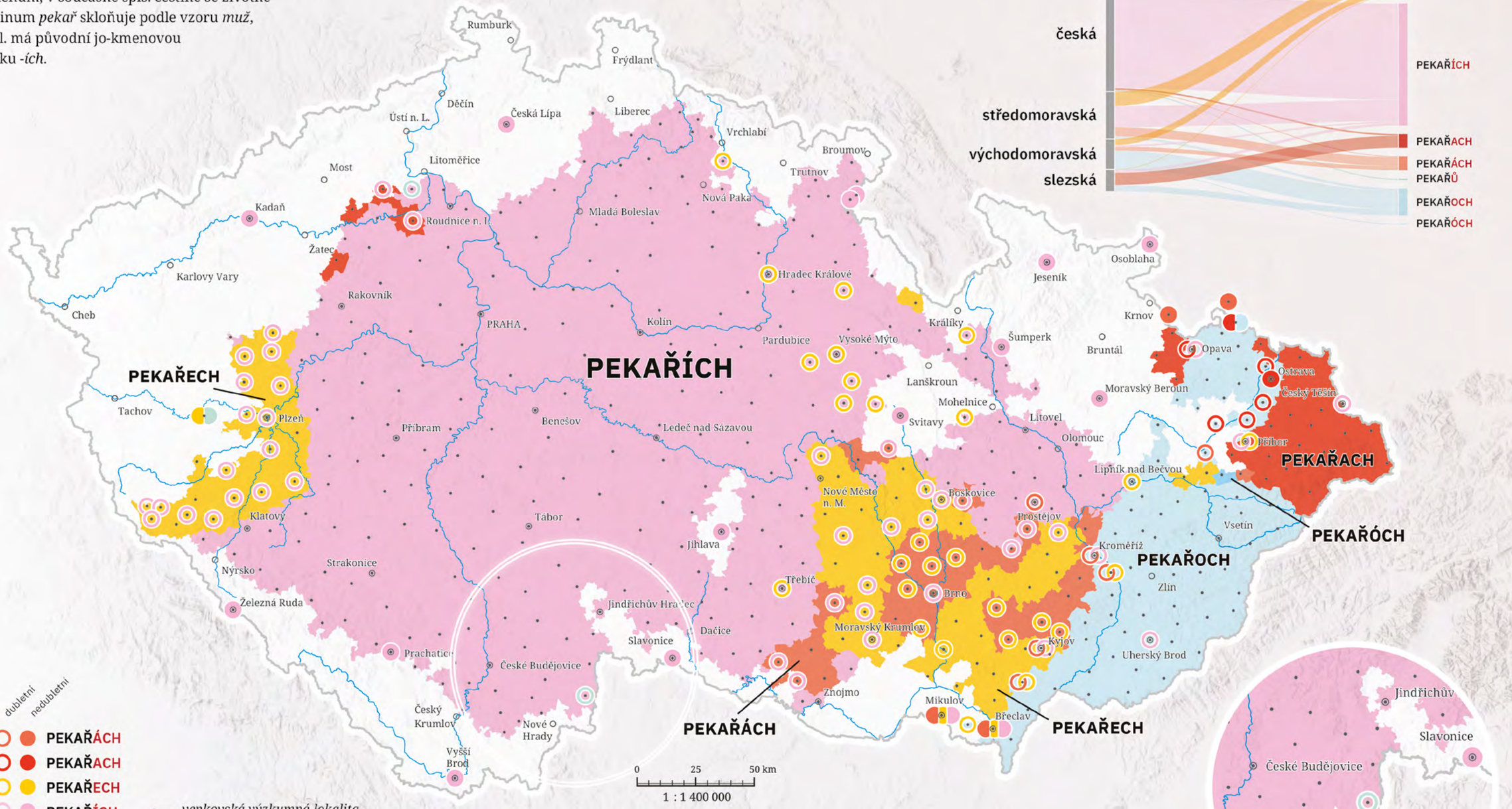

v areálu | dubletní | nedubletní

- PEKAŘÁCH
- PEKAŘACH
- PEKAŘECH
- PEKAŘÍCH
- PEKAŘOCH
- PEKAŘÓCH
- PEKAŘŮ

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Ve třech obcích v Čechách – Sířejovice (203) na Litoměřicku, Sulislav (306) na Tachovsku a Rapšach (461) u Jindřichova Hradce – byl zachycen od původu gen. tvar *pekařů* jako dubletní ke tvaru *pekařích* nebo *pekařech*.

Téměř na celém území Čech, na jz. Moravě a v severní polovině středomoravských nářečí se užívá výhradně tvar *pekařích*, shodný se spis. jazykem. Jako dubletní se vlivem spis. jazyka rozšířila forma *pekařích* také do oblastí sousedících s vymezeným areálem, např. na střední Moravu, běžný je ve městech na celém zkoumaném území.

Forma *pekařech* (s koncovkou přejatou od u-kmenů) byla doložena na západě Čech (zde zpravidla vedle tvaru *pekařích*) a ve dvou větších areálech na stř. Moravě. Jako dubletní se tvar *pekařech* vyskytuje místy v sv. Čechách.

Podoba *pekařách*, obsahující od původu a-kmenovou koncovku, je rozšířena ve třech menších oblastech na stř. Moravě s mírným přesahem do východomoravských nářečí. Zpravidla byla zaznamenána jako dubletní s tvary *pekařích* nebo *pekařech*. Varianta *pekařach* je specifická pro část slezských nářečí, zejm. pro jejich vých. polovinu, menší nesouvislý areál však tvoří také v okresech Louny a Litoměřice v sz. Čechách.

Pro východomoravská nářečí a střední úsek slezských nářečí je charakteristický tvar *pekařoch*, který se zde užívá zpravidla nedubletně. Varianta *pekařóch* byla zachycena pouze ojediněle v obci Hodslavice (738) v okrese Nový Jičín.

Nejrozšířenější hláskovou obměnou je krácení *í* > *i* v koncovce *-ích* (*pekařich*). Specifické je uchování měkké retnice *p'* (*p'ekořach*), doložené ve slezských nářečích. Jiné hláskové obměny byly zaznamenány pouze ojediněle. K registrovaným hláskovým obměnám viz mapy vpravo.

Slovo *pekař* označuje člověka vyrábějícího pečené výrobky z těsta.

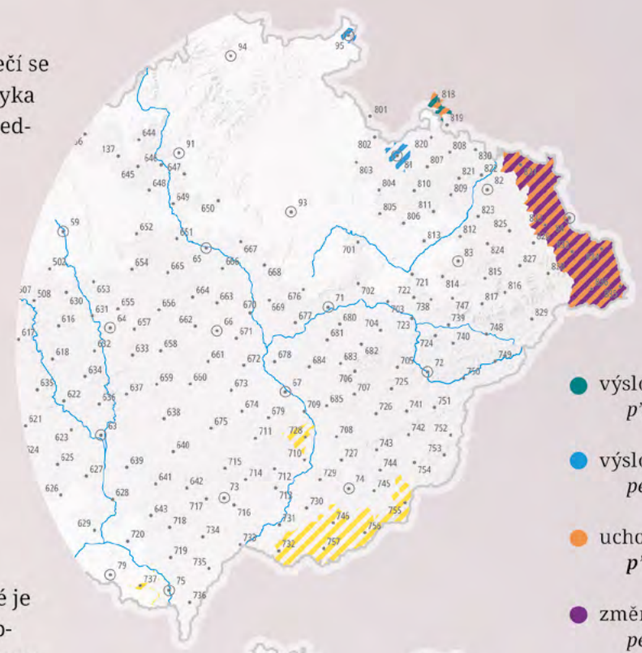

- výslovnost ***rž*** *p'ekaržach* (818)
- výslovnost tvrdého ***y*** *pekařych* (95)
- uchování měkké retnice ***p'***: ***p'e p'ekořach*** (831)
- změna (***á*** >) ***a*** > ***o*** *pekařoch* (812)
- neexistence ***ř*** *pekaroch* (728)
- změna ***í***/***ý*** > ***i***/***y*** *pekařich* (110)
- výslovnost zaokrouhleného ***á***: ***ą́*** *pekařą́ch* (625)

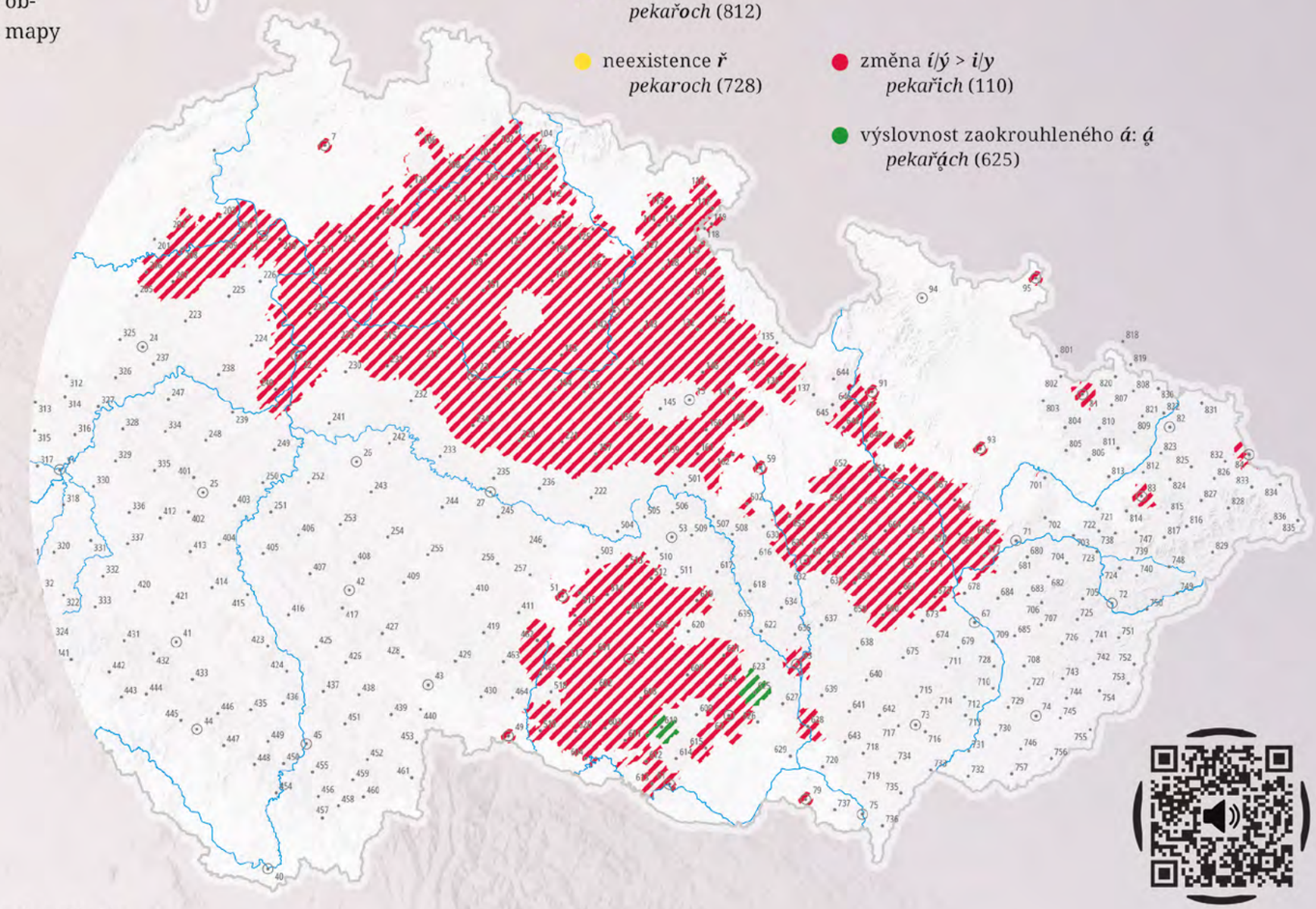

Hláskové změny v nářečních tvarech

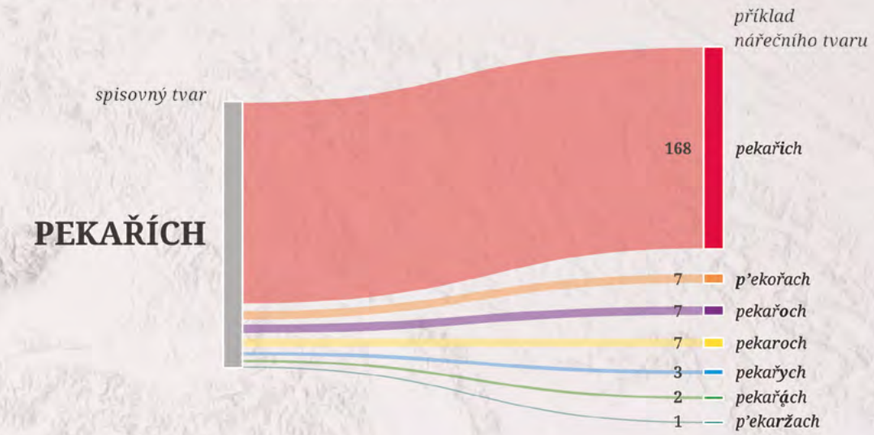

Sulislav, okres Tachov
šel po fšech pekařú

Horní Poříčí, okres Blansko
vo tech pekařech

Úherce, okres Mladá Boleslav
vo pekařich

Chrášťany, okres Litoměřice
vo pekařach

Lhota u Kelče, okres Vsetín
o pekařoch

NŮŽ lok. pl. NOŽÍCH

Slovo *nůž* je všeslovanské; jeho psl. podoba se rekonstruuje jako **nožь*, což je odvozenina od kořene zachovaného v stsl. *vъnoziti*, *vъnьznǫti* ‚vrazit' (nůž byl původně bodnou zbraní), nebo stč. *venznúti* ‚vsadit, zasadit' (Králik, 2015, s. 391; Rejzek 2015, s. 459). Maskulinum *nůž* náleželo k jo-kmenům, v současné spis. češtině se skloňuje podle vzoru *stroj*, v lok. pl. má pův. jo-kmenovou koncovku *-ích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

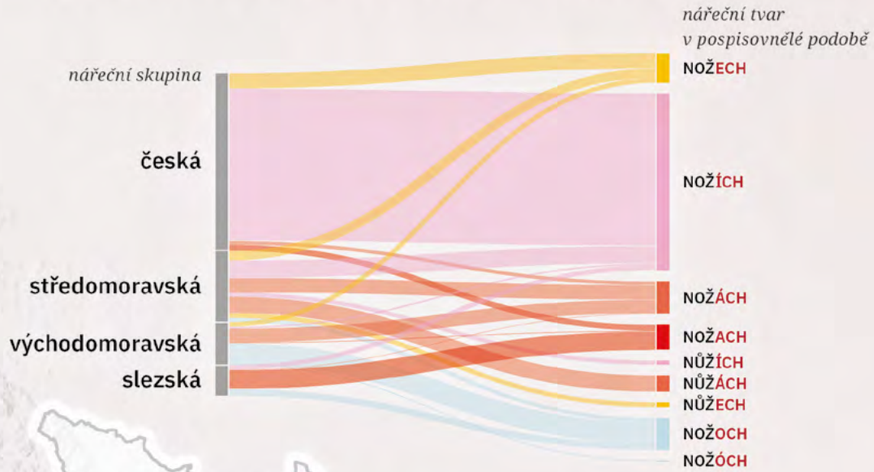

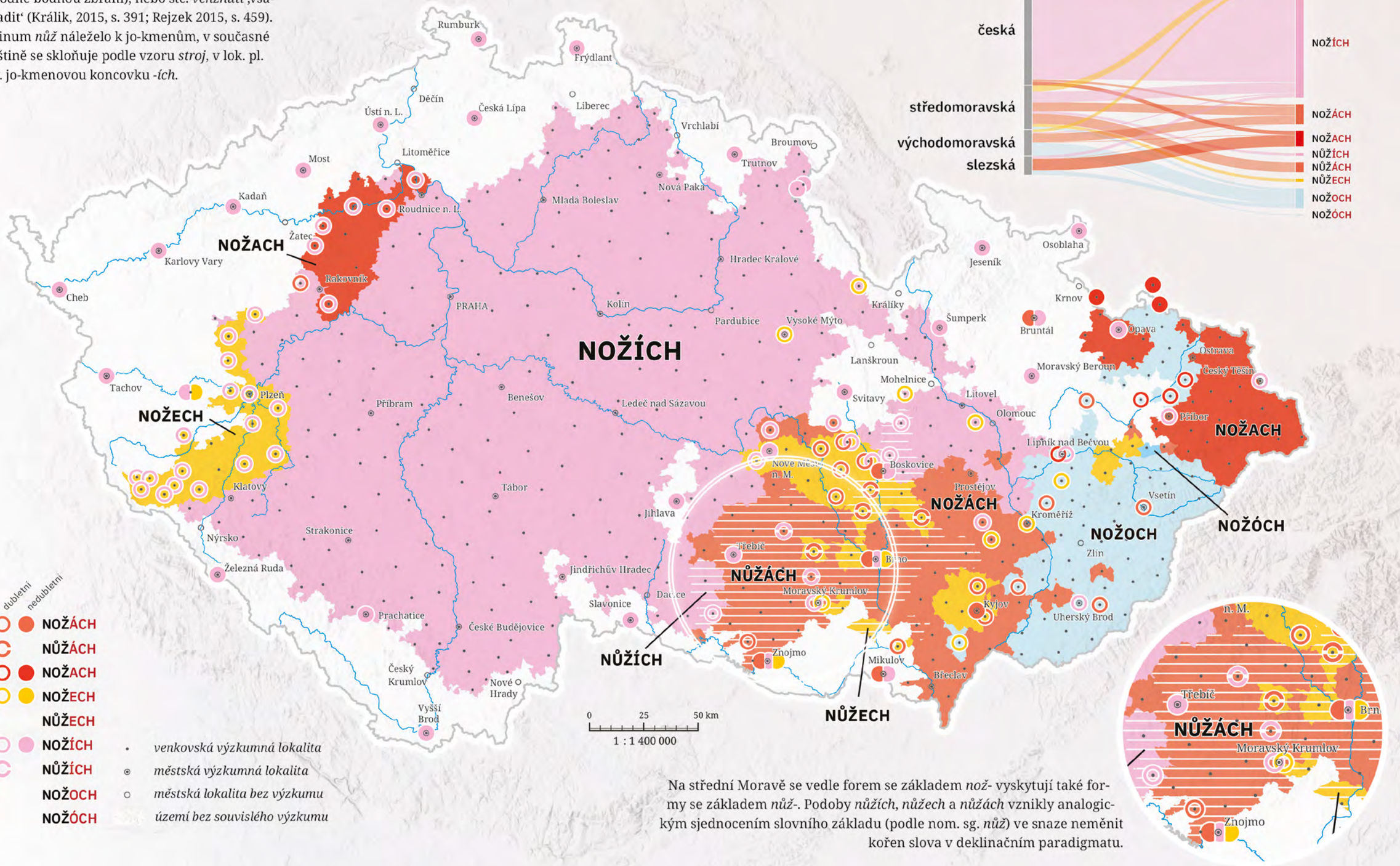

Na střední Moravě se vedle forem se základem *nož-* vyskytují také formy se základem *nůž-*. Podoby *nůžích*, *nůžech* a *nůžách* vznikly analogickým sjednocením slovního základu (podle nom. sg. *nůž*) ve snaze neměnit kořen slova v deklinačním paradigmatu.

Tvar *nožích* se vyskytuje především v českých nářečích v užším smyslu a v sev. úseku nářečí středomoravských, vlivem spisovného jazyka proniká do mluvy měst na celém zkoumaném území. Ve středomoravských nářečích (s výjimkou sev. části) převažují podoby s pův. a-kmenovou koncovkou *-ách*; ty jsou rozšířeny také v již. části nářečí východomoravských. Zkrácená koncovka *-ach* byla zaznamenána na Roudnicku a odděleně ve vých. polovině slezských nářečí a na Opavsku.

V záp. Čechách na Plzeňsku a Domažlicku, ve dvou kompaktních arealech na stř. Moravě a roztrouseně i jinde je rozšířena koncovka *-ech*.

Tvar *nožoch* je typický pro východomoravská nářečí s přilehlým Holešovskem a pro centrální úsek slezských nářečí. Ojedinělá varianta *nožóch* byla zaznamenána pouze v Hodslavicích (738) v okrese Nový Jičín.

K rozšíření hláskových změn vzniklých krácením *í* > *i* v koncovce *-ích* (např. *nožich*) a *ú* > *u* v základu slova (např. *nužách*) a k výslovnosti labializovaného (tzv. zaokrouhleného) *á* (např. *nužą́ch*), což je charakteristický jev nářečí židlochovického typu, viz vpravo mapy hláskových obměn.

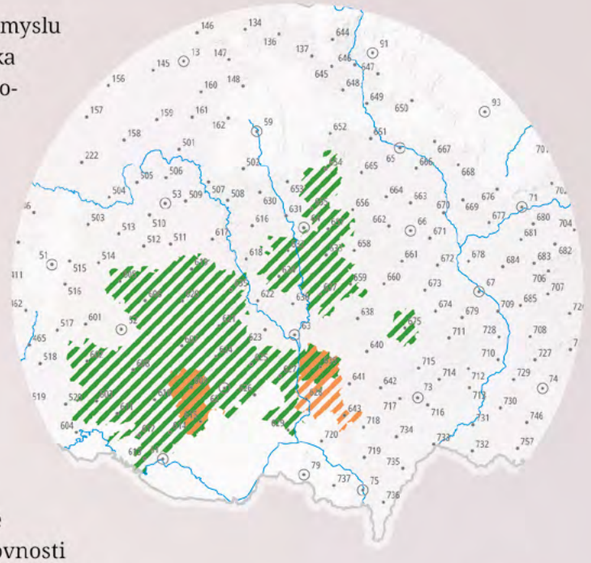

- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  nožą́ch (628)
- změna *ú* > *u*
  nužech (629)
- změna *í* > *i*
  nožich (124)

Slovo *nůž* označuje ruční nástroj k řezání a krájení, skládající se z čepele a střenky.

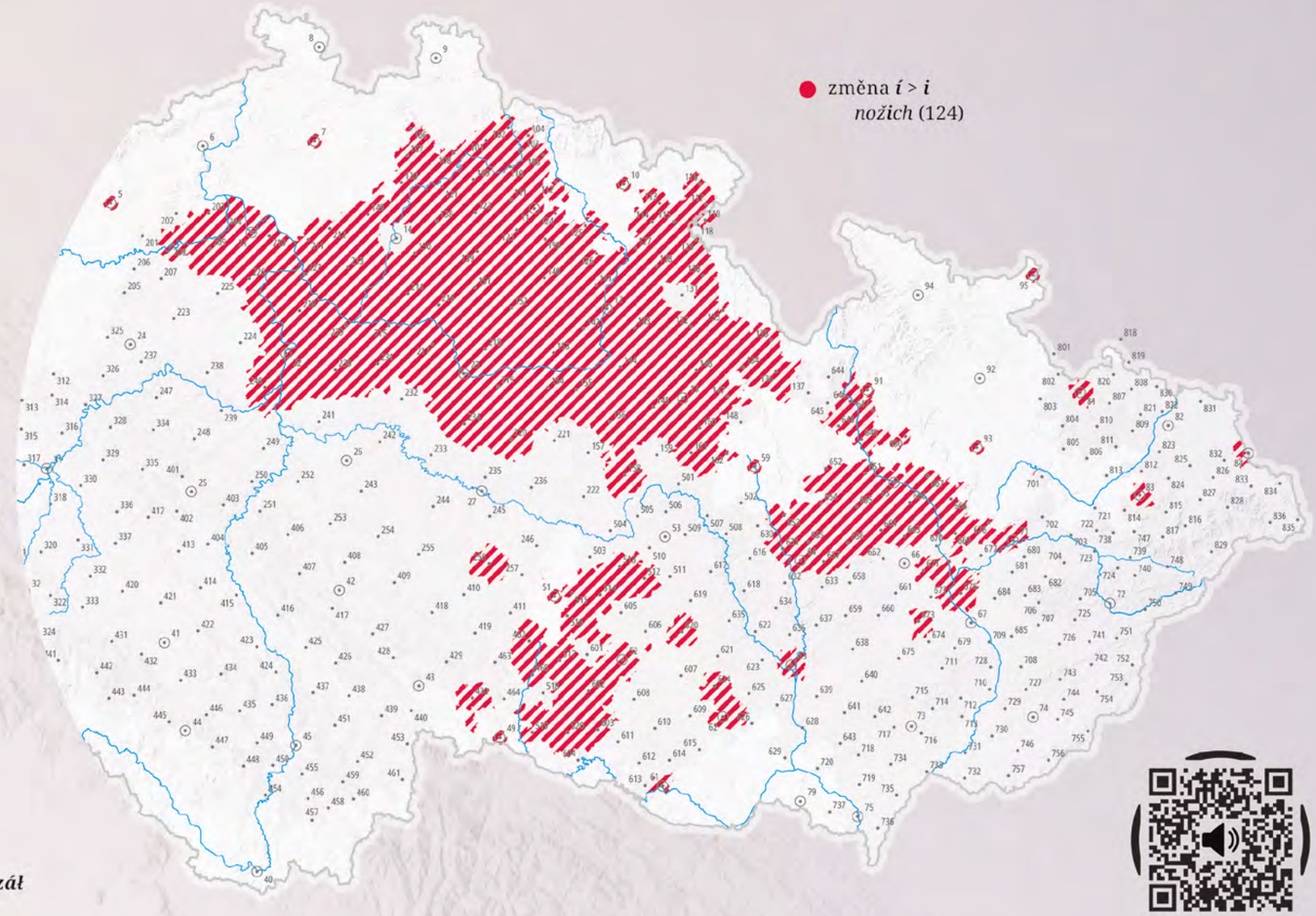

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Hrubá Vrbka, okres Hodonín
  mosíž držad hubu, gdibi ťa na nožoch krájali
- Brumov-Bylnice, okres Zlín
  do truhlíku vložił buď velikú, lebo ze tři menší hłáfki a jezděním po nožoh řezał
- Návsí, okres Frýdek-Místek
  kapustym kružumy na nožah a tụočimy nogami f suntku
- Opavsko
  zele se kruža na nožah a potem nakłada do bečky

KRÁVA lok. pl. KRAVÁCH, KRÁVÁCH

Slovo *kráva* je všeslovanské (např. pol. *krowa*, rus. *koróva*). Psl. **korva* souvisí pravděpodobně s ie. **ḱer-* ‚roh, výběžek na těle‘, pův. význam tedy byl ‚rohaté zvíře‘ (Rejzek, 2015, s. 310); jiný výklad (Machek, 2010, s. 290, a jiní) vychází pro psl. slovo **korva* z pův. významu ‚přežvykující zvíře‘ a spojuje je se stind. *čarvati* ‚přežvykuje‘. Ve spis. jazyce se substantivum *kráva* skloňuje podle tvrdého vzoru *žena* (jde o pův. a-kmenové femininum), v lok. pl. má dnes podobu s krátkým i dlouhým vokálem v kořeni *kravách*/*krávách*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

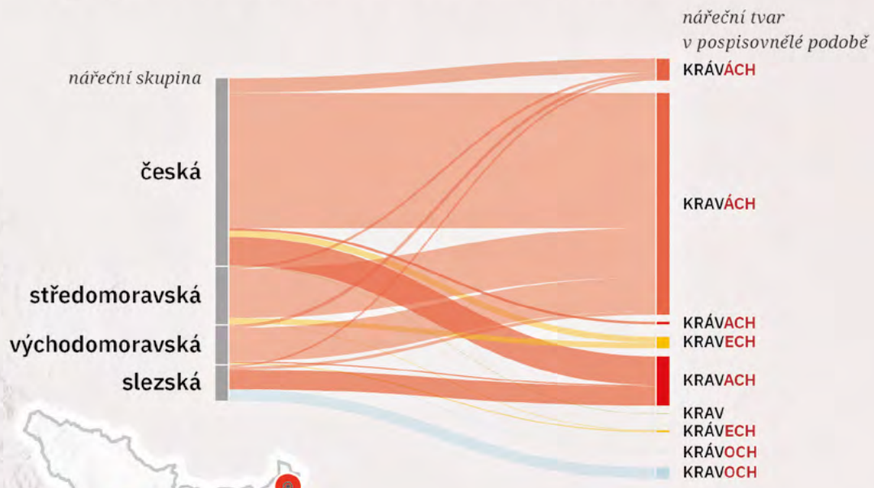

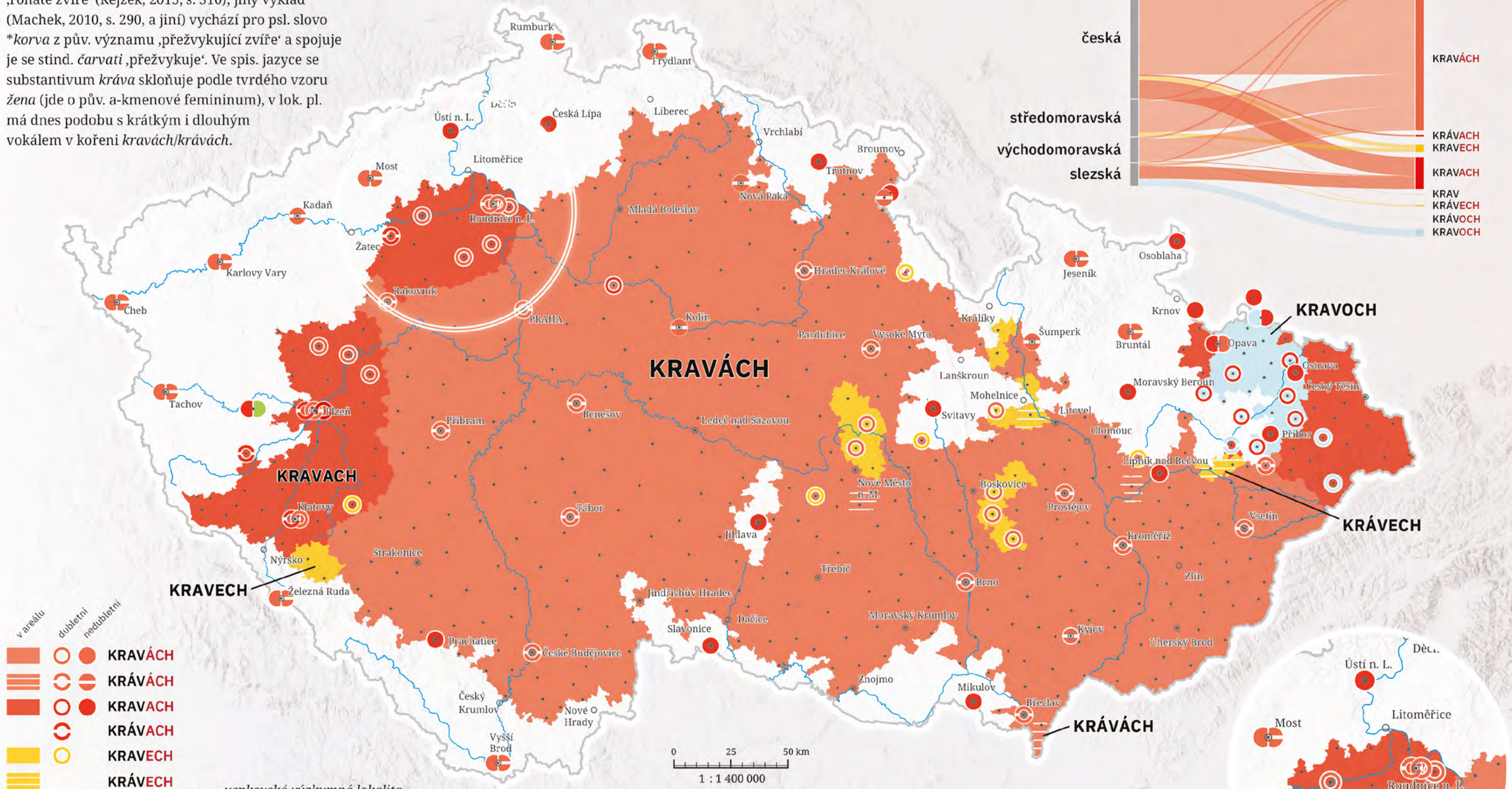

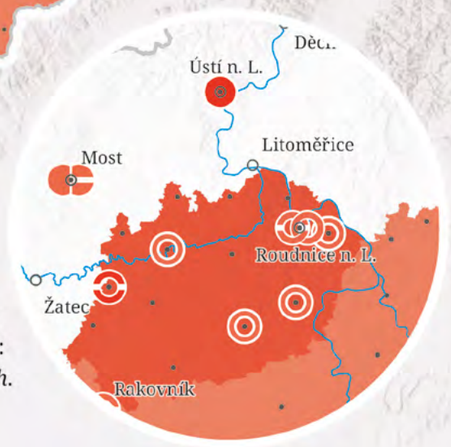

Na Roudnicku byl v oblasti s tradiční nářeční formou *kravach* zapsán i progresivnější tvar *kravách*, v městské mluvě pak šel vývoj ještě dál: ve snaze po zachování délky v kořeni pronikl tvar *krávách*.

Tradiční nářečí téměř na celém zkoumaném území uchovávají v lok. pl. starý tvar s krátkou kořennou samohláskou (*krav-*). Forma s dlouhou samohláskou (*kráv-*) je novější, interdialektická; vykazuje inovace podle současných vývojových zákonitostí národního jazyka, jak naznačuje její rozšíření zejména v městské mluvě, svědčící o snaze po vyrovnání podoby tvarů v paradigmatu.

Největšího rozšíření dosahuje podoba *kravách*: vyskytuje se po celých Čechách (částečně bez záp. a sz. okrajů) a na většině Moravy; obměna *krávách* je příznačná zejména pro mluvu ve městech.

Širší území v záp. a sz. Čechách a dále dva areály ve slezských nářečích (na Opavsku, odděleně též ve vých. polovině a dubletně i ve střed. části slezských nářečí) zabírá forma *kravach*; varianta *krávach* je doložena dubletně pouze ze záp. okrajů Čech. Ke kořennému *-o-* v podobě *krovach* (v návaznosti na polštinu, kde za psl. skupinu **tort* je *trot*, srov. pol. *krowa*) viz mapu hláskových obměn.

V několika menších areálech – na Sušicku, severně od Nového Města na Moravě, v úseku mezi Šumperkem a Litovlí a na jv. Boskovicku byl zaznamenán tvar *kravech*, podoba *krávech* byla ojediněle doložena z Palonína (651) na Šumpersku, Milotic nad Bečvou (703) na Přerovsku a ze Starého Jičína – Petřkovic (722).

Pro široký střední pruh slezských nářečí je charakteristický tvar *kravoch*, v Bernarticích nad Odrou (721) na Novojičínsku byla zapsána obměna *krávoch*.

Zcela ojedinělá forma *krav*, dokládající vyrovnávání gen. a lok. pl., byla zaznamenána v Sulislavi (306) na Tachovsku.

Substantivum *kráva* bylo mapováno ve významu ‚samice tura domácího chovaná pro mléko, maso a užívaná též k tahu‘.

- výslovnost obouretného *v*: *w krawách* (115)
- výslovnost zaokrouhleného *o á*: *ǫ́ kravǫ́ch* (610)
- *-ro-* v návaznosti na polštinu (změna **tort* > *trot*, tj. metateze likvid) *krovach* (834)

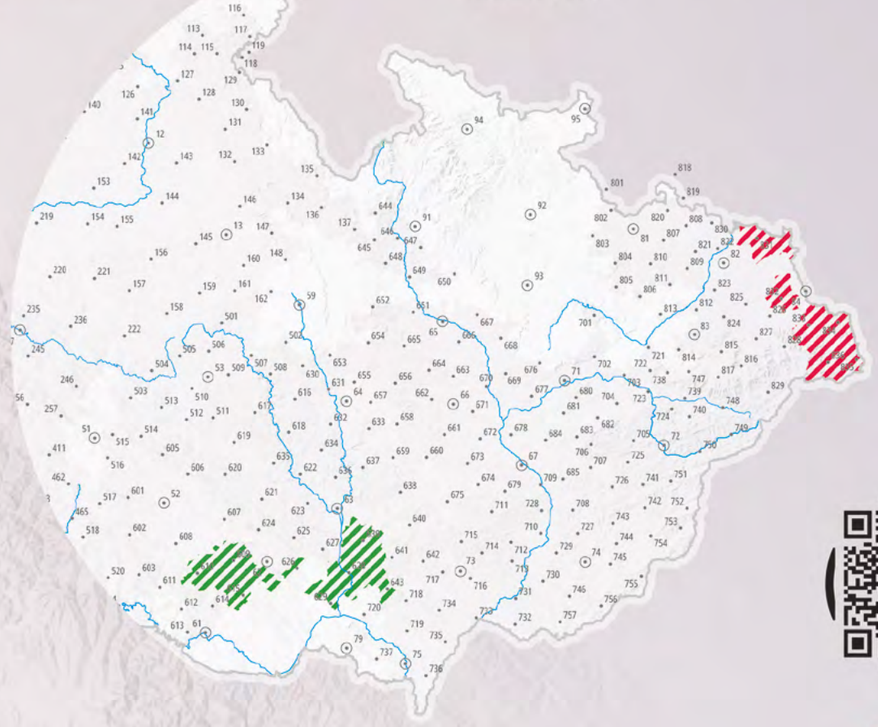

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Lipová-Hrochov, okres Prostějov
  mlǫvime vo kravech
- Milotice nad Bečvou, okres Přerov
  je přy krávech
- Žítková, okres Uherské Hradiště
  skrátka už na tích kravách je to mléko, a už je tá koruna vječí
- Ostrava-Petřkovice, okres Ostrava
  pokluzac' přy kravoch
- Bukovec, okres Frýdek-Místek
  una je přy krovach

KOZA lok. pl. KOZÁCH

Slovo *koza* (původní a-kmen) je všeslovanské, obvykle se srovnává s lit. *ožỹs* ‚kozel', stind. *ajā-* ‚kozel', stper. *azak* ‚koza' apod. Původ není zcela jasný, problematické je zejména náslovné *k-* ve slovanských jazycích. Proto se někdy uvažuje o starém přejetí indoevropských slov z altajských jazyků (v nichž se vyskytují odpovídající tvary jak bez *k-*, tak s druhotným *k-* na začátku slova). Ve spis. jazyce se femininum *koza* skloňuje podle tvrdého vzoru *žena* a v lok. pl. má koncovku *-ách*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

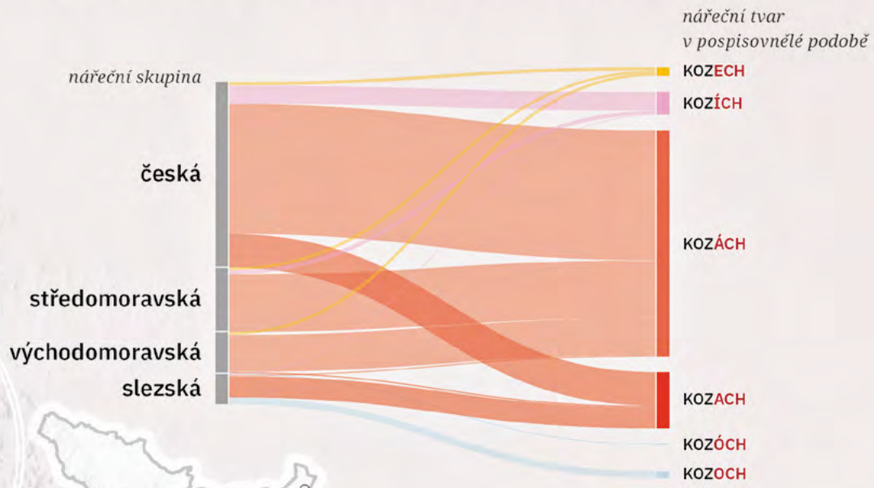

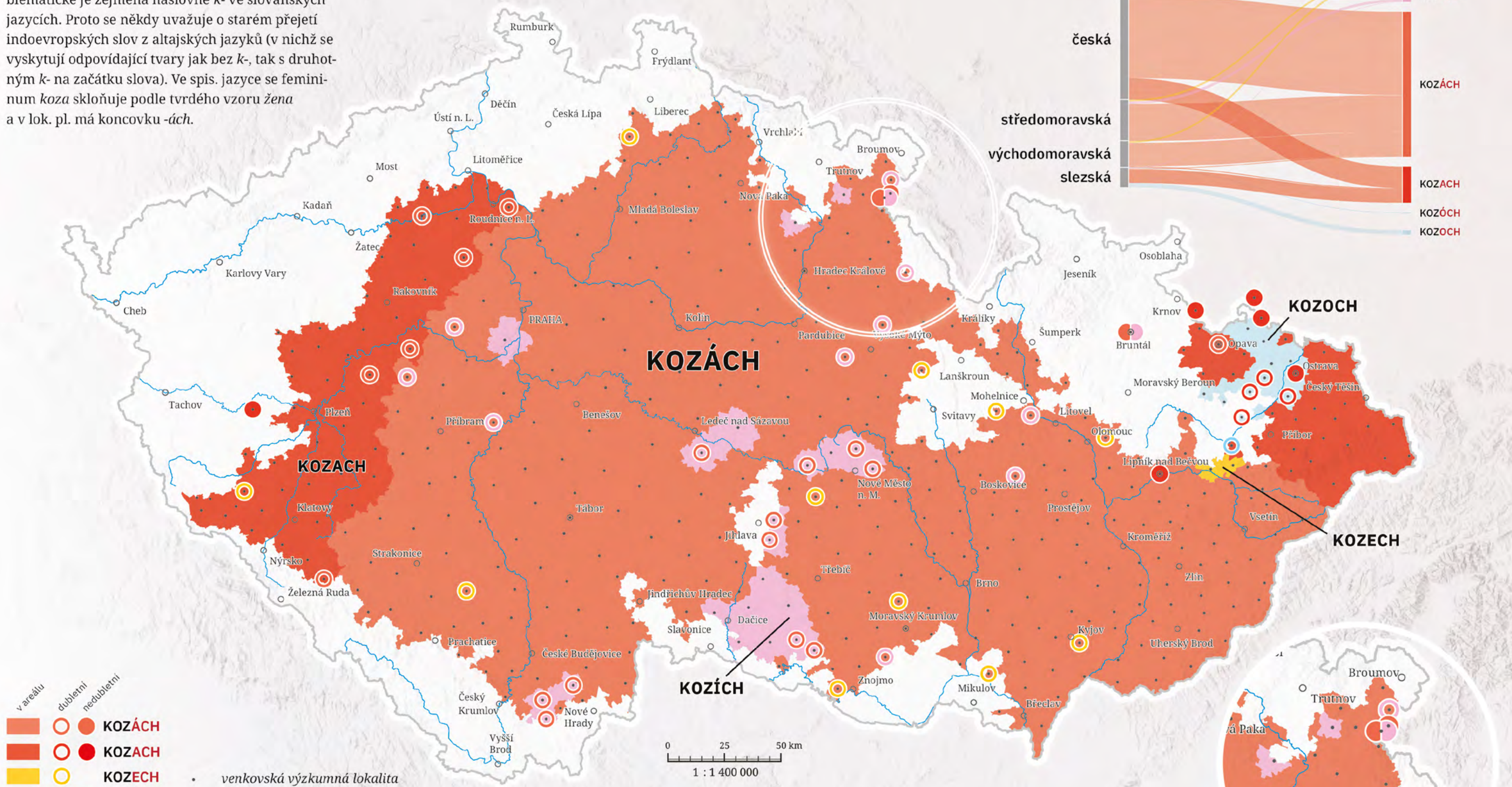

v areálu | dubletní | nedubletní

- KOZÁCH
- KOZACH
- KOZECH
- KOZÍCH
- KOZOCH
- KOZÓCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V koncovce *-ích* dochází po sykavkách ke změně *í* > *ej* (viz vpravo mapu hláskových obměn): podoba *kozejch* byla doložena na Kladsku, řídce i jinde ve vých. části severovýchodočeských nářečí a v okolí Nového Města na Moravě.

Na většině zkoumaného území (s výjimkou sz., záp. a vých. okrajů) se vyskytuje forma *kozách* s pův. a-kmenovou koncovkou *-ách*; obměna *kozach*, s koncovkou *-ach*, je běžná na severozápadě a západě Čech, odděleně pak v oblasti slezských nářečí, kde vytváří obvyklé areály (na Opavsku a ve vých. polovině, dubletně i ve stř. části slezských nářečí). Centrální úsek slezských nářečí se vyznačuje formou *kozoch*, s charakteristickou koncovkou *-och*, společnou substantivům všech rodů a typů (srov. např. *sousedoch*, s. 18; *nohavicoch*, s. 50; *poloch*, s. 72), v Bernarticích nad Odrou (721) na Novojičínsku je doložena ojedinělá varianta *kozóch*.

V některých nářečích přechází pův. a-kmenové substantivum *koza* k měkkému typu substantiv (k ja-kmenům), proto se v lok. pl. místy objevuje koncovka *-ích*; forma *kozích* se soustřeďuje zejména v již. části českomoravských nářečí s přesahem do jz. okrajů nářečí středomoravských, sporadicky se vyskytuje rovněž mezi Prahou a Příbramí, na Ledečsku, na jv. Českobudějovicku a jinde na Moravě. Zakončení *-ích* podléhá místy po sykavkách diftongizaci *í* > *ej* (viz výřez, s. 44), na Moravě pak pravidelnému krácení (viz vpravo mapu hláskových obměn).

Tvar *kozech* (s koncovkou *-ech*, přejatou od ženských i-kmenů) byl zaznamenán velmi řídce vedle formy *kozách*, nedubletně v mikroareálu na Hranicku.

Ve městech se většinou užívá podoby *kozách*, ve slez. městech *kozach*.

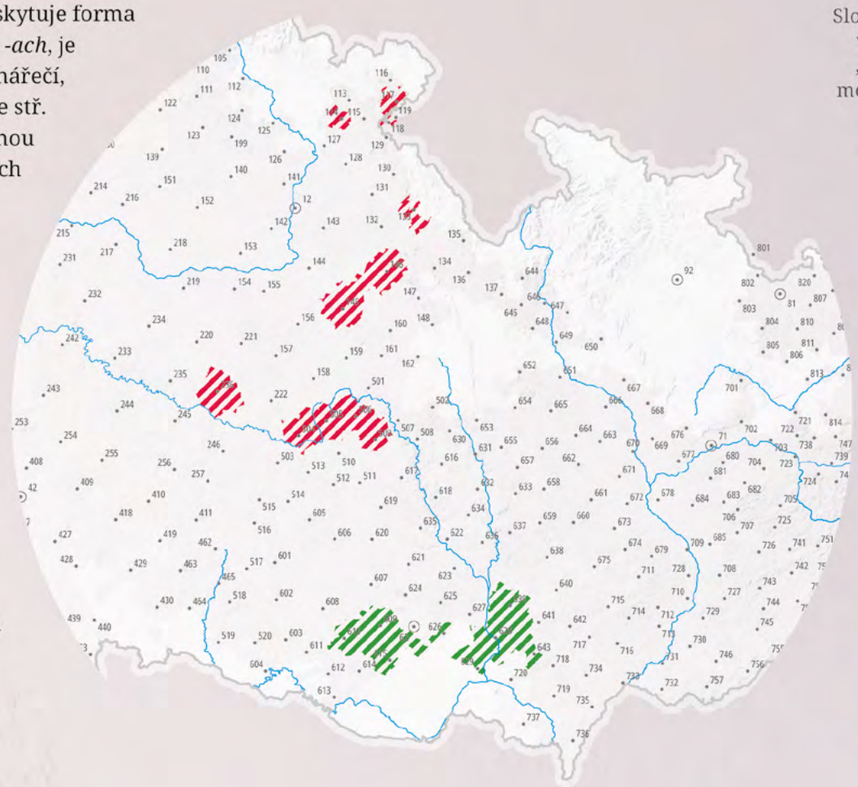

Slovo *koza* bylo mapováno ve významu ‚koza domácí, tj. menší přežvýkavec chovaný pro mléko'.

- změna *í* > ***ej*** po sykavce
  kozejch (133)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: ***ą́***
  kozą́ch (643)
- změna *í* > ***i***
  kozich (519)
- změna *o* > ***u***
  kuzách (635)

Hláskové změny v nářečních tvarech

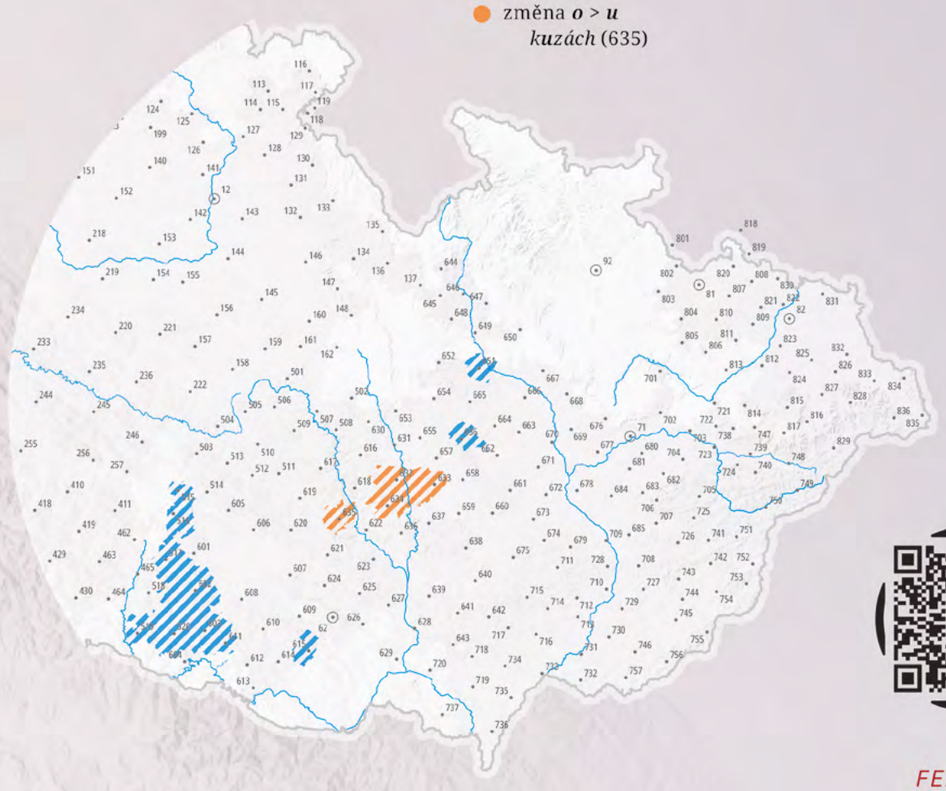

- Kladsko
  zatím pracowal vo kozejch
- Soběnov, okres Český Krumlov
  viděl na těch kozích
- Světnov, okres Žďár nad Sázavou
  vo tejch kozejch
- Starý Hrozenkov, okres Uherské Hradiště
  v maštali ostali po kozáh len dve duhé recjaski

CHALUPA lok. pl. CHALUPÁCH

Původní a-kmenové femininum *chalupa* náleží ve spis. jazyce k tvrdému samohláskovému typu skloňování (vzor *žena*); v lok. pl. má koncovku *-ách*. Původ slova *chalupa* je nejasný. Srovnává se s řec. *kalýbē* ‚chýše, chatrč' a uvažuje se o jejich společném převzetí z jazyků starověkého Balkánu, snad germ. prostřednictvím (Rejzek, 2015, s. 246; Králik, 2015, s. 217).

Při výzkumu se sledovalo označení pro venkovské stavení, a přestože se slovo *chalupa* někde neužívá (srov. Ireinová et al., 2024, s. 16), tvary lok. pl. zjištěny byly.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

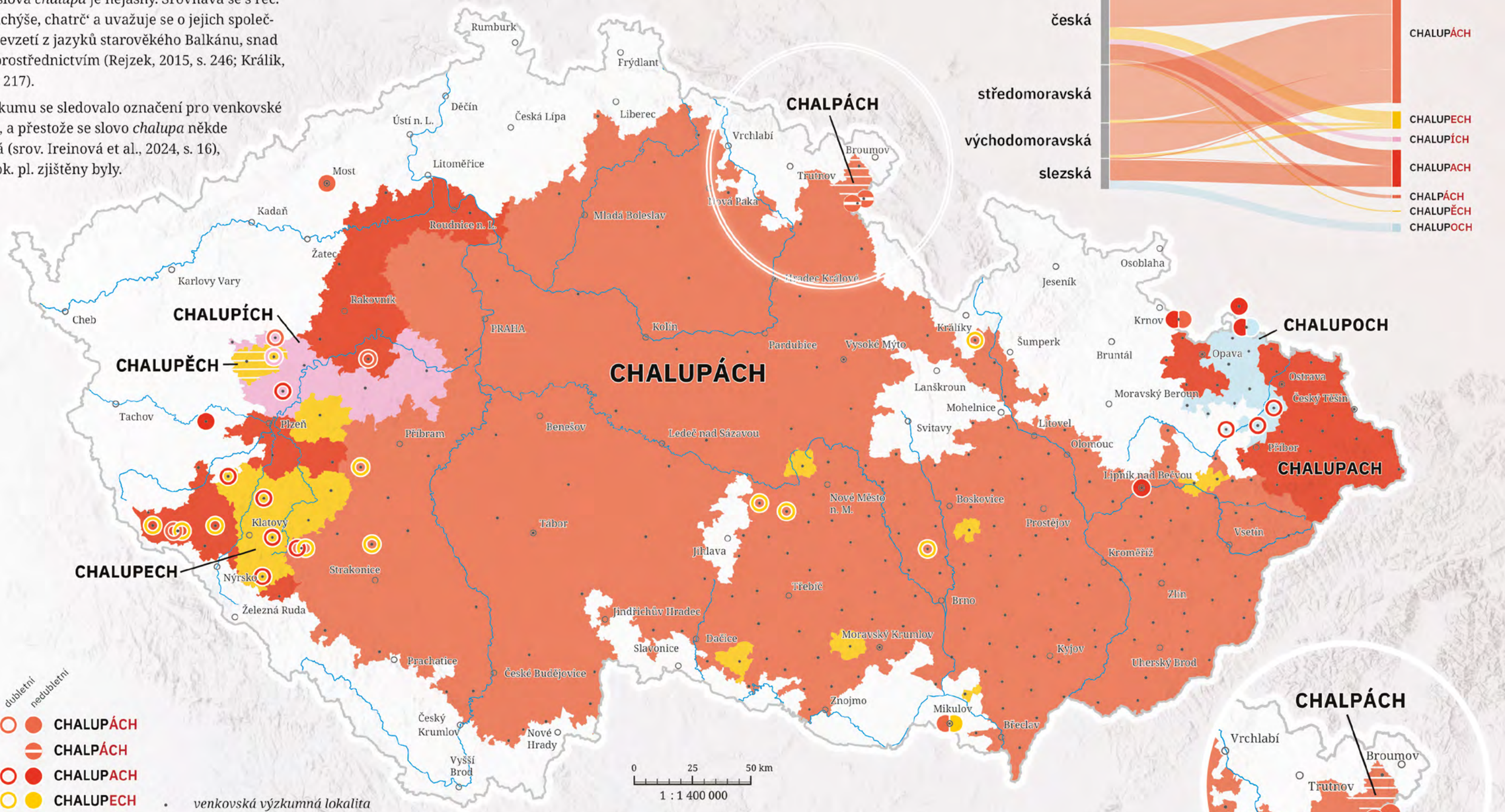

v areálu	dubletní	nedubletní	
●	○	●	CHALUPÁCH
▬		◒	CHALPÁCH
●	○	●	CHALUPACH
●	○	●	CHALUPECH
▬			CHALUPĚCH
○	○		CHALUPÍCH
	●		CHALUPOCH

• *venkovská výzkumná lokalita*
◉ *městská výzkumná lokalita*
○ *městská lokalita bez výzkumu*
území bez souvislého výzkumu

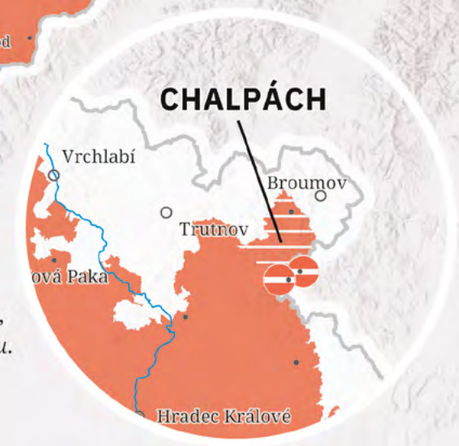

Podoba *chalpách*, která byla výzkumem zjištěna na Náchodsku, vznikla odsunutím *u*.

V lok. pl. je nejrozšířenější forma *chalupách*, shodná se spisovným jazykem. Pokrývá téměř celé území Čech a Moravy. Na Náchodsku je užívána varianta *chalpách* (více viz výřez, s. 46). Zaznamenána byla i obměna *chalupach*; ta je typická pro záp. okraj Čech, dále vytváří dva oddělené areály ve slezských nářečích (ve vých. polovině a na Opavsku). Centrální úsek slezských nářečí se vyznačuje formou *chalupoch*, koncovka *-och* je zde společná pro substantiva všech rodů (srov. např. *sousedoch*, s. 18; *kozoch*, s. 44; *oknoch*, s. 64).

Na Berounsku, Rokycansku a Plzeňsku byla zjištěna podoba *chalupích*, svědčící o přechodu k měkkému skloňovacímu typu (nom. sg. *chalup*, gen. sg. *chalupi*). Na jihozápadě zkoumaného území, zejména na již. Plzeňsku a Klatovsku, a dále sporadicky na Moravě byla zachycena forma *chalupech*. V obcích Hvozd (313) a Žebnice (314) na Plzeňsku se objevuje varianta *chalupěch*.

Sledované výrazy byly zapsány v četných variantách dokládajících pravidelné hláskové obměny (viz vpravo mapy hláskových obměn). Například v části středomoravských nářečí byla zaznamenána změna *u* > *o* (*chalopách*), v centrální podskupině středomoravských nářečí s širší výslovností *o* (*chalǫpách*), na východě zkoumaného území se vyskytují obměny s tvrdým či obalovaným *l* v kořeni slova (*chałup-*, *chaụup-*).

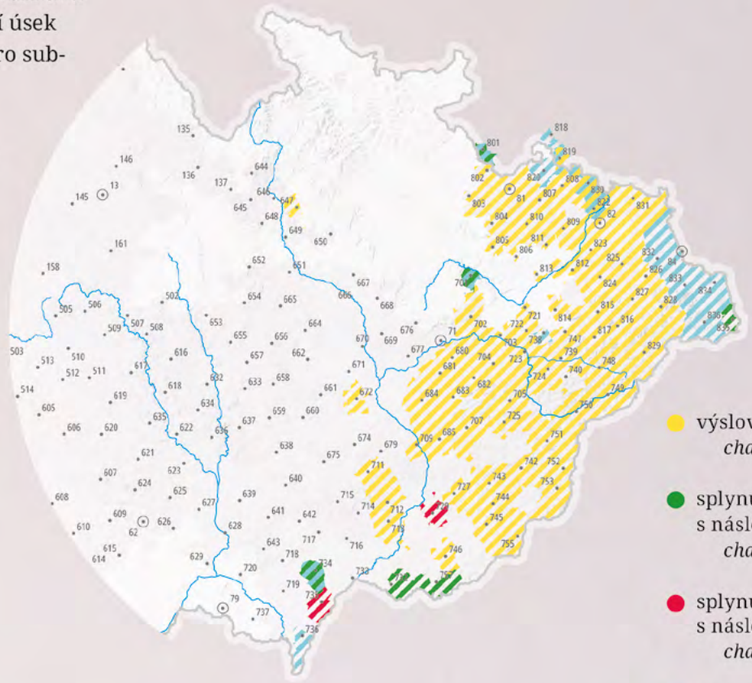

- výslovnost tvrdého *l*: *ł*
  chałupách (705)
- splynutí tzv. obalovaného *l* s následným *u*
  chaupách (732)
- splynutí tzv. obalovaného *l* s následným *u* a doprovodné dloužení
  chaúpách (735)
- výslovnost tzv. obalovaného *l*: *ụ*
  chaụupách (734)
- změna *u* > *ǫ*
  chalǫpách (660)
- změna *u* > *o*
  chalopech (633)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  chalupą́ch (639)

Slovem *chalupa* je označováno menší prosté venkovské obytné stavení.

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Paseky nad Jizerou, okres Semily
  ve vječích chalupáh bil velkej stúl s viřezávanejma ternožema s tverdího dřeva
- Chodsko
  mi zvostáváme f chalupach
- Suchý, okres Blansko
  tenkrát ale nebęlę po chalǫpáh žádni vrtačkę a vrtákę
- Světnov, okres Žďár nad Sázavou
  múj souset Kuča, po chalupech se menoval Anďel, bəl velkej lakomec

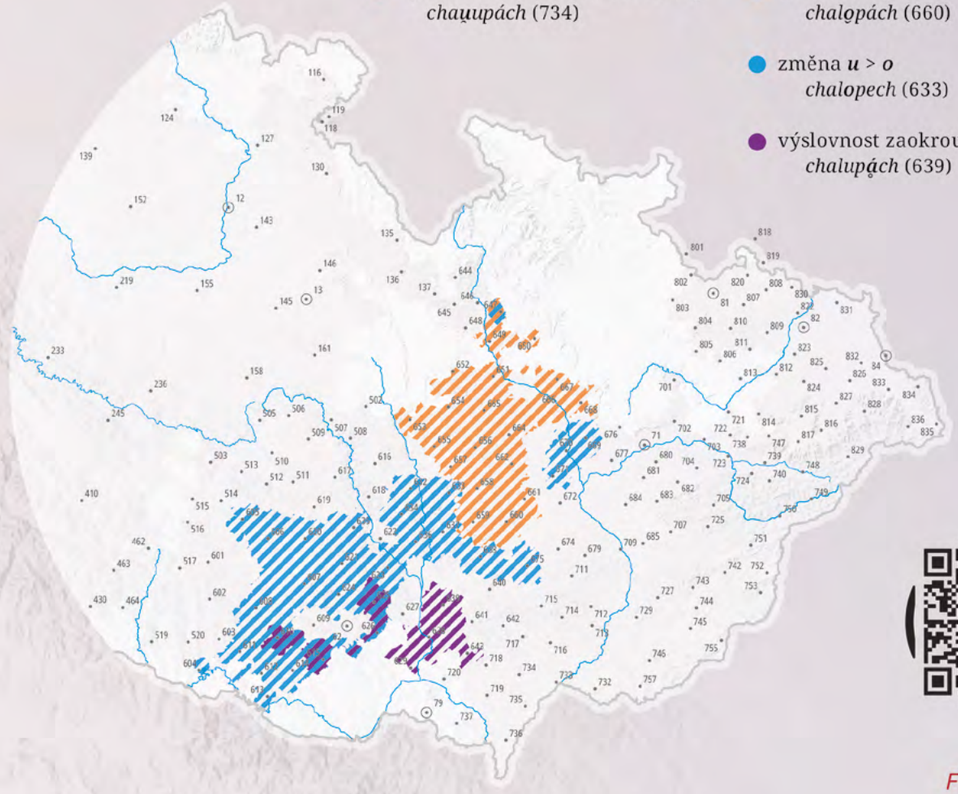

RUKA lok. pl. RUKOU, RUKÁCH

Substantivum *ruka* je slovo všeslovanské (např. pol. *ręka*, rus. *ruká*). Psl. **rǫka* má nejblíž k lit. *rankà*, lot. *rùoka* a pozdnělat. *branca* ‚tlapa' (< ie. **u̯ronkā* ‚tlapa, ruka'); vše se pravděpodobně vztahuje k ie. **u̯renk-* ‚sbírat'. Původní význam by pak byl ‚to, čím se sbírá, uchopuje' (Rejzek, 2015, s. 549). Femininum *ruka*, pův. a-kmen, se ve spisovné češtině skloňuje podle tvrdého vzoru *žena*, v lok. pl. má dubletní tvary *rukou* (jako pozůstatek duálového skloňování) a *rukách*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

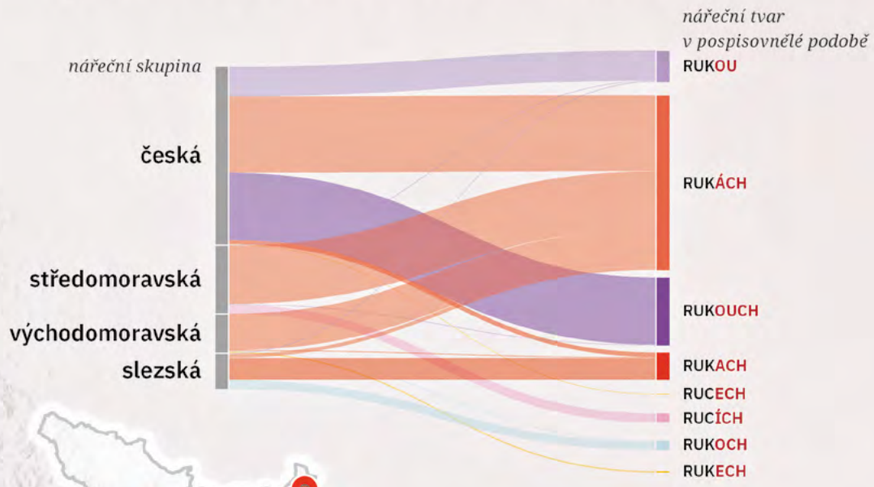

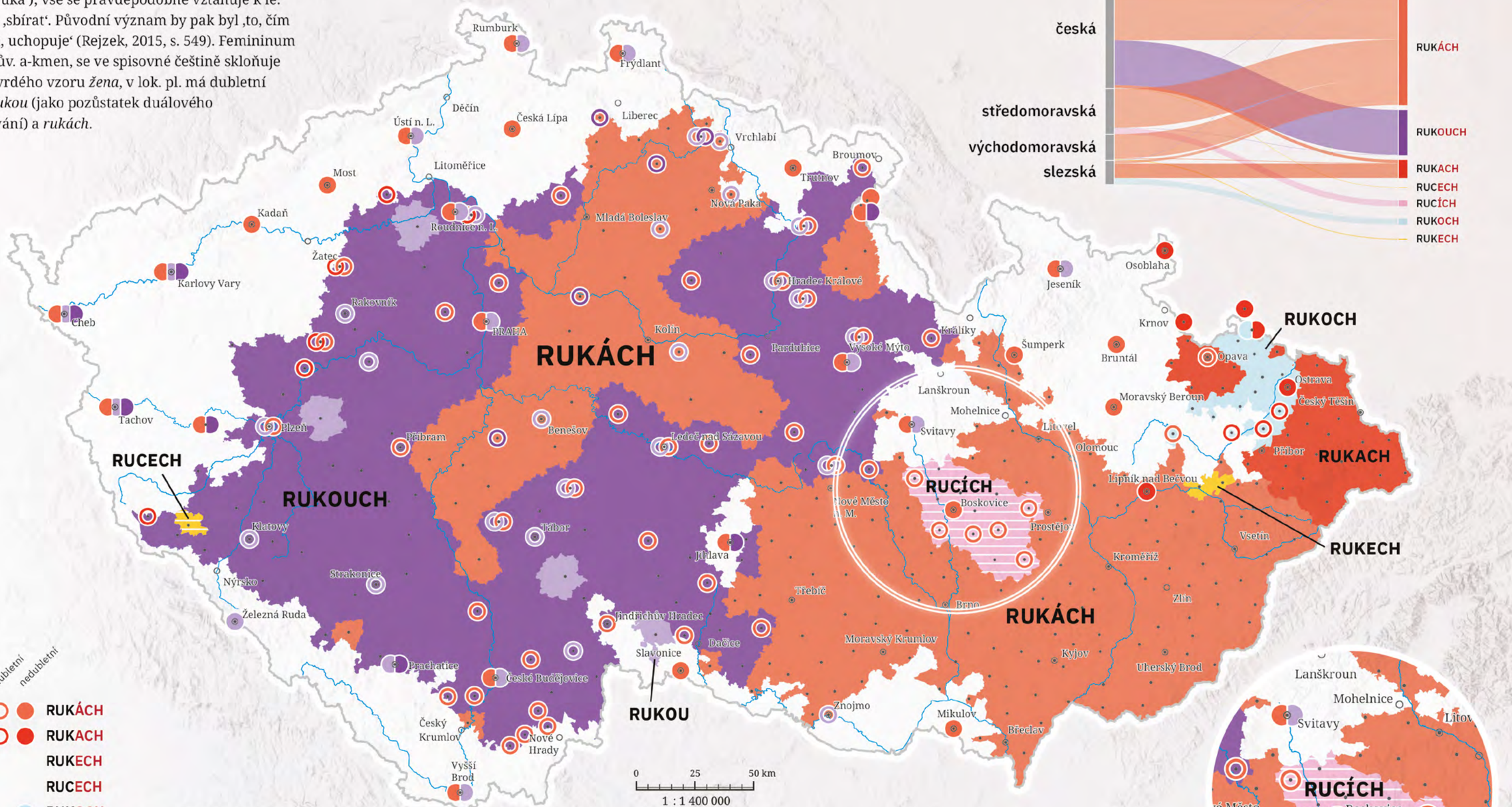

v areálu: dubletní / nedubletní

- RUKÁCH
- RUKACH
- RUKECH
- RUCECH
- RUKOCH
- RUCÍCH
- RUKOU
- RUKOUCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

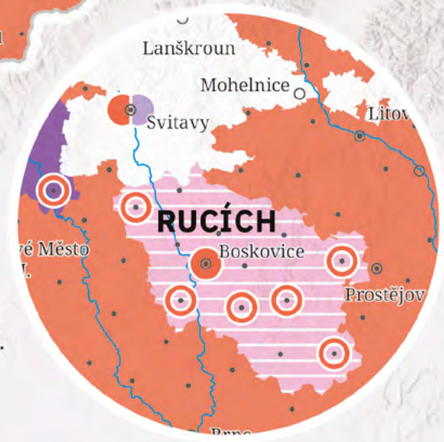

Tvar lok. pl. *rucích*, který byl zaznamenán na Boskovicku, Vyškovsku a záp. Prostějovsku, vznikl vyrovnáním podle feminin typu *růže*.

Na téměř celé Moravě a na většině území Čech byla v lok. pl. zaznamenána forma *rukách*, v Čechách nezřídka v dubletě s tvary *rukouch* (s koncovým formantem *-ch* podle substantivní, adjektivní, příp. zájmenné deklinace), řidčeji *rukou*. Podoba s koncovkou *-ach* byla sporadicky zachycena na záp. okraji Čech, větší areály tvoří v oblasti slezských nářečí (na Opavsku a ve vých. úseku). Ve středním pruhu slezských nářečí se vyskytuje tvar *rukoch* (někdy dubletně s podobou *rukach*); koncovka *-och* je zde univerzální pro lok. pl. substantiv všech rodů (srov. např. *sousedoch*, s. 18; *nohavicoch*, s. 50; *poloch*, s. 72).

Ve středomoravských nářečích tvoří menší kompaktní areál tvar *rucích* (v některých lokalitách užíván dubletně vedle většinové podoby *rukách*) s alternací kořenné souhlásky *k–c*, k níž došlo vlivem koncovky *-ích* za podpory formy nom. pl. *ruce* (viz výřez, s. 48).

Zcela ojediněle byla v Zahořanech (305) na Domažlicku zaznamenána podoba *rucech*, též s alternací kořenné souhlásky. Pouze ve dvou výzkumných lokalitách – v Miloticích nad Bečvou (703) na Přerovsku a Petřkovicích (722, dnes část obce Starý Jičín) na Novojičínsku – byla zapsána forma *rukech*.

Sledované výrazy podléhají řadě pravidelných hláskových obměn, jejichž zeměpisné rozšíření zobrazují mapy vpravo. Dochází např. ke změně *u* > *o*, *ǫ* v kořeni slova (*rok-*, *rǫk-*, *roc-*, *rǫc-*), k monoftongizaci *ou* > *ó* (*rukóch*), labializaci *á* > *ą́* (*rukąch*, *rokąch*) či krácení *í* > *i* v koncovkách (*rucich*, *rǫcich*).

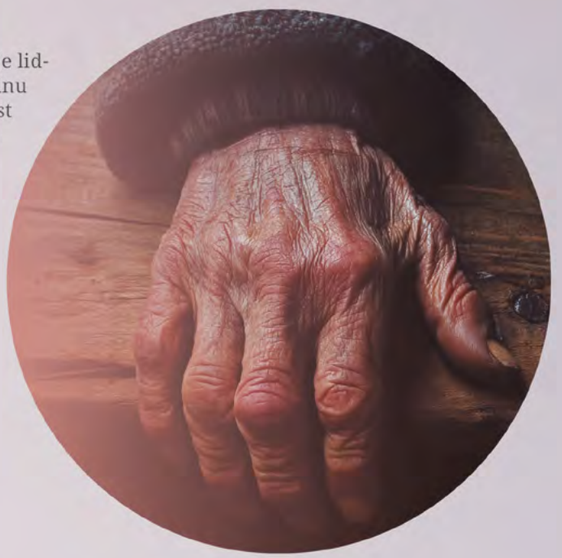

Slovo *ruka* označuje lidskou horní končetinu nebo její dolní část s prsty, sloužící k práci a k držení předmětů.

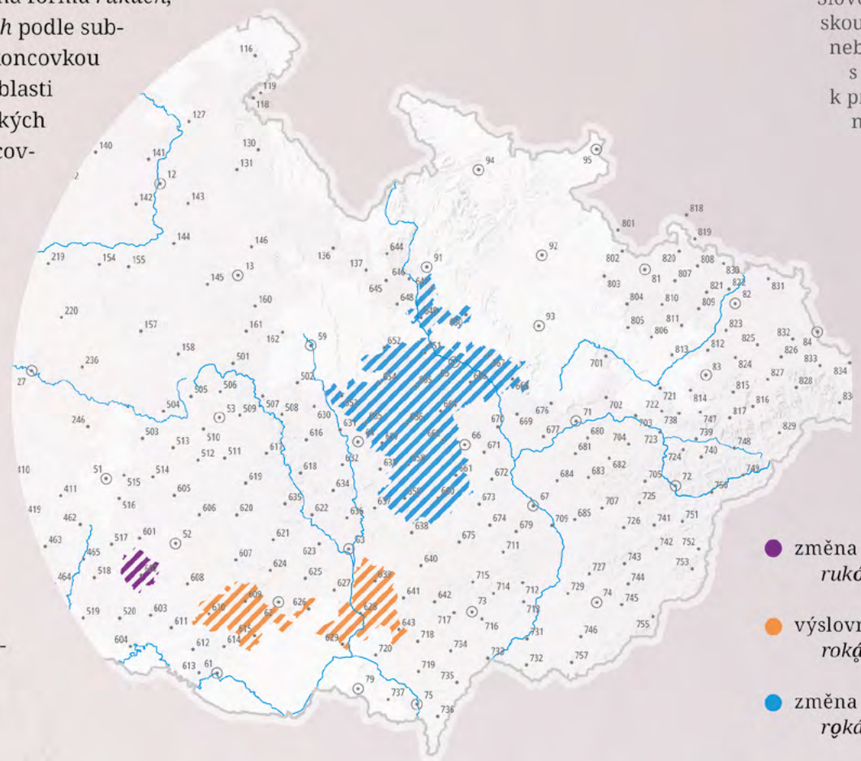

- změna *ú* > *ou* > *ó*
  rukóch (602)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  rokąch (615)
- změna *u* > *ǫ*
  rǫkách (647)
- změna *í* > *i*
  rucich (631)
- změna *u* > *o*
  rokách (606)
- reflex původní nosovky: *-yn-*
  rynkach (832)

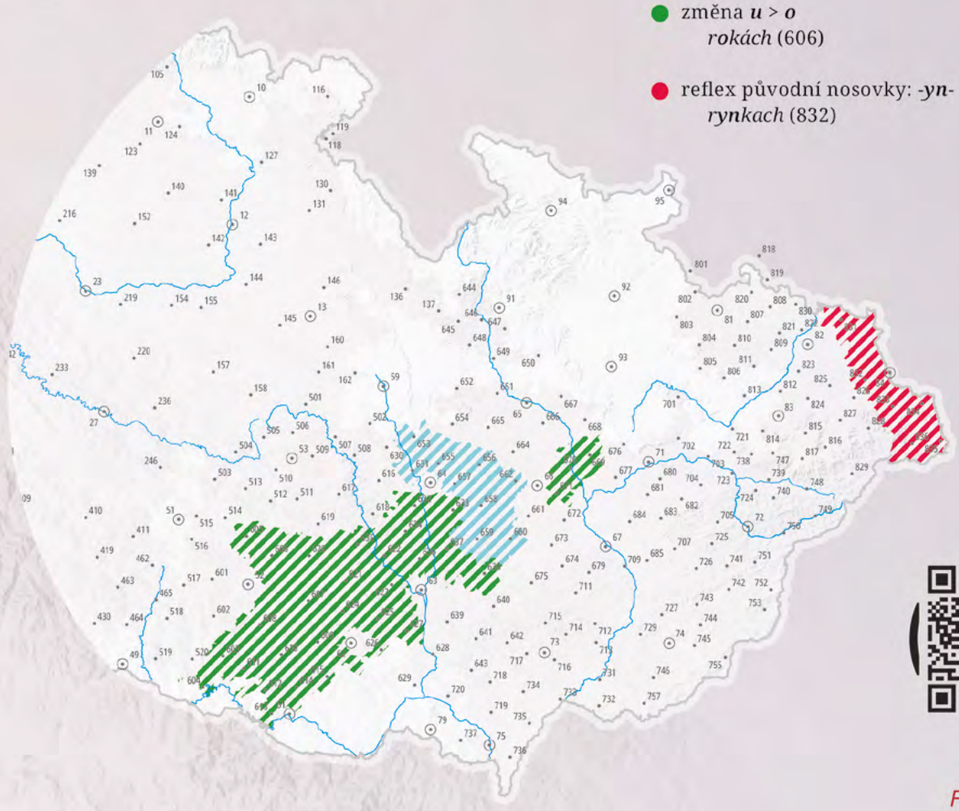

Hláskové změny v nářečních tvarech

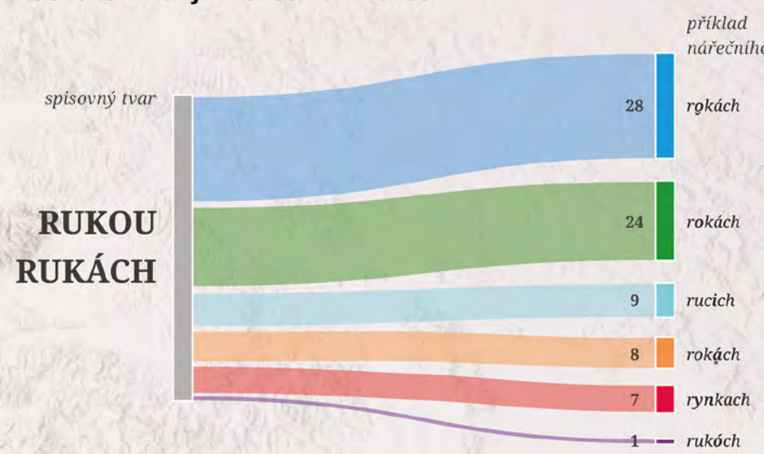

- Jilemnice, okres Semily
  to je honnej človjek, nepije, nekouří, mladou ženu bi na rukouch nosil
- Poniklá, okres Semily
  celá továrna f českejch rukou, fšecko vedli Češi
- Hrubá Vrbka, okres Břeclav
  grund bi ostaų v rukách teho, komu patrívaų
- Rožnov pod Radhoštěm, okres Vsetín
  tetky s košám'i a uzlám'i na rukáh ždúchajú f tlačeňicy jedna druhú

NOHAVICE lok. pl. NOHAVICÍCH

Slovo *nohavice* mělo ve staré češtině podobu *nohavicě* a význam ‚středověký prostředek obutí nohy, zvl. kryjící holeň' (srov. i pol. *nogawica*, chorv./srb. *nògavica*). Bylo utvořeno od *noha* (psl. **noga*) pravděpodobně analogicky podle *rukavice* (ta od *rukáv*, kdežto **nogavъ* doložen není). Pův. ja-kmenové femininum se ve spis. češtině skloňuje podle měkkého vzoru *růže*, v lok. pl. má koncovku *-ích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

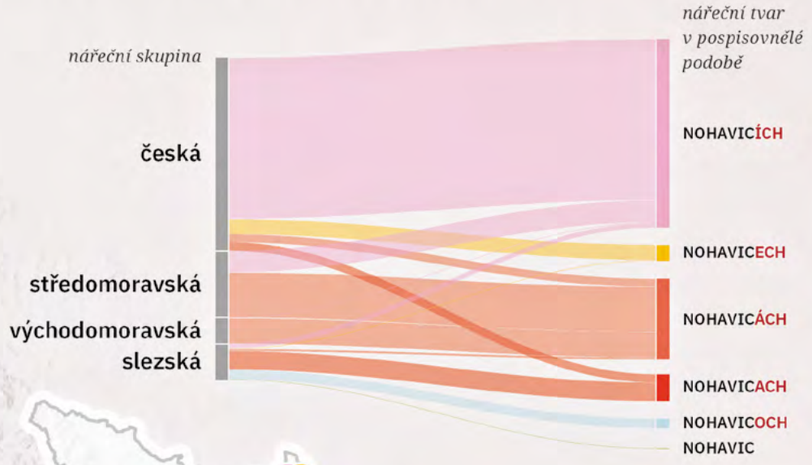

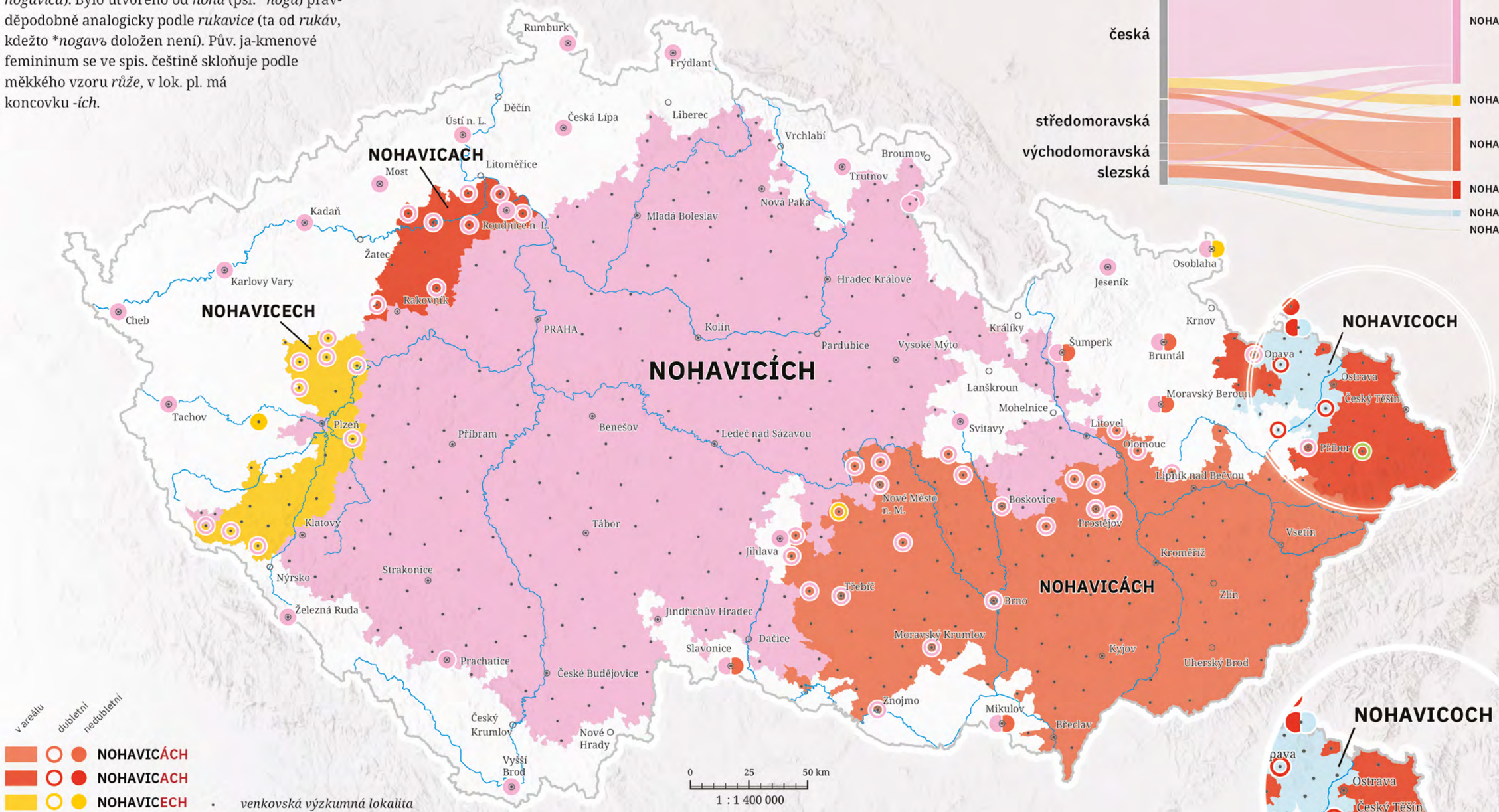

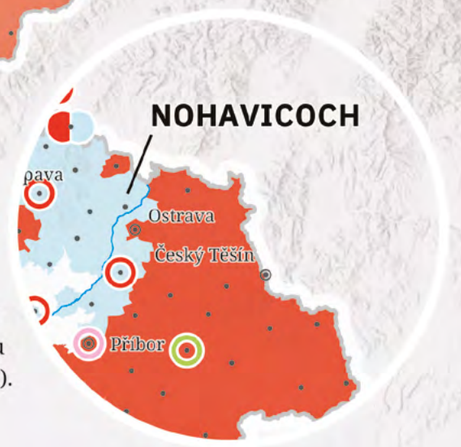

v areálu | dubletní | nedubletní

- NOHAVICÁCH
- NOHAVICACH
- NOHAVICECH
- NOHAVICÍCH
- NOHAVICOCH
- NOHAVIC

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V Janovicích (827) na Frýdecko-Místecku bylo zaznamenáno konkrétní spojení *o tyh nohavic*, které dokládá v lok. pl. zcela ojedinělé užití tvaru *nohavic* (ovšem dubletně se zde náležitou podobou *nohavicach*).

Na téměř celém území českých nářečí v užším smyslu a v přilehlém sz. úseku nářečí středomoravských byla nářečním výzkumem v lok. pl. zjištěna podoba *nohavicích*. Jako dubletní se vyskytuje i na záp. okraji zkoumaného území a v několika středomoravských lokalitách. Na Moravě dominuje tvar *nohavicách*. Ve slezských nářečích převládá forma *nohavicach*, a to ve dvou oddělených areálech: ve vých. polovině a na Opavsku. Koncovka *-ach* zde vznikla buď zkrácením z *-ách*, nebo zachováním staršího stavu vlivem polštiny. Obměna *nohavicach* je typická také pro sz. oblast Čech.

Ve středním pruhu slezských dialektů byla zapsána forma *nohavicoch*; koncovka *-och* je zde univerzální pro lok. pl. substantiv všech rodů (srov. např. *sousedoch*, s. 18; *nococh*, s. 62; *poloch*, s. 72). Menší kompaktní areál tvoří na záp. okraji Čech podoba *nohavicech*; odděleně byla jako dubletní zaznamenána u starší generace v Bohdalově (513) v okrese Žďár nad Sázavou a též v Osoblaze (95) na Bruntálsku.

Situace ve městech je veskrze shodná s nář. okolím, do mor. měst proniká vlivem spis. jazyka forma *nohavicích*.

Na mapě jsou uvedeny pospisovnělé podoby, u sledovaných výrazů tudíž nejsou postiženy pravidelné hláskové změny (viz mapy vpravo), jako např. krácení *í* > *i* v koncovkách (*nohavicich*, *nohajcich*), změna *á* > *ą́*, která vedla k zaokrouhlené výslovnosti vokálu (*nohavicą́ch*), či změna *avi* > *aji*, v jejímž důsledku vznikly formy s kmenem *nohajic-*, po zániku *i* ve skupině *aji* též *nohajc-*.

Nohavice je část kalhot, která kryje dolní končetinu.

- uchování měkké retnice *v'*: ***v'i*** *nogav'icach* (831)
- rozložená měkká retnice: ***vj*** *nohavjycách* (805)
- výslovnost obouretného *v*: ***w*** *nohawicích* (644)
- výslovnost redukovaného vokálu: ***ə*** *nohavəcich* (603)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: ***ą́*** *nohavicą́ch* (643)
- změna ***í*** > ***i*** *nohavicich* (110)
- změna ***avi*** > ***aj*** *nohajcích* (304)
- změna ***o*** > ***u*** *nuhavicách* (633)
- změna ***avi*** > ***aji*** *nohajicach* (803)
- výslovnost tvrdého *y* *nohavjycách* (701)
- uchování hlásky *g* *nogav'icach* (836)

Hláskové změny v nářečních tvarech

NOHAVICÍCH

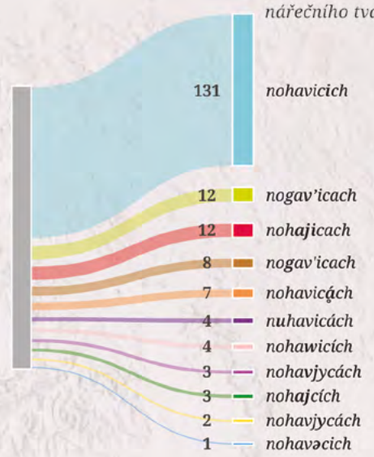

- Police nad Metují – Hlavňov, okres Náchod
  na tejch nohavicich
- Sulislav, okres Tachov
  na vobouch nohavicech
- Kostelany nad Moravou, okres Uherské Hradiště
  toš sem spusťil gatice na kolena, a tak sem mňél nohi v nohavicách

VELIKONOCE lok. pl. VELIKONOCÍCH

Slovo *Velikonoce* náleží k pomnožným jménům (novočeský plurál je ovlivněn slovem *Vánoce*, Machek, 2010, s. 682). Toto primárně dvouslovné spojení (srov. už stsl. *velika nošть*, stč. *veliká noc*, *velkonoc*, pol. *Wielkanoc*, sln. *velika noc* aj.) je kalk řec. *μεγάλη ἡμέρα* (*megalē hēmerā*) doslova ‚velký den, Velikonoce'. Myslí se jím den, resp. noc, kdy se slaví Kristovo vzkříšení. Ve spis. češtině má slovo *Velikonoce* v lok. tvar *Velikonocích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

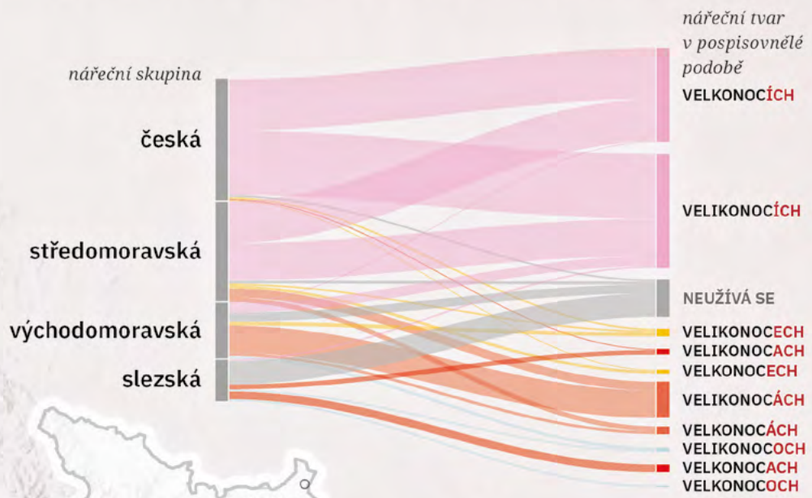

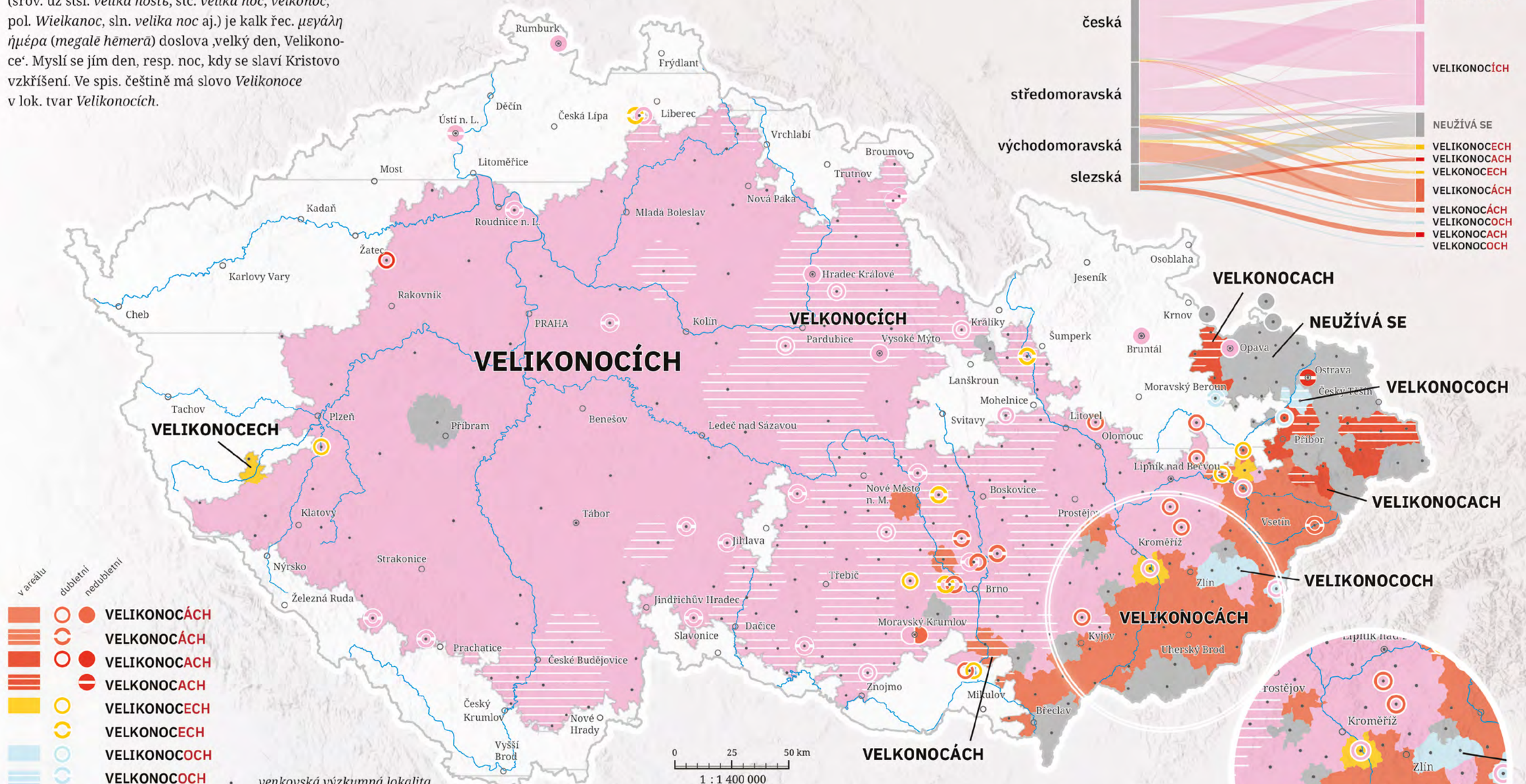

v areálu
dubletní
nedubletní

- VELIKONOCÁCH
- VELKONOCÁCH
- VELIKONOCACH
- VELKONOCACH
- VELIKONOCECH
- VELKONOCECH
- VELIKONOCOCH
- VELKONOCOCH
- VELIKONOCÍCH
- VELKONOCÍCH
- *neužívá se*

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Stará i-kmenová koncovka *-ech* se v záp. Čechách dokládá ze dvou lokalit. Užívá se zde nejen u pův. i-kmenových substantiv (srov. *nocech*, s. 62), ale vlivem unifikačních tendencí i u jiných deklinačních typů, např. *nožech* (s. 40), *vejcech* (s. 74).

Největší rozsah má zakončení *-ích*, které se vyskytuje v celých Čechách, taktéž téměř v celé oblasti středomoravských nářečí a přilehlých území nářečí východomoravských. O tento prostor se dělí podoby *Velikonocích* (na západě a východě) a *Velkonocích* (ve střední části). Na vých. Moravě dominuje tvar *Velikonocách*. Ve slezských nářečích byla zapsána forma *Velkonocach*, méně pak *Velikonocach* (ojediněle i v záp. Čechách na Lounsku). Pouze z několika lokalit východomoravských a slezských nářečí je doložena podoba *Velikonococh*. Sporadicky jsou z celého území dosvědčeny tvary se zakončením *-ech* (viz výřez, s. 52).

Mapovány jsou lokálové formy jednoslovného plurale tantum *Velikonoce* a nepravidelné hláskové obměny *Velkonoce*. Obě zmíněné podoby se v době výzkumu pro ČJA neužívaly na celém území českého národního jazyka jako jediné. Z východní Moravy je doloženo staré nesplynulé slovní spojení *Veliká noc*, na severu východomoravských nářečí a v nářečích slezských v obměně *Velká noc*, z jižní poloviny Čech sousloví *Červené svátky*, z Domažlicka a jižního Českobudějovicka *Červené vejce*; celkový stav postihuje lexikální mapa a komentář v ČJA 2 (s. 446, 448–449).

Velikonoce jsou tradiční křesťanské, pův. jarní svátky, spojené s různými lidovými zvyky.

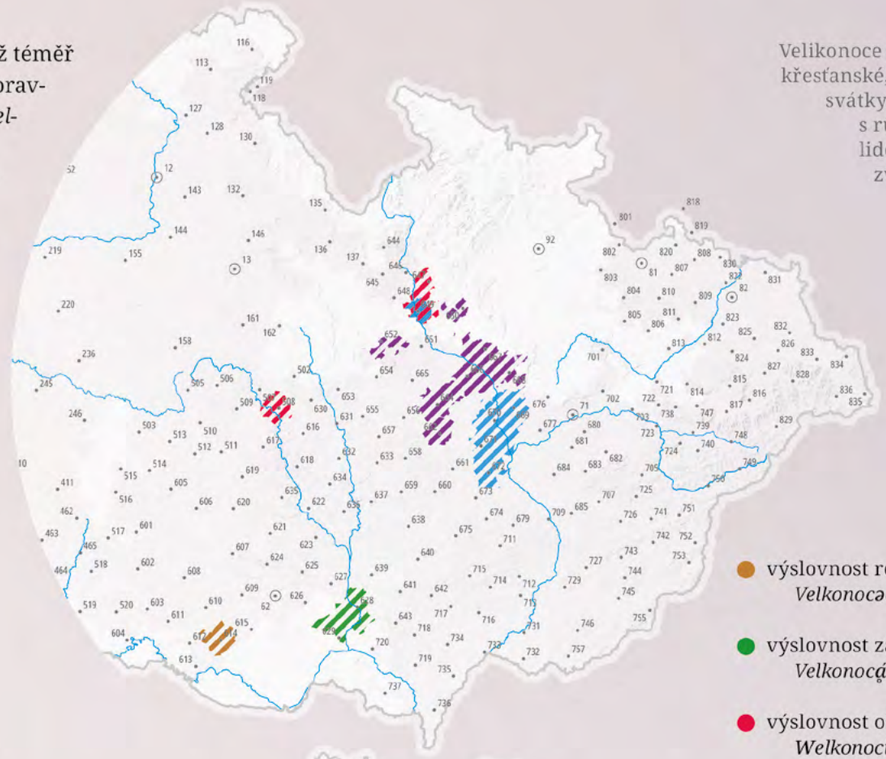

- výslovnost redukovaného vokálu: *ə*
  Velkonocəch (614)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  Velkonocą́ch (628)
- změna *i* > *ę*
  Velękonocich (662)
- výslovnost obouretného *v*: *w*
  Welkonocich (647)
- změna *i* > *e*
  Velekonocich (649)
- změna *í* > *i*
  Velikonocich (143)
- uchování měkké retnice *v'*: *v'e*
  V'elkonocach (833)
- výslovnost tvrdého *ý*
  Velikonocých (702)
- změna *o* > *u*
  Velkunucách (634)

Hláskové změny v nářečních tvarech

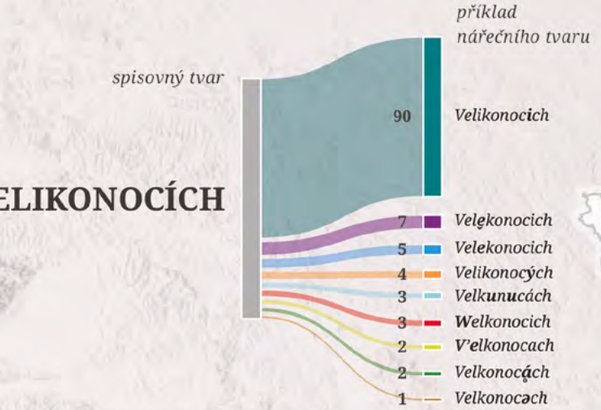

- Lužec nad Cidlinou, okres Hradec Králové
  diš sme bili mladí, tag nás vo Velikonocich hoši mlátili, museli sme se skovávat
- Vlachovice, okres Zlín
  to sa chodívało štvrtú neďelu po Velikonocích
- Šebířov, okres Tábor
  to je zajímaví, na Vánoce houski a vo Velikonocích mazance
- Rožnov pod Radhoštěm, okres Vsetín
  po Velikonocáh budú sa po Bečvi jak každoročňe plaviď drva

VÁNOCE lok. pl. VÁNOCÍCH

Slovo *Vánoce* se řadí mezi pomnožná substantiva. Jedná se o starou přejímku (resp. semikalk) z němčiny (srov. se současnou podobou *Weihnachten*). Ohledně předlohy i přesného stáří přejímky panují nejistoty (srov. Machek, 2010, s. 677; Rejzek, 2015, s. 765); ze stč. doložen tvar *Vánocě*. Ve spis. češtině se slovo *Vánoce* skloňuje podle vzoru *růže*, postupně se začaly užívat i tvary podle vzoru *stroj* (dat. *Vánocům*, v instr. vedle *Vánocemi* i *Vánoci*), v lok. je spis. podoba *Vánocích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

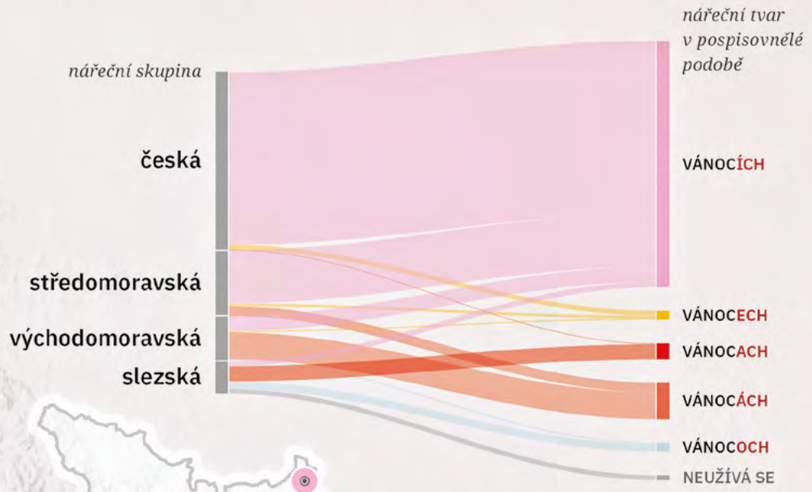

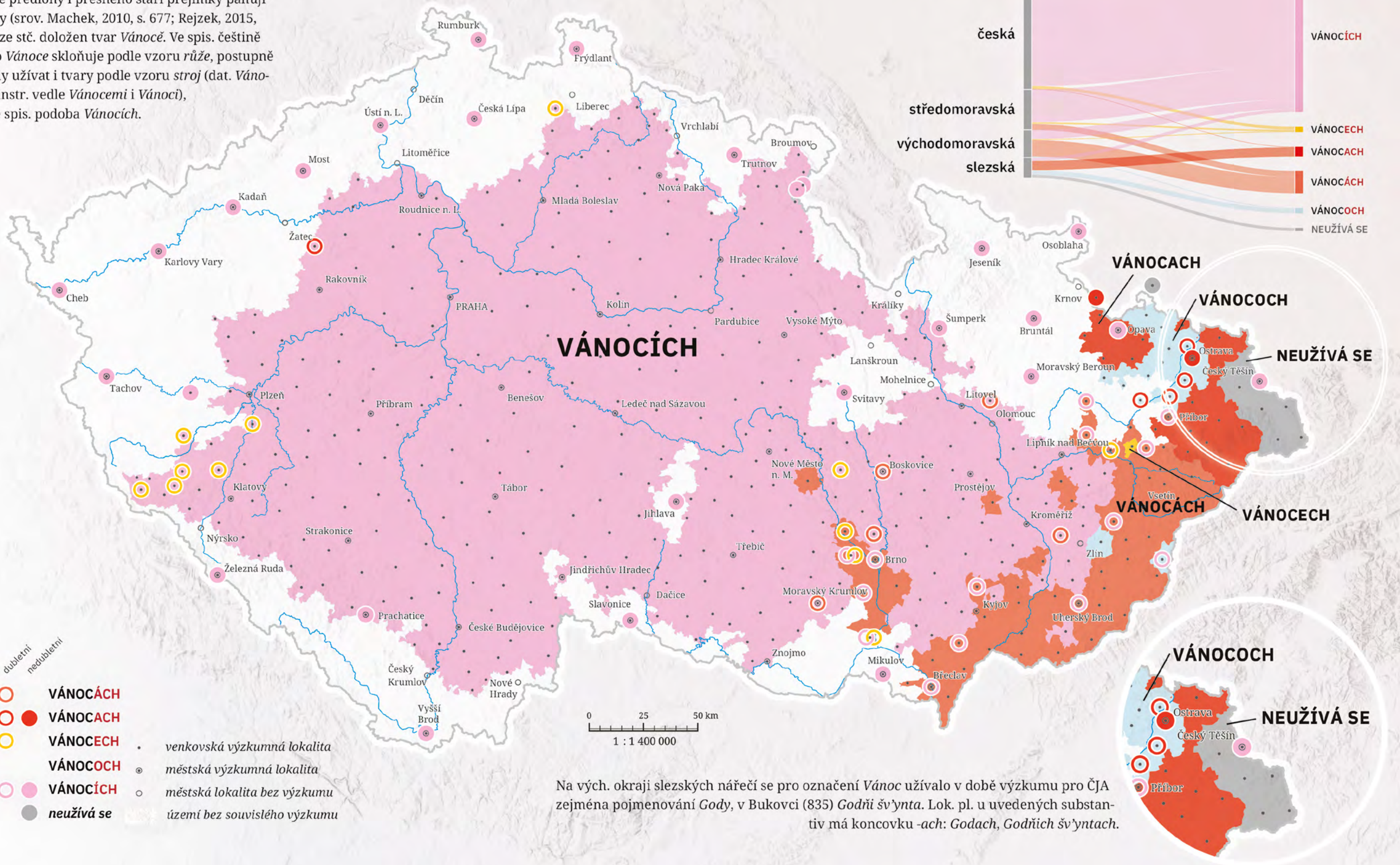

v areálu | dublетní | nedublетní

- VÁNOCÁCH
- VÁNOCACH
- VÁNOCECH
- VÁNOCOCH
- VÁNOCÍCH
- *neužívá se*

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Na vých. okraji slezských nářečí se pro označení *Vánoc* užívalo v době výzkumu pro ČJA zejména pojmenování *Gody*, v Bukovci (835) *Godňi šv'ynta*. Lok. pl. u uvedených substantiv má koncovku *-ach*: *Godach*, *Godňich šv'yntach*.

Na celém území českých nářečí v užším smyslu, také ve většině středomoravských nářečí a místy i v nářečích východomoravských byla v lok. pl. zaznamenána podoba *Vánocích* s pův. jo-kmenovým zakončením. Tento tvar tak tvoří kompaktní a rozsáhlý areál, pouze v některých moravských lokalitách a na záp. okraji zkoumaného území se objevuje i jako dubletní vedle jiných variant.

Na vých. Moravě je dominantní podoba *Vánocách* s koncovkou *-ách*, přejatou od a-kmenů. Ve slezských nářečích pak výrazně převažuje forma *Vánocach*; doložena byla ve dvou oddělených areálech – jednak ve vých. polovině tohoto území, jednak na Opavsku. Obměna *Vánocach* se neváže pouze na slezská nářečí, byla zapsána také v Pnětlukách (205) na Lounsku.

Ve střed. pruhu slezských dialektů se uplatňuje podoba *Vánococh*; koncovka *-och* je zde mnohdy univerzálním zakončením lokálu plurálu substantiv všech rodů (srov. např. *sousedoch*, s. 18; *nococh*, s. 62; *poloch*, s. 72). Místy se týž tvar vyskytuje i ve východomoravských nářečích.

Kromě výše uvedených tvarů existuje i menší kompaktní areál podoby *Vánocech*, a to v západním okrajovém úseku na Domažlicku (srov. *nocech*, s. 62). Odděleně byla tato forma zaznamenána také jako dubletní ve středomoravských nářečích na Brněnsku a Blanensku, a také ve východomoravských nářečích na Přerovsku a Novojičínsku a ojediněle v Podještědí.

Slovo *Vánoce* označuje křesťanské svátky oslavující narození Krista, dnes spojené zejm. se štědrovečerní nadílkou.

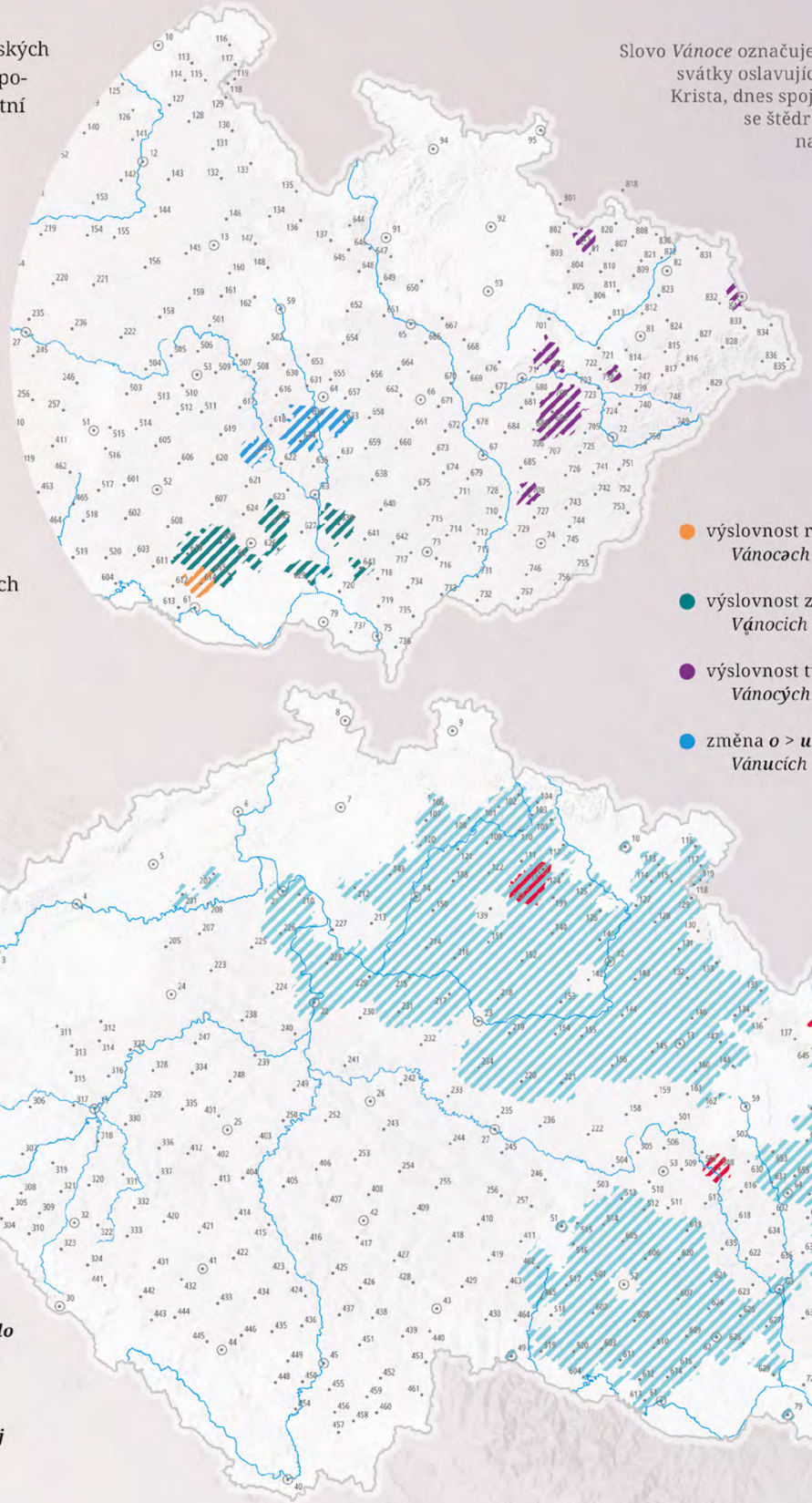

- výslovnost redukovaného vokálu: *ə* *Vánocəch* (614)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́* *Vą́nocích* (625)
- změna *í*/*ý* > *i*/*y* *Vánocich* (103)
- výslovnost tvrdého *y*/*ý* *Vánocých* (702)
- změna *á* > *a* *Vanocach* (827)
- změna *o* > *u* *Vánucích* (633)
- výslovnost *vja-* (v návaznosti na slovenská nářečí) *Vjanocách* (755)
- výslovnost obouretného *v*: *w* *Wánocich* (647)

Hláskové změny v nářečních tvarech

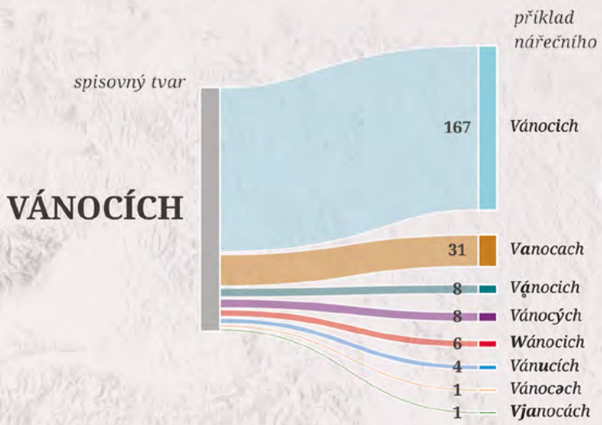

- Lhotka u Radnic, okres Rokycany
  vo Vánocích pastejř chodil troubit vot čísla k číslu
- Suchý, okres Blansko
  ale střílet se vo Vánocech nepřestalo
- Milenov, okres Přerov
  mlátil ešče po Vánocych
- Valašsko
  po Vánococh sa potem šilo už vjecéj do foroty g druhému roku

KOST lok. pl. KOSTECH

Slovo *kost* (psl. **kostь*) je všeslovanské, příbuzné např. s lat. *os* nebo řec. *ostéon* ‚kost' (Machek, 1971, s. 280; Rejzek, 2015, s. 336). Ie. východisko **ost(h)-*, od původu konsonantické neutrum, vlivem nom. pl. **osti* přešlo k ženským i-kmenům. Problematický je výklad náslovného *k-* u slovan. materiálu. Uvažuje se o kontaminaci s nějakým ie. základem obsahujícím iniciální *k-*, příp. se odvozuje od ie. kořene **kes-* ‚řezat', jsou i jiné výklady (srov. ESJS 6, s. 345–346). Ve spis. češtině funguje jako měkký vzor a v lok. pl. si uchovalo starou i-kmenovou koncovku *-ech*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

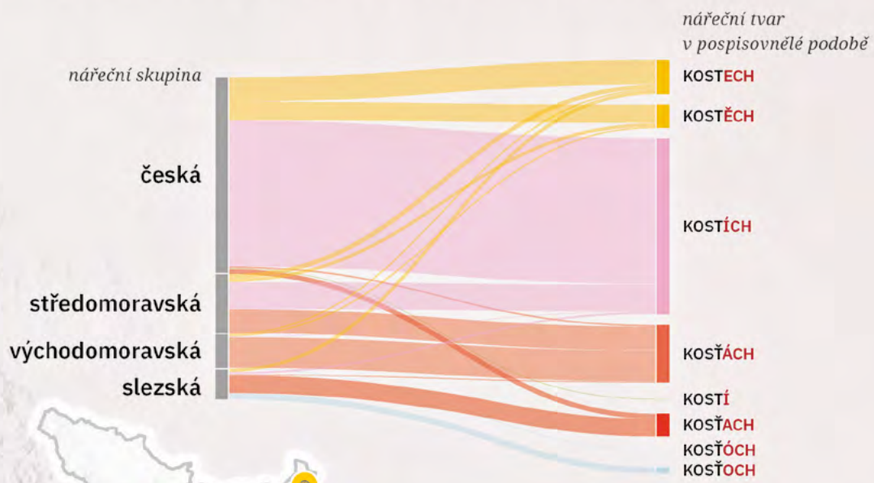

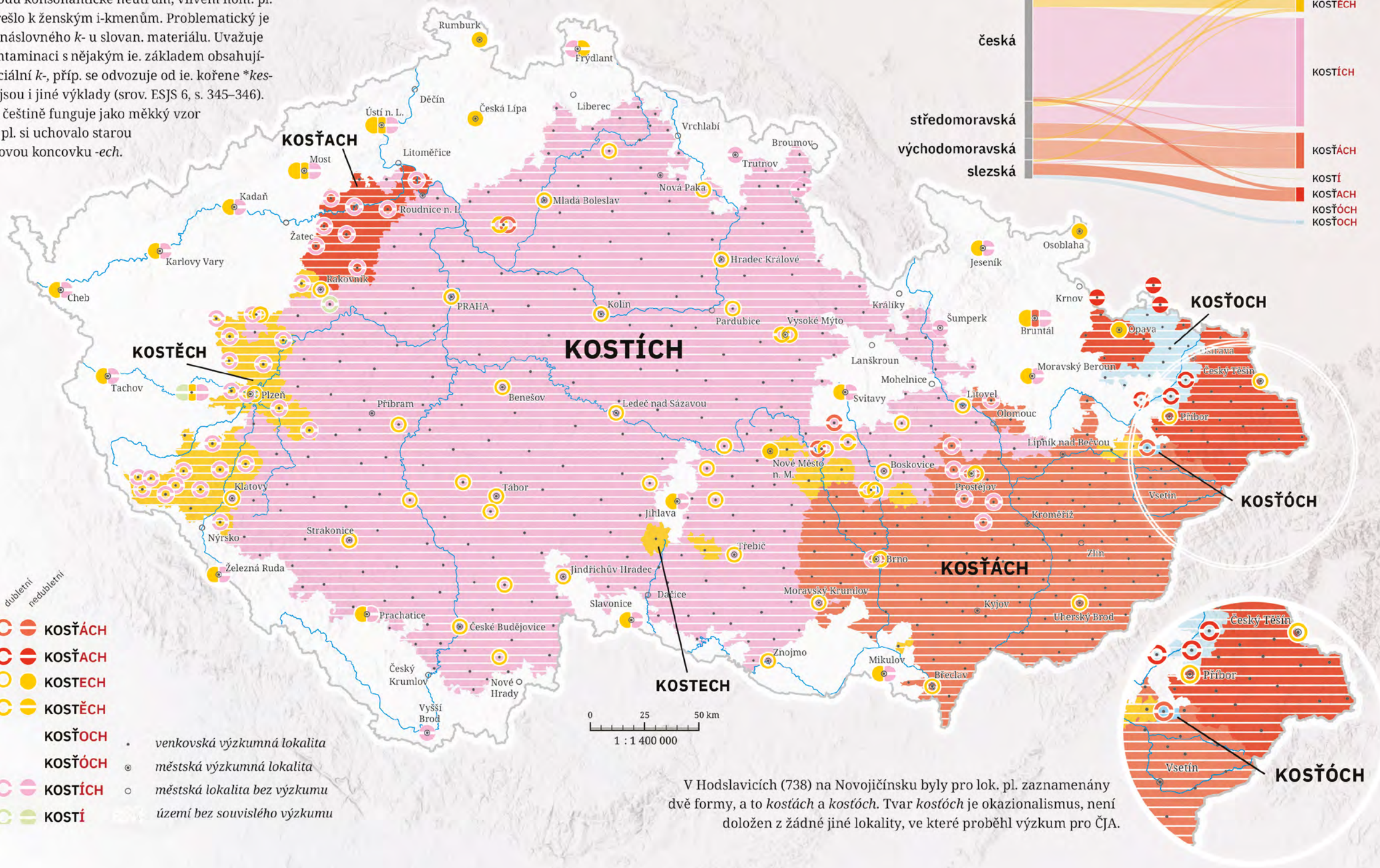

v areálu | dubletní | nedubletní

- KOSŤÁCH
- KOSŤACH
- KOSTECH
- KOSTĚCH
- KOSŤOCH
- KOSŤÓCH
- KOSTÍCH
- KOSTÍ

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

V Hodslavicích (738) na Novojičínsku byly pro lok. pl. zaznamenány dvě formy, a to *kosťách* a *kosťóch*. Tvar *kosťóch* je okazionalismus, není doložen z žádné jiné lokality, ve které proběhl výzkum pro ČJA.

Majoritně je rozšířena forma *kostích*, vzniklá příklonem k substantivům vzoru *růže*. Pokrývá téměř celé Čechy a středomoravskou oblast (s výjimkou Brněnska a Holešovska). Převážnou část Moravy zaujímá tvar *kosťách*, utvořený vyrovnáním podle typu *žena*. Zasahuje též oblast Prostějovska, a to vedle forem *kostích*.

Ve slezském areálu je doloženo zakončení *-och* jakožto unifikovaná koncovka pro substantiva bez ohledu na jejich gramatický rod. Zbývající slezský prostor vyplňuje koncovka *-ach*. Malý kompaktní areál tvoří také v sz. Čechách, podoba *kosťach* tu však byla zaznamenána dubletně s formou *kostích*. Formy s koncovkou *-ech* (*kostech*, *kostěch*) jsou soustředěny do západních Čech, roztroušeně se nacházejí též v dalších oblastech českých dialektů v užším smyslu a v okolí Boskovic a Hranic na Přerovsku. Tvar *kostech* vlivem spis. jazyka rovněž hojně pronikl do měst.

V mapě vystupují lemmatizované formy, u sledovaných koncovek tudíž není postiženo např. pravidelné krácení *í* > *i* (*kostich*), labializace *á* > *ą́* (*kosťąch*) nebo redukce (*kosťəch*). K hláskovému rozrůznění dochází i na úrovni základového slova (*kost-*) ve vnitřní pozici (změna *o* > *u*) a na konci (srov. projevy měkčení a asibilace u dokladů v nom. sg. *kosť*, *kosc*, *kosc'*, *kos'c'*, *kość*, *košč*).

Slovo *kost* bylo zkoumáno ve významu ‚pevná tkáň sloužící jako nosná část těla‘.

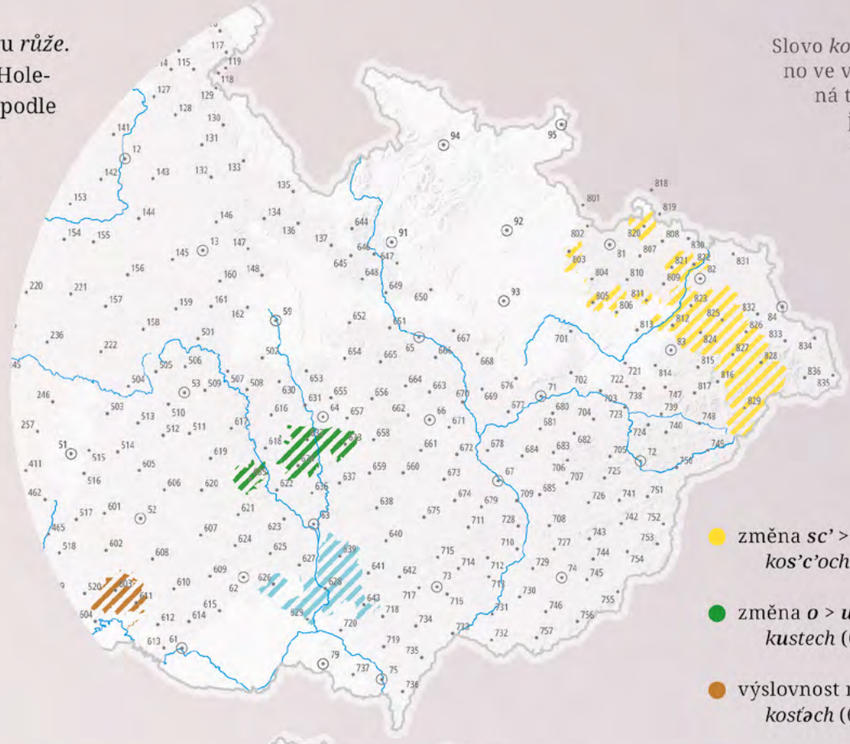

- změna *sc'* > *s'c'* *kos'c'och* (825)
- změna *o* > *u* *kustech* (632)
- výslovnost redukovaného vokálu: *ə* *kosťəch* (603)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́* *kosťąch* (643)
- změna *í* > *i* *kosťich* (162)
- palatální sykavky (v návaznosti na polská nářečí): *ść* *kośćoch* (832)
- splynutí palatalizovaných ostrých sykavek s tupými: *šč* *koščoch* (809)
- změna *ť* > *c'* *kosc'ach* (824)
- změna *c'* (< *ť*) > *c* (v návaznosti na slovenská nářečí) *koscjách* (755)

Hláskové změny v nářečních tvarech

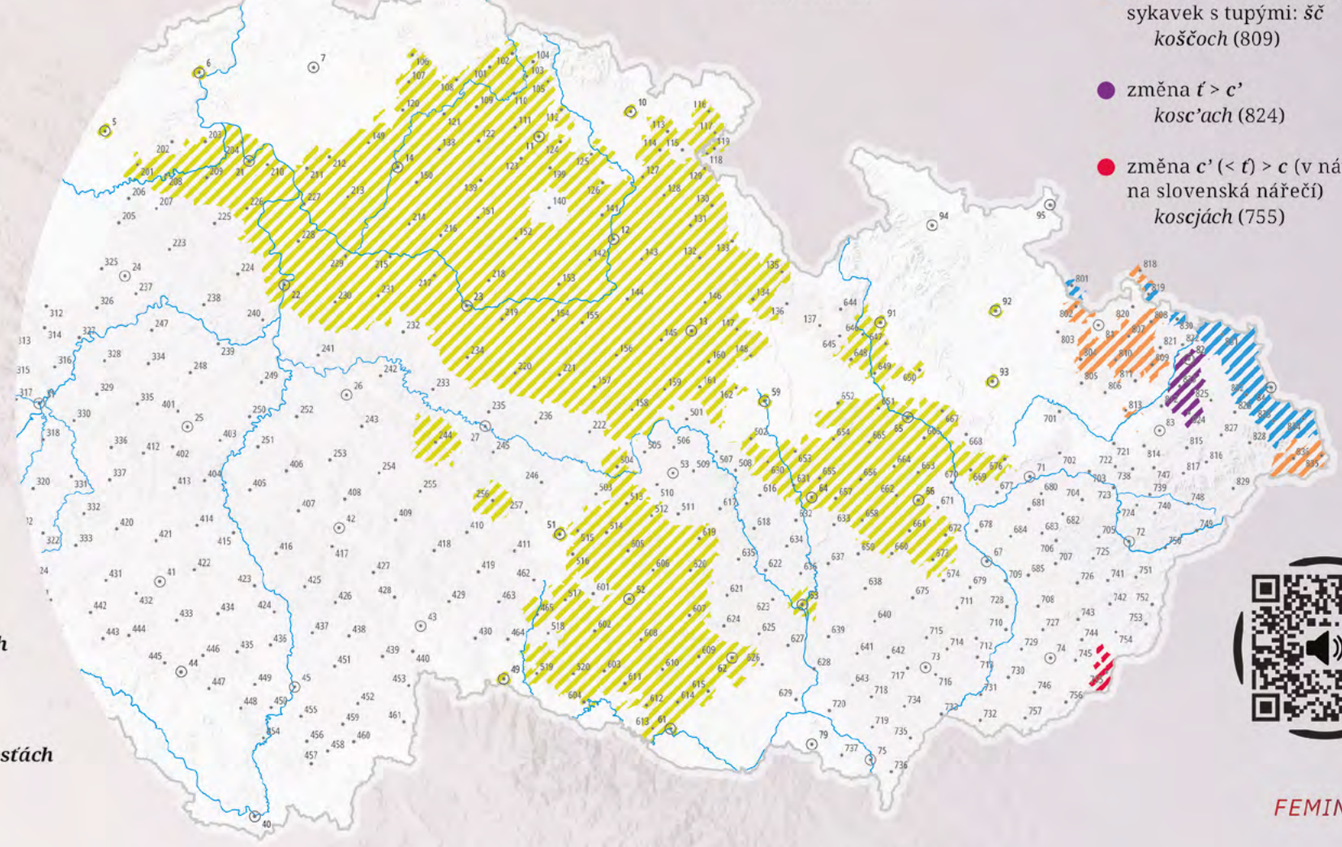

- Lípa nad Orlicí, okres Rychnov nad Kněžnou
  cejťim to f kostech
- Chodsko
  moří ho sturenij jet f kosťech
- Kladsko
  polňí přesličku zvařid do mejtele, to je proťi lámáňi f kostích
- Valašské Klobouky, okres Zlín
  dobře ober, nenechávaj maso na kosťách

VĚC lok. pl. VĚCECH

Slovo *věc* je psl. původu, výchozí formu lze rekonstruovat jako **vektь* nebo **věktь*. Za příbuzná bývají pokládána germ. slova, a to např. gót. *waihts* ‚noc', sthněm. *wiht* ‚věc; bytí, existence', něm. *Wicht* ‚trpaslík, skřítek' aj. Jde nejspíš o germánsko-slovanskou izoglosu, jež je pokračováním ie. i-kmene **u̯ek-ti-* ‚věc' (ESJS 17, s. 1047–1048; Rejzek, 2015, s. 769). Ve staré češtině slovo náleželo k i-kmenům, skloňovalo se podle vzoru *kost*; v současném spis. jazyce si v lok. pl. uchovalo i-kmenovou koncovku *-ech*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

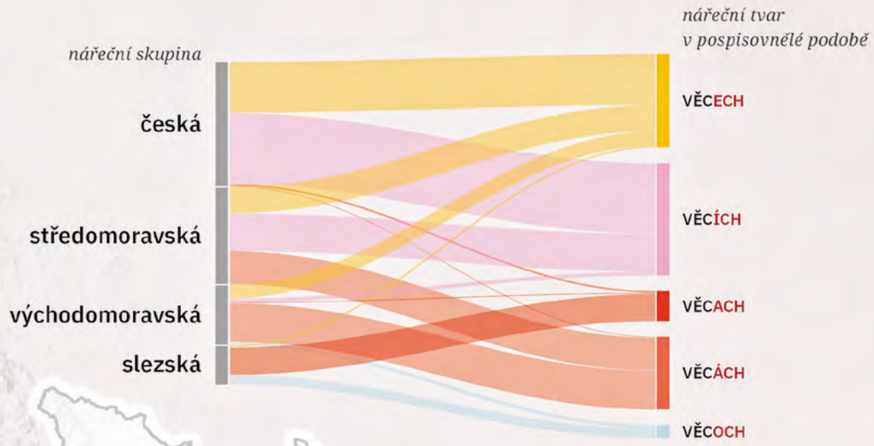

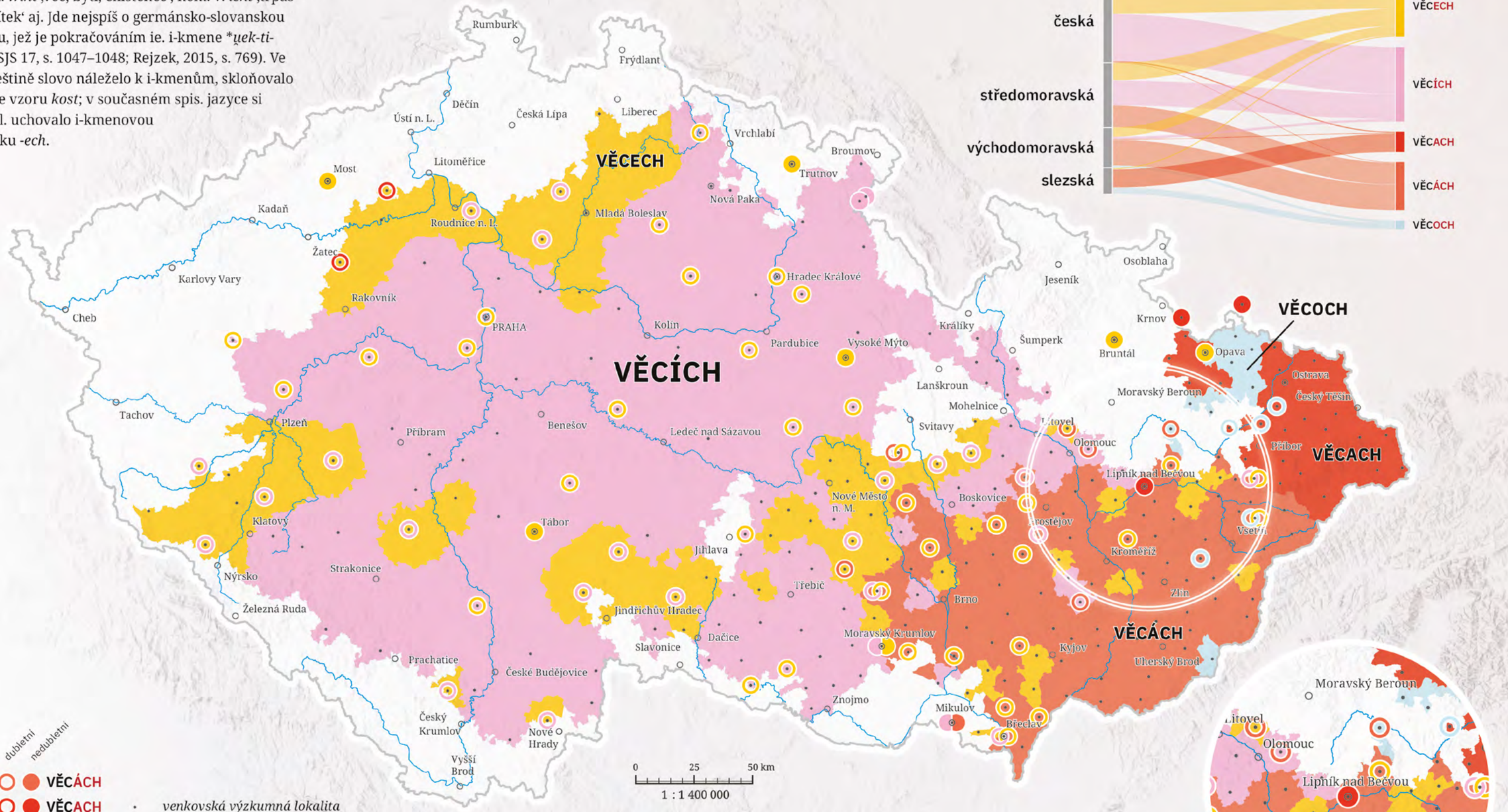

v areálu · dublетní · nedubletní

- VĚCÁCH
- VĚCACH
- VĚCECH
- VĚCÍCH
- VĚCOCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

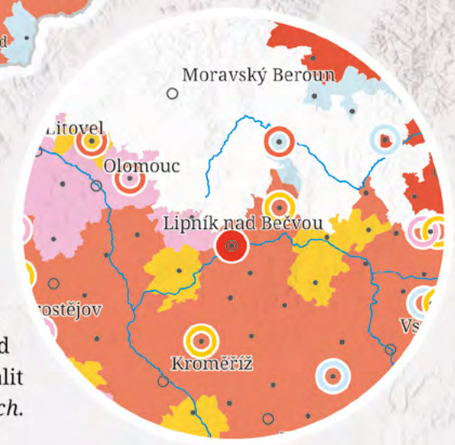

Městské lokality mívají tvary shodné s venkovským okolím, popř. převzaté ze spis. jazyka. Najdou se však i výjimky, např. v Lipníku nad Bečvou (71) byla zjištěna forma *věcach*, srov. tvary z okolních lokalit *věcách*, *věcích*, *věcech*.

Většinu zkoumaného území pokrývá forma *věcích* (též v hláskové obměně *věcich*), shodná se spis. jazykem. Je typická pro většinu Čech s přesahem do sev. a jz. části středomoravských nářečí, roztroušeně se vyskytuje také jinde na stř. Moravě.

V Čechách konkuruje koncovce *-ích* zakončení *-ech* (*věcech*), které tvoří kompaktní areály na okrajích Čech (včetně českomoravské oblasti), mikroareály pak i na stř. Moravě. Spíše výjimečně je forma *věcech* doložena na již. a vých. Moravě. Porovnáním s územním rozšířením koncovky *-ech* u slov *věc* a *kost* (viz s. 56) je tu viditelná snaha o udržení původního tvaru, srov. relativně hojný výskyt formy *věcech* oproti formám *kostech* (popř. *kostěch*), které byly vytlačeny zejména tvary *kostích*, *kosťách* a *kosťach*.

Paralely se substantivem *kost* jsou evidentní v případě moravského a slezského území: zatímco stř. a vých. Morava se majoritně vyznačuje zakončením *-ách* (*věcách*), ve slez. dialektech se vydělují tři zeměpisné areály, a to stř. pruh s univerzální koncovkou *-och* a Opavsko spolu s vých. polovinou slez. nářečí s koncovkou *-ach*. Ta byla evidována též ve dvou severozápadočeských lokalitách, a to v Pnětlukách (205) na Lounsku a v Podsedicích-Chrášťanech (202) na Litoměřicku.

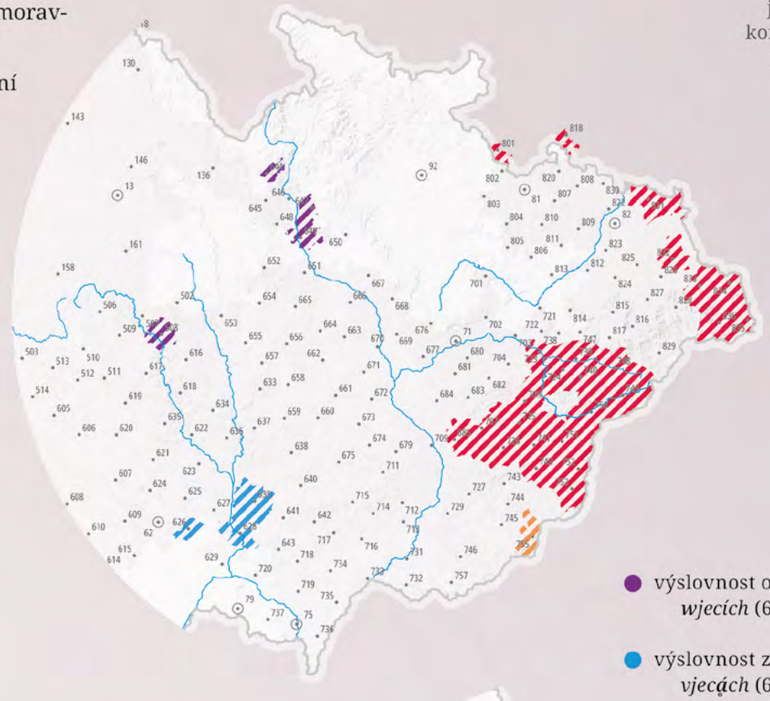

Slovo *věc* je polysémní jednotka, označuje konkrétní předmět, jev, skutečnost, záležitost aj.

- výslovnost obouretného *v*: ***w*** *wjecích* (644)
- uchování měkké retnice *v'*: ***v'e*** *v'ecach* (832)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: ***ą́*** *vjecą́ch* (626)
- výslovnost ***ve-*** (v návaznosti na slovenská nářečí) *vecoch* (755)
- změna *í* > ***i*** *vjecich* (130)

Hláskové změny v nářečních tvarech

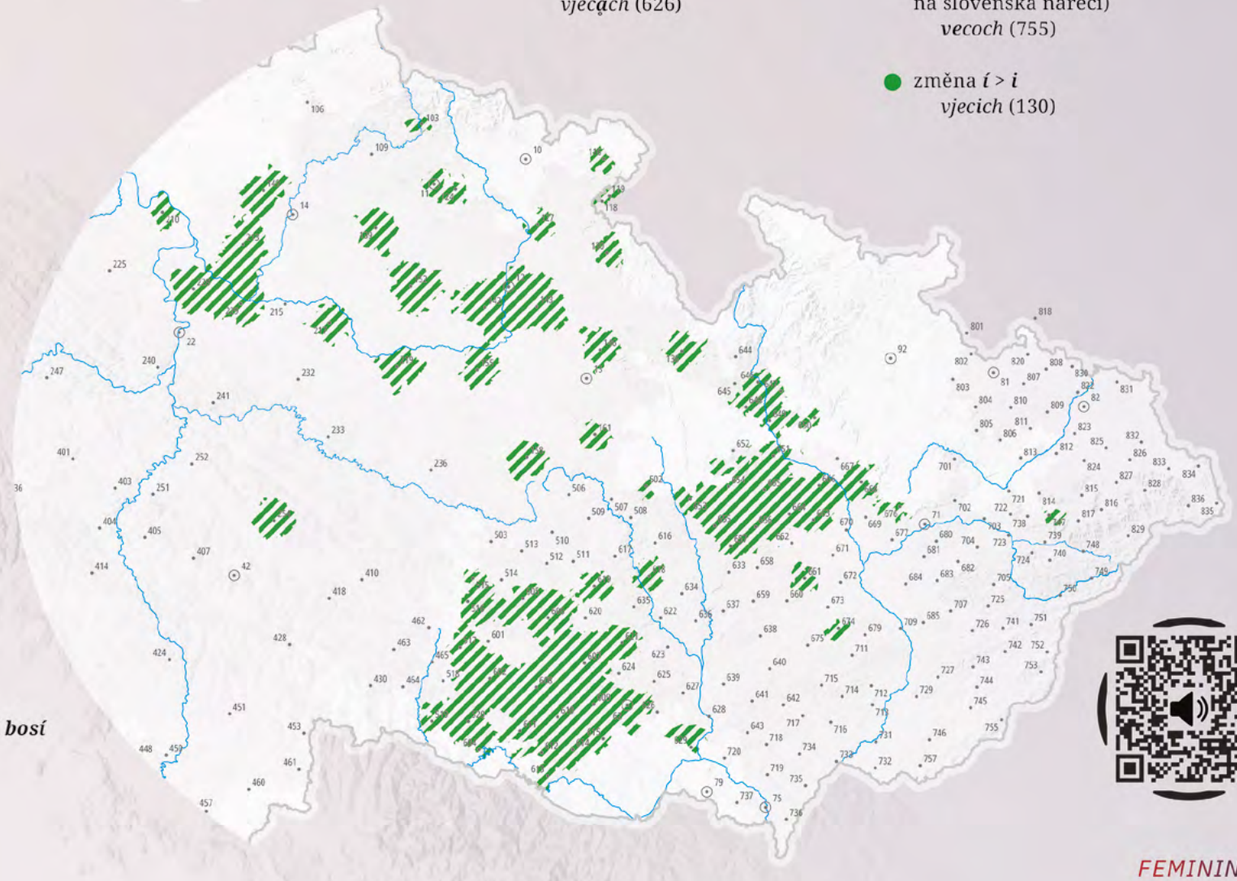

- Kladsko
  f ťech vjecech se každej nesezná, to uš musí túze rozumňet
- Chodsko
  nemlufte vo takuvijch vjecech, dijt sú tari bosí (‚nedospělí')
- Hluchov, okres Prostějov
  ste hoňené f ťeh vjecech, toš to bǫdete vjeďet
- Valašsko
  co sa ňe v mojíh v'ecách šabřeš?

ZEĎ lok. pl. ZDECH, ZDÍCH

Slovo *zeď* mělo ve staré češtině podobu *zed* a náleželo k i-kmenům. Psl. východisko **zьdь*, popř. **zidь* (srov. stsl. *zьdь*, sln., srb./chorv. *zîd*) bylo odvozeno od slovesa **zьdati* ‚lepit stěnu (z jílu ap.)‘. Souvisí např. s lot. *ziest* ‚mazat‘, něm. *Teig* ‚těsto‘, lat. *fingere* ‚tvořit‘, obsahující ie. kořen **dheigh-* ‚hníst, zpracovávat (hlínu)‘ (Rejzek, 2015, s. 805–806; ESJS 19, s. 1141). V lok. pl. je v současné spis. češtině možné užívat jak pův. tvar *zdech*, tak novější formu *zdích*, vzniklou příklonem ke vzoru *růže*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

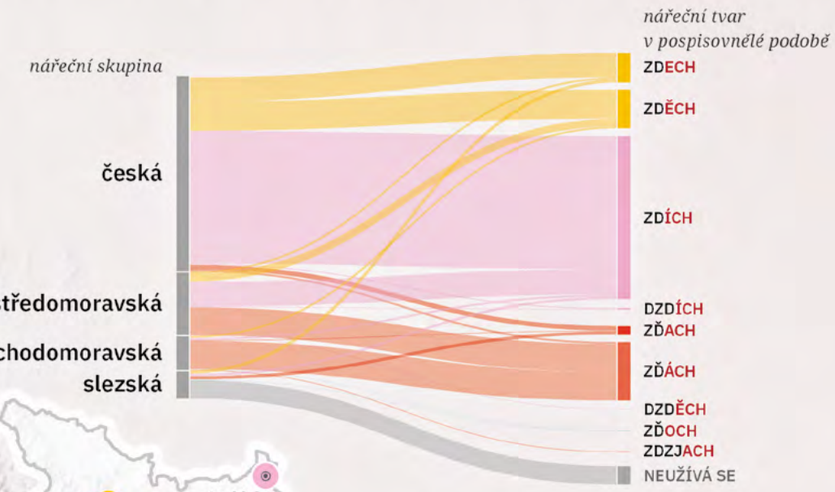

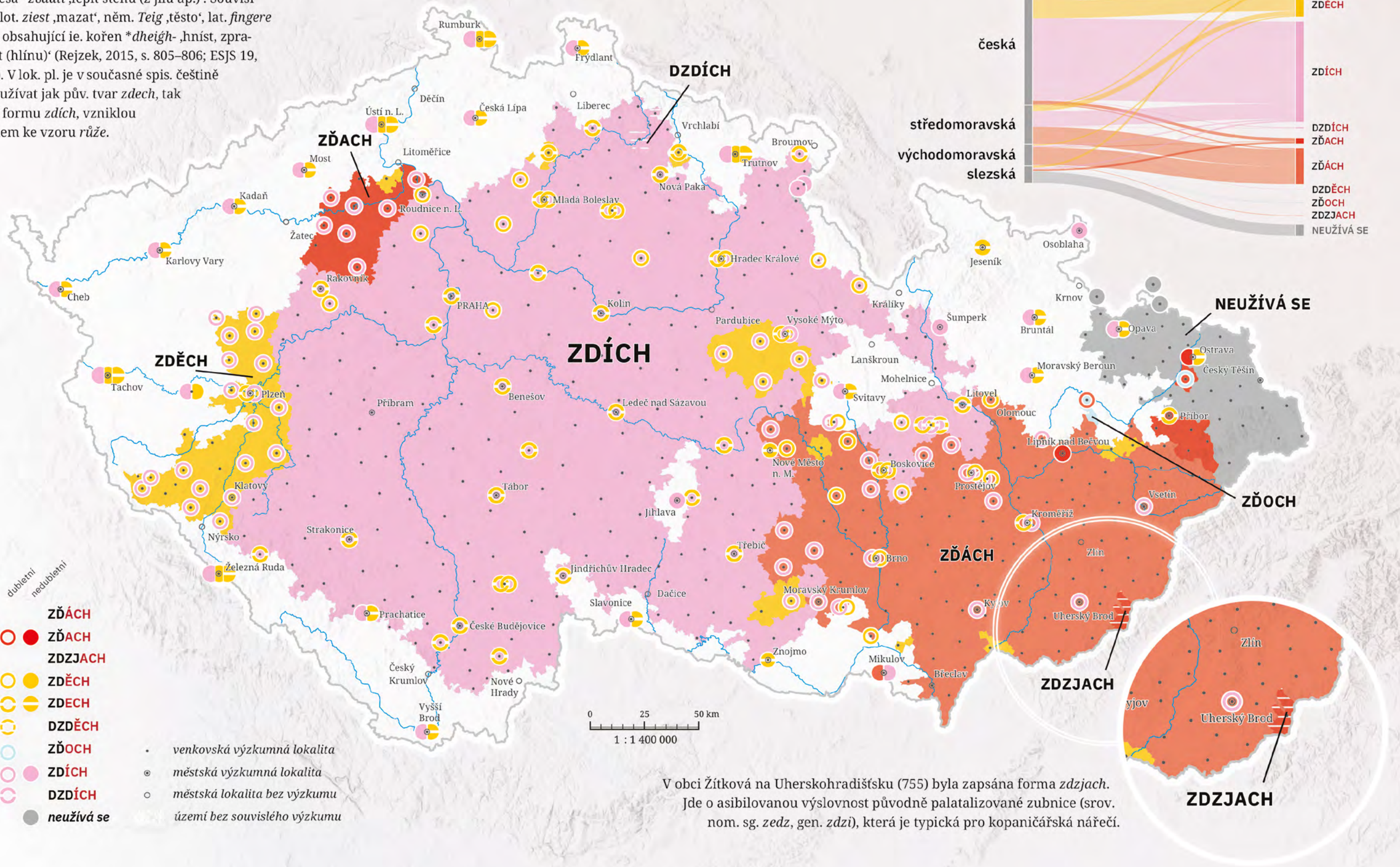

V obci Žítková na Uherskohradišťsku (755) byla zapsána forma *zdzjach*. Jde o asibilovanou výslovnost původně palatalizované zubnice (srov. nom. sg. *zedz*, gen. *zdzi*), která je typická pro kopaničářská nářečí.

Na mapě vystupují do popředí dva velké areály. Zatímco v Čechách většinu území pokrývá koncovka *-ích* (*zdích*, ojediněle *dzdích*), která je nepůvodní a k i-kmenům pronikla z ja-kmenové deklinace, na Moravě a severovýchodě českomoravských dialektů se prosadila a-kmenová koncovka *-ách* (*zďách*). V porovnání s tvarem *kosťách* (viz s. 56) doznala koncovka *-ách* u sledovaného slova většího rozsahu, zasahuje i do oblasti mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi a na vých. Litovelsko. Expanzi tu lze zdůvodnit podporou ve tvaru *zďa*, užívaném v nom. pl. (srov. ČJA 4, s. 180, 183).

Ostatní formy jsou odkázány na menší areály. Stará koncovka *-ech* (*zdech*, *zděch*) se uplatnila v západních Čechách a na severu českomoravské oblasti, roztrouseně se vyskytuje též jinde, zejména jako dubletní tvar v českých dialektech v užším smyslu. Evidovány jsou rovněž podoby se zakončením *-ach*, soustředěněji na severozápadě Čech a na jz. okraji slezských nářečí. Periferní zastoupení mají tvary s koncovkou *-och* (*zďoch*), zjištěny byly pouze ve Spálově (701) na Novojičínsku a v Ostravě – Staré Bělé (823).

Na zbylém území slezských nářečí nebyl tvar lok. pl. zkoumán, neboť se tu pro označení dané reálie užívá jiný lexém, a to *mur* v návaznosti na polštinu a slovenštinu.

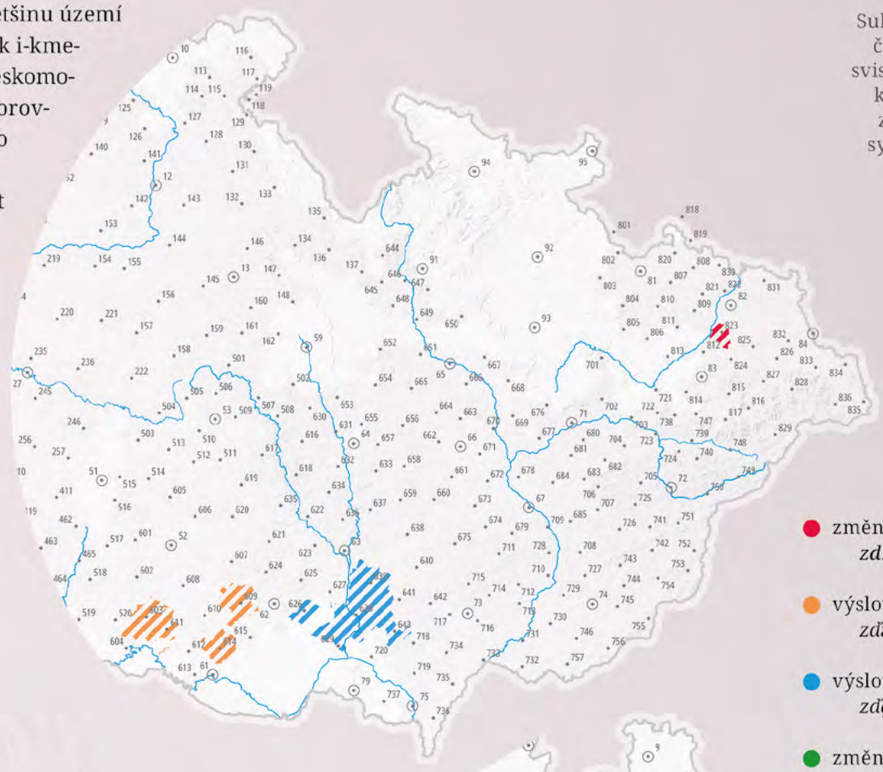

Substantivum *zeď* označuje plošnou, zprav. svislou část stavební konstrukce. Bylo zjišťováno jako synonymum ke slovu *stěna*.

- změna *ď* > ***dz'*** *zdz'och* (823)
- výslovnost redukovaného vokálu: ***ə*** *zďəch* (611)
- výslovnost zaokrouhleného ***á***: ***ą́*** *zďą́ch* (629)
- změna ***í*** > ***i*** *zďich* (214)

Hláskové změny v nářečních tvarech

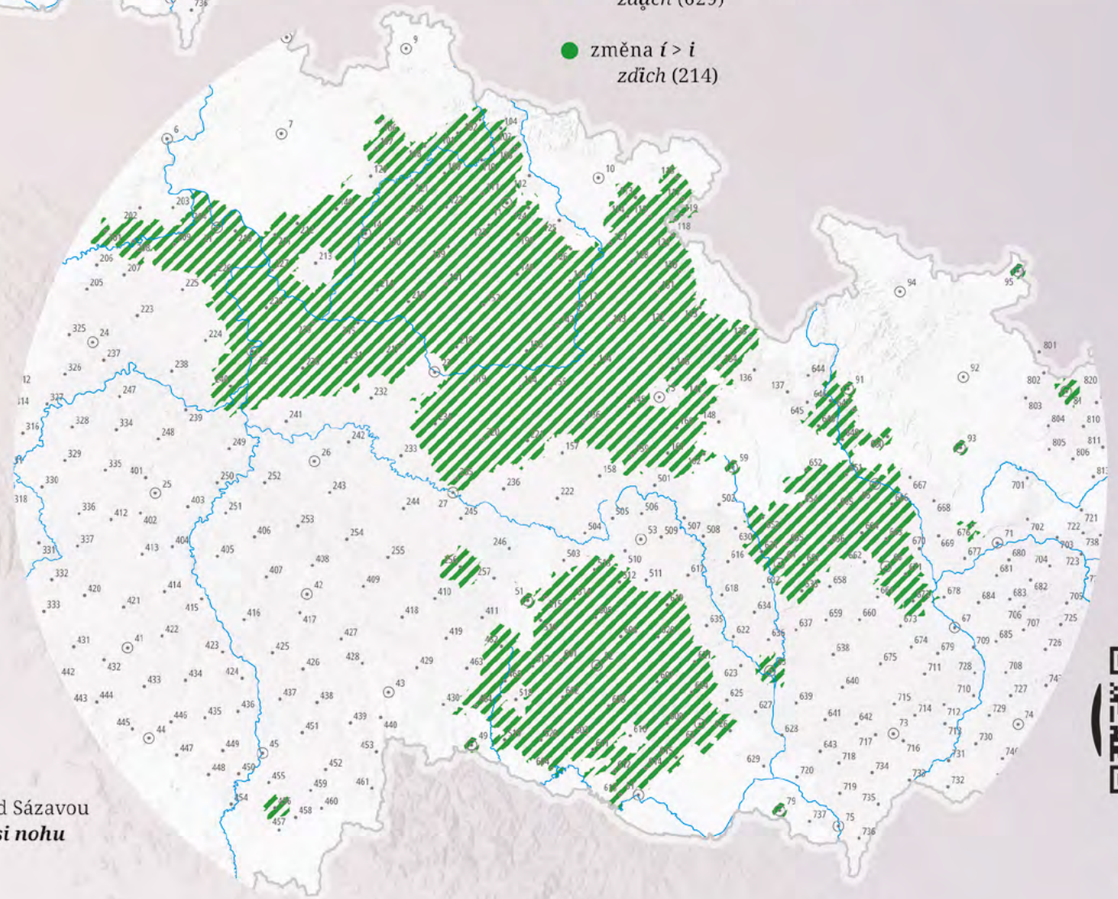

- Chodsko
  po zďech jim tám lezli svjinki
- Luhačovicko
  vyšpárál fšecky spary na zďách
- Výšovice, okres Prostějov
  po zďách komureg bévale leštve na povješeňi šatu, harmar na šate nebévalo
- Žďár nad Sázavou – Stržanov, okres Žďár nad Sázavou
  chlapec lezl po tejh zďích, spadl a zlomil si nohu

NOC lok. pl. NOCÍCH

Slovo *noc* má původ v praslovanštině. Psl. **noktь* souvisí s lat. *nox*, něm. *Nacht*, angl. *night* nebo lit. *naktis*, vše vzniklo z ie. **nokt-i-* nebo **nókṷt-i-* ‚noc' (ESJS 9, s. 551; Králik, 2015, s. 389). Ve staré češtině náleželo substantivum *noc* k i-kmenové deklinaci a skloňovalo se podle vzoru *kost*, stará koncovka lok. pl. *-ech* však byla v současném spis. jazyce nahrazena progresivním zakončením *-ích* (*nocích*).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

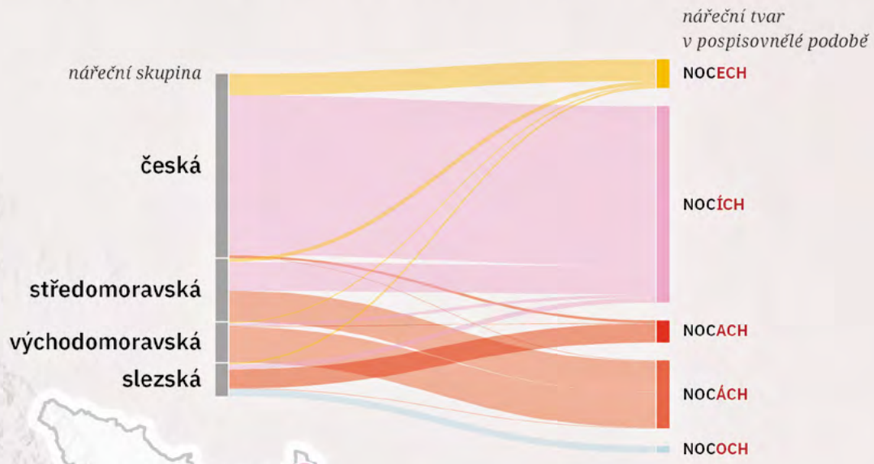

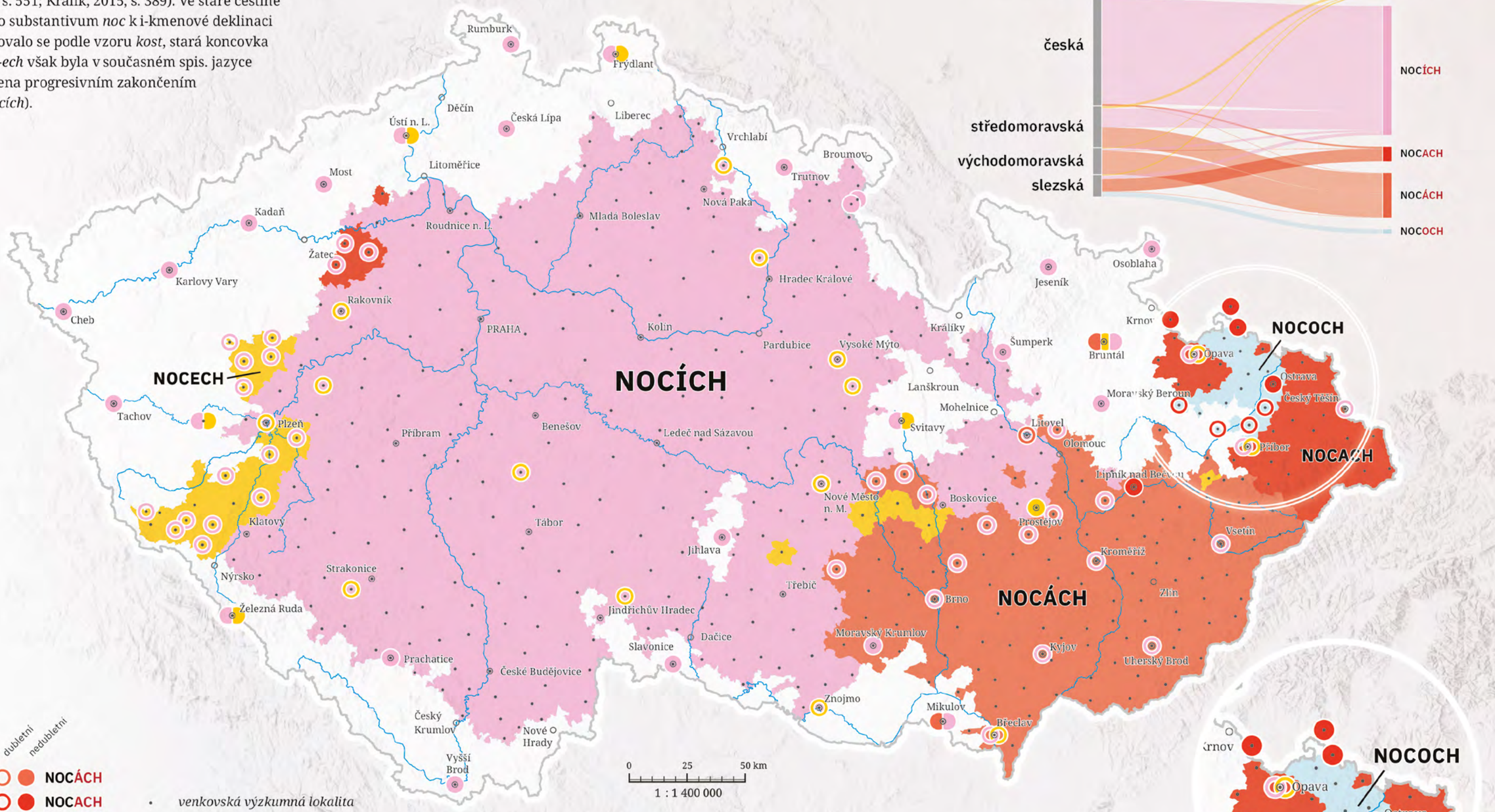

v areálu | dubletní | nedubletní

- NOCÁCH
- NOCACH
- NOCECH
- NOCÍCH
- NOCOCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Pro Opavsko je typický tvar *nocach*, tomu se však vymyká stav zjištěný v Opavě (81), kde byly evidovány i tvary *nocech*, *nocich*, a dokonce i *nocích*. Jde však o tvary novější, užívané mladší generací.

Rozložení jednotlivých koncovek vyzkoumaných u substantiva *noc* v lok. pl. víceméně odpovídá stavu, který byl zjištěn u výrazu *kost* (viz s. 56). Nejzastoupenější je koncovka *-ích*, která k pův. i-kmenům pronikla od ja-kmenů (srov. stč. lok. pl. *o rózˇiech*, dnešní *o růžích*). Tvar *nocích* byl zaznamenán téměř v celých Čechách, rovněž na Šumpersku, Litovelsku a severozápadním Prostějovsku, roztroušeně a zprav. dubletně i v dalších moravských lokalitách.

Původní koncovka *-ech* (*nocech*) byla silně potlačena, kompaktní areál tvoří pouze na západě Čech, mikroareál pak na pomezí českomoravských a středomoravských dialektů. V dalších částech zkoumaného území má tato forma zcela periferní postavení.

Moravský areál je jednotný v užívání koncovky *-ách*, převzaté od a-kmenů (*nocách* jako *ženách*), jen místy je narušen výskyty dubletní formy *nocích*. Zvláštností je zakončení *-ach* (*nocach*), které se prosadilo v Lipníku nad Bečvou (71), k tomu srov. např. *věcach* (s. 58), *zdach* (s. 60). Koncovka *-ach* tvoří též tři separátní areály, a to na Opavsku, ve východní části slezských nářečí a v severozápadních Čechách. Zbývající střední pruh slezských dialektů je vyplněn formou *nococh*; koncovka *-och* je v této oblasti univerzální pro lok. pl. všech rodů.

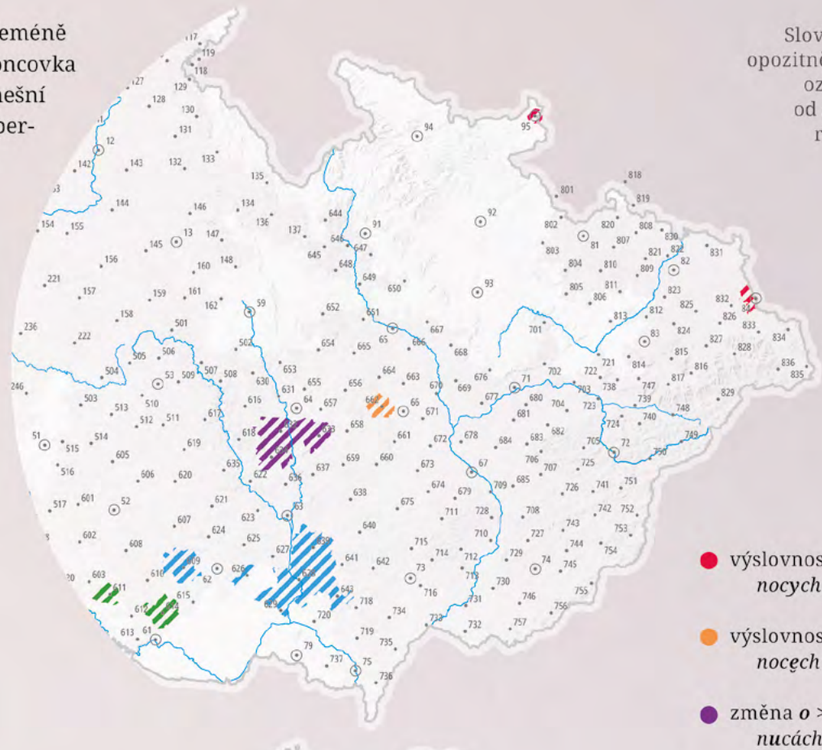

Slovo *noc* je užíváno opozitně ke slovu *den*, označuje dobu od setmění do rozednění.

- výslovnost tvrdého *y* *nocych* (84)
- výslovnost širokého *e*: *-ę-* *nocęch* (662)
- změna *o* > *u* *nucách* (633)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́* *nocą́ch* (643)
- výslovnost redukovaného vokálu: *ə* *nocəch* (614)
- změna *í*/*ý* > *i*/*y* *nocich* (214), *nocych* (84)

Hláskové změny v nářečních tvarech

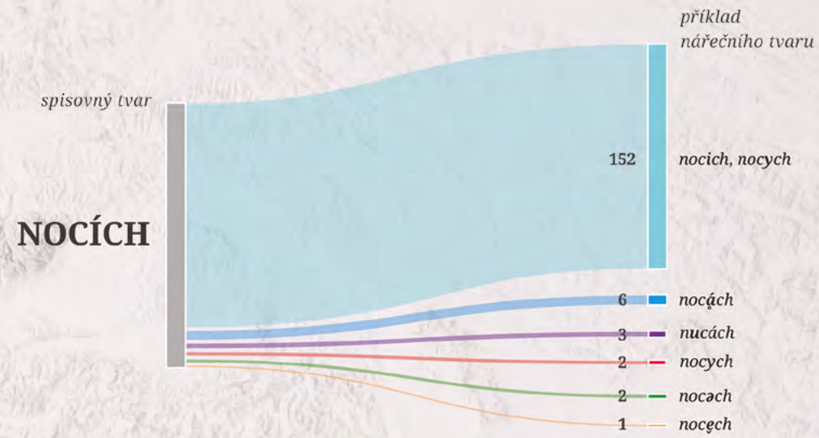

- Vysoké nad Jizerou, okres Semily
  potřebuješ se se starejma klazanama táhať po nocich?
- Přerov, okres Přerov
  já ti dám chlastať po nocách!
- Brumov-Bylnice, okres Zlín
  mosełło sa orávat po nocách, diž ve dňe orál na pánském

OKNO lok. pl. **OKNECH**

Pův. o-kmenové neutrum *okno* je všeslovanské (psl. **okъno*), utvořeno je od slova *oko* (to z ie. **okᵘ-*). Okna u Slovanů totiž nesloužila k osvětlení domu (světlo přicházelo dveřmi a dýmníky ve střeše), ale spíš k pozorování jevů vně domu. Vznikla rozšířením štěrbin mezi trámy. Pův. pojmenování je tedy buď podle tvarové podobnosti štěrbiny a oka, nebo podle účelu – „otvor pro oko“ (viz ESJS 10, s. 582). Ve spis. češtině se výraz *okno* skloňuje podle vzoru *město*, forma lok. pl. obsahuje pův. u-kmenovou koncovku *-ech* (*oknech*).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

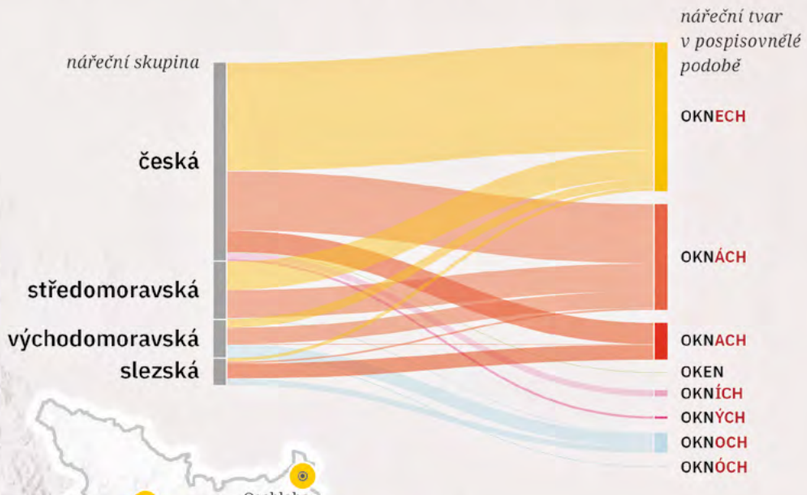

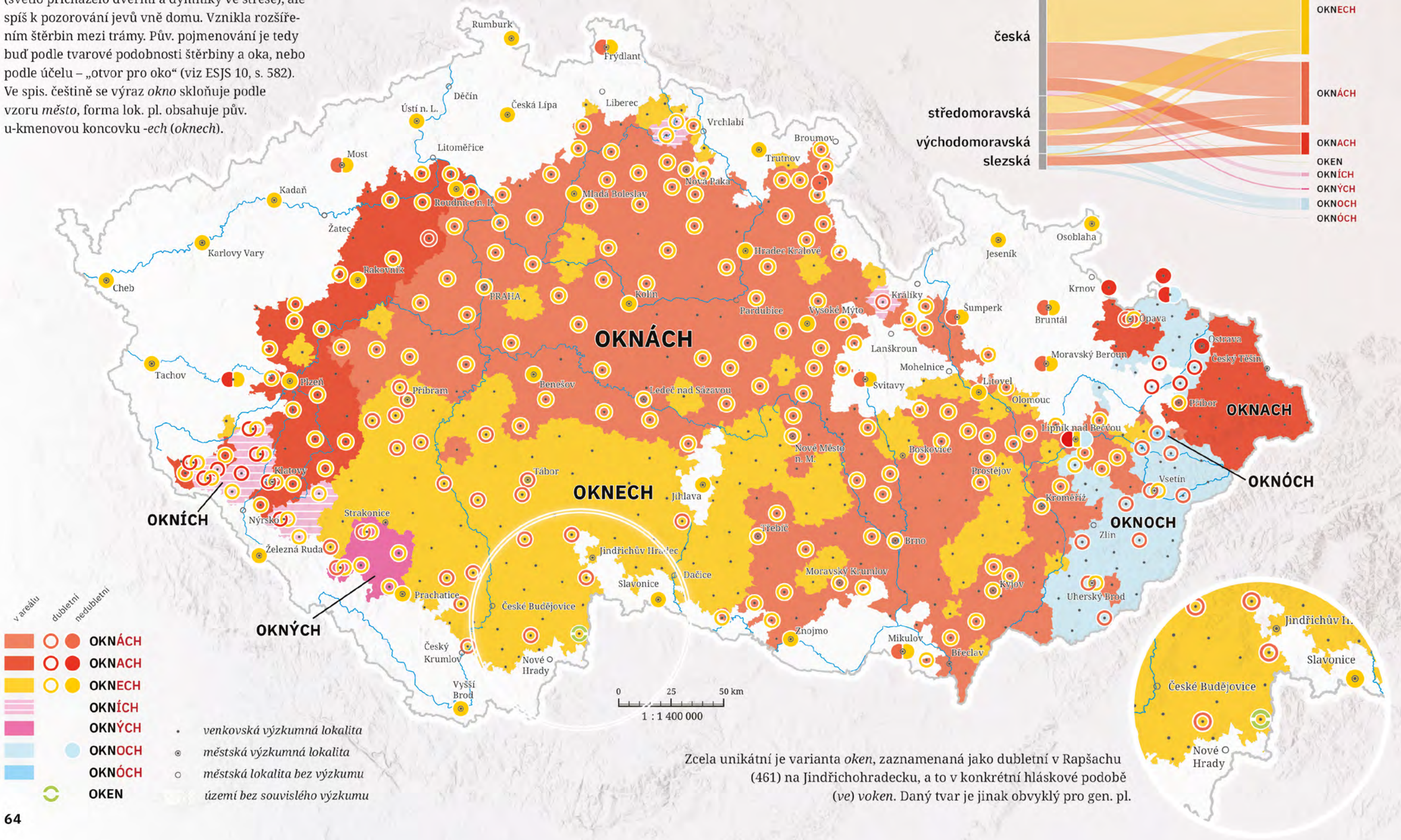

Zcela unikátní je varianta *oken*, zaznamenaná jako dubletní v Rapšachu (461) na Jindřichohradecku, a to v konkrétní hláskové podobě (*ve*) *voken*. Daný tvar je jinak obvyklý pro gen. pl.

Na většině území se setkáme se základní podobou *oknech*, často společně s variantou *oknách*, obsahující od původu a-kmenovou koncovku *-ách*, jež má tendenci nahrazovat tradiční nářeční zakončení, a to nejen u neuter (např. *klukách*, s. 20; *rukách*, s. 48; srov. též ČJA 4, s. 254).

Situace je diferencovanější spíše na záp. a vých. okraji českého jazykového území: v záp. Čechách, ale i v nářečích slezských se objevuje varianta *oknach* s krátkým vokálem v koncovce (krácení však probíhalo v obou oblastech v jiných dobách a na základě jiných vlivů).

Malé areály tvoří varianta *okních*, jež je sporadicky doložena ze severovýchodočeských nářečí, častěji z nářečí jihozápadočeských, zejm. z Chodska. Jižně od Strakonic byla zaznamenána obměna *oknách*. Ve všech těchto lokalitách se zároveň užívají již zmíněné rozšířenější podoby *oknech* nebo *oknách*. Ty jsou typické také pro města napříč celým územím.

Na východomoravském a v návaznosti též částečně na slezském venkově se jinak často užívá koncovka *-och* (*oknoch*), jež zde dominuje u všech rodů. V Hodslavicích (738) na Novojičínsku byl navíc ojediněle zaznamenán tvar *oknóch*.

Jednou z hláskových obměn ve slově *okno* je proteze; na území většiny Čech a záp. Moravy se setkáme s konkrétními podobami s protetickým *v-* (*voknech*, *voknách*, …), ve vých. cípu Slezska s protetickým *u̯-* (*u̯oknach*), viz vpravo mapu hláskových obměn.

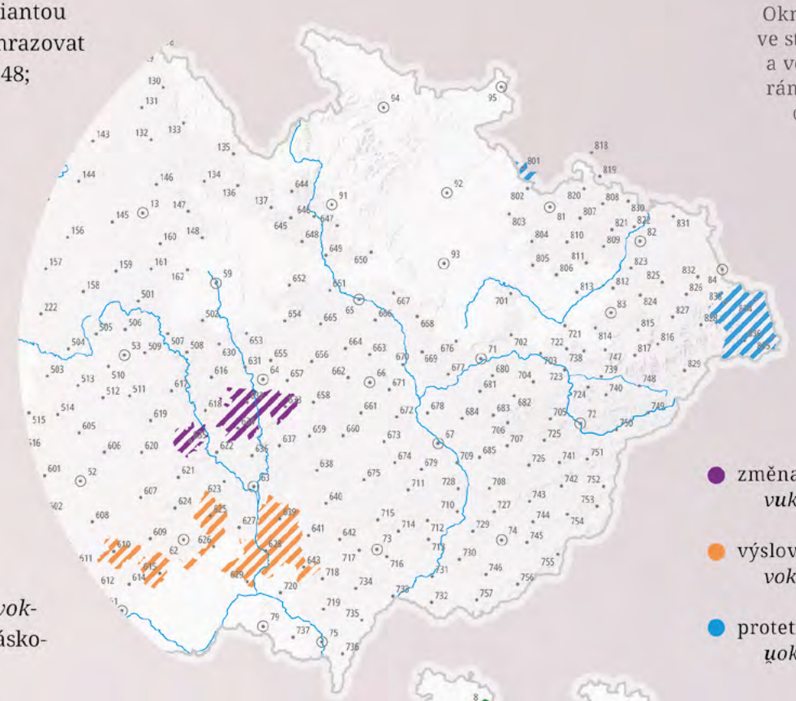

- změna *o* > *u* *vuknech* (635)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *á̯* *vokn̯ách* (626)
- protetické *u̯* *u̯oknach* (833)
- protetické *v* *voknech* (216)
- změna *í* > *i* *vokňich* (136)
- výslovnost obouretného *v*: *w* *woknech* (644)

Okno je upravený otvor ve stěně k osvětlování a větrání i zasklený rám, jímž se tento otvor uzavírá.

Hláskové změny v nářečních tvarech

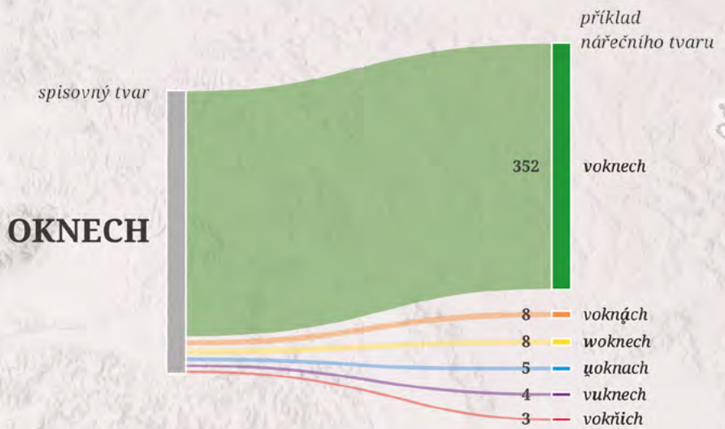

- Bozkov, okres Semily
  virazili i ňekolik tabul v novejch voknech
- Kladno, okres Kladno
  votpaloval jeden moždíř za druhim, až ve voknách tabulki praskali
- Chodsko
  ve vokňih buli vrhlíki s kitkama
- Velký Týnec, okres Olomouc
  nekeři mňele v oknáh aji rožati svičke

SEMENO lok. pl. SEMENECH

Neutrum *semeno* je všeslovanské (psl. **sěmę*, gen. *sěmene*); obsahuje ie. kořen **sē-* ‚sít' (Rejzek, 2015, s. 594–595). Původně náleželo k n-kmenům (stč. *siemě*), později přešlo k produktivním o-kmenům; dnes se skloňuje podle vzoru *město*. Podoba *semeno* vznikla na základě tvarů v nepřímých pádech; s některými ze starších podob se dodnes můžeme ve spisovném, byť spíše knižním jazyce setkat – v nom. sg. existuje dokonce tripleta: *semeno, sémě, símě*. V lok. pl. je ovšem spisovná jediná varianta: *semenech* (jako *městech*).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

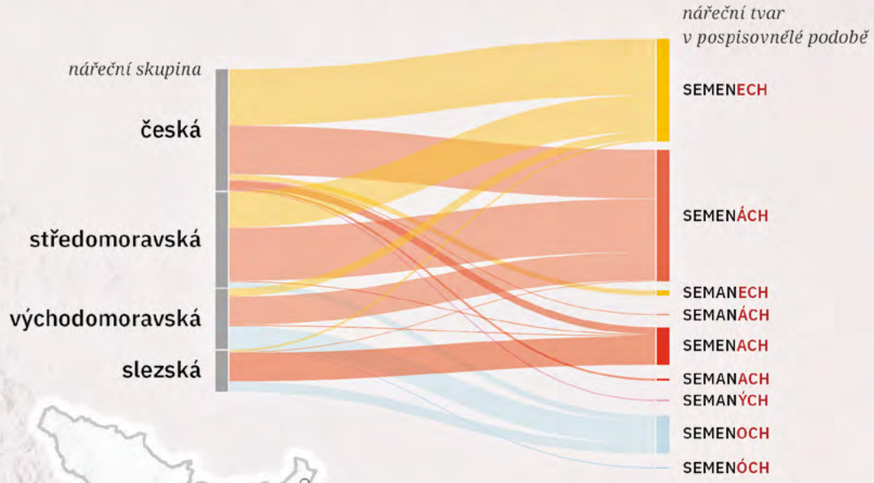

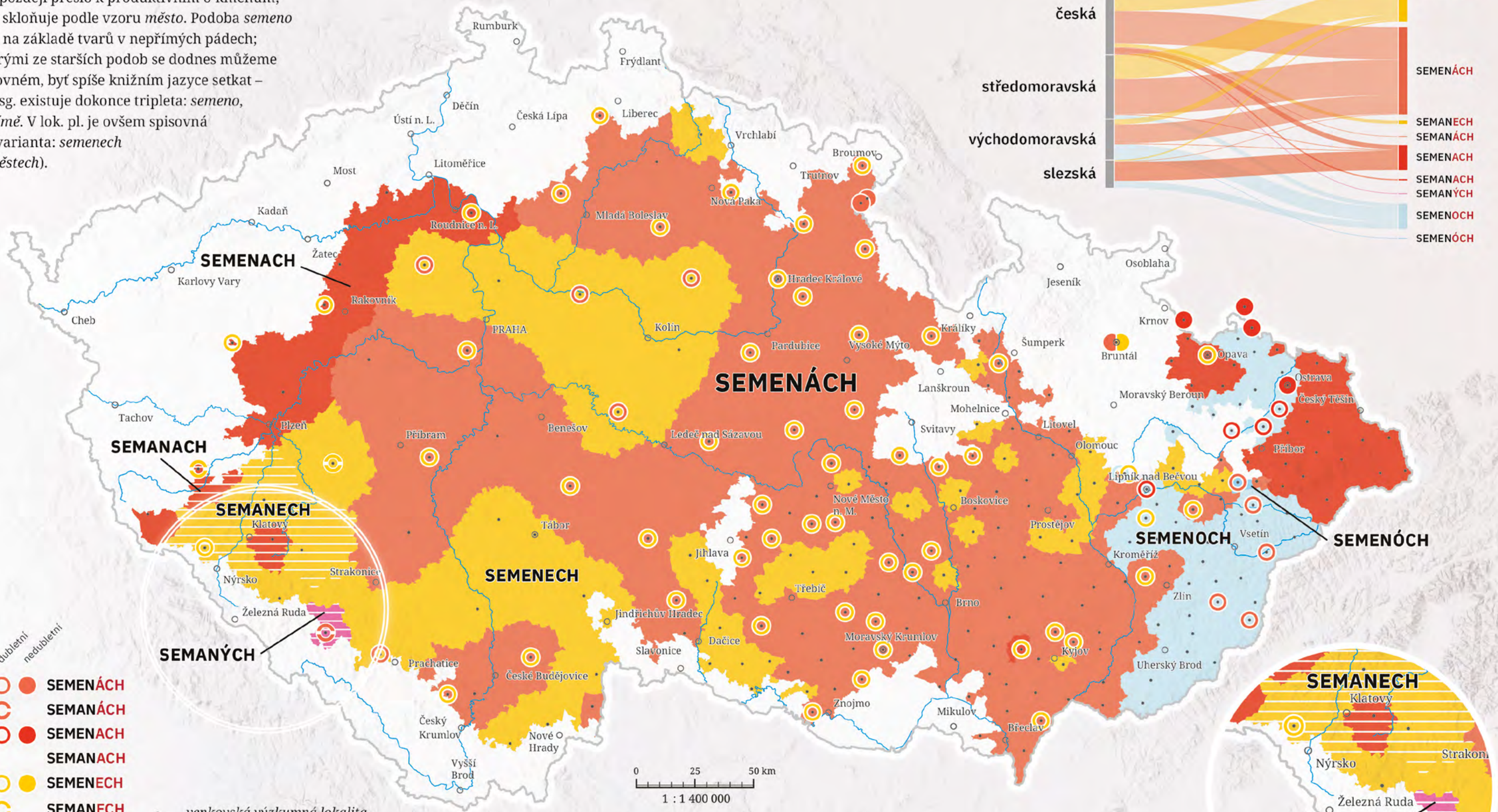

v areálu | dubletní | nedubletní

- SEMENÁCH
- SEMANÁCH
- SEMENACH
- SEMANACH
- SEMENECH
- SEMANECH
- SEMENOCH
- SEMENÓCH
- SEMANÝCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

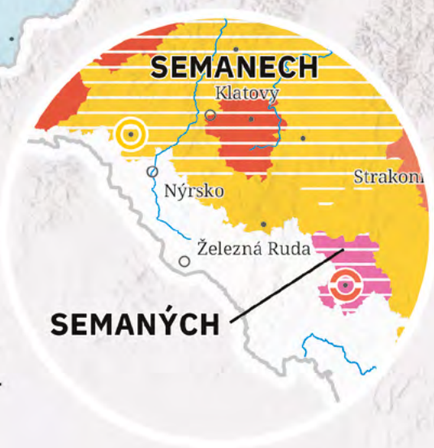

Z malého areálu v Pošumaví je doložena sporadická podoba lok. pl. *semaných* s koncovkoku *-ých*, která neměkčí předcházející konsonant *-n-*.

Na většině území české a středomoravské nář. skupiny jsou v lok. pl. charakteristické tvary *semenech* a *semenách*; často se vyskytují jako dubletní. Koncovku *-ech*, shodnou se spis. jazykem, má rovněž tvar *semanech*, v němž se však navíc projevuje hlásková změna *e* > *a*, nastávající po různých souhláskách (např. *čalo* ‚čelo', *jahla* ‚jehla', *housar* ‚houser', více viz ČJA 5, s. 130–136). Daný jev byl zaznamenán při jz. okraji českojazyčného území a postihl i formy s jiným zakončením, které se zde vyskytují, a to *-ach* (*semanach*) a *-ých* (*semaných*, více viz výřez, s. 66).

V oblasti přibližně mezi Plzní a Roudnicí nad Labem se lze setkat s podobou *semenach*, v níž byla krátkost v koncovce ovlivněna krátkostí v jiných pádech paradigmatu. Táž podoba, třebaže jiného původu, se dokládá i ze slezských nářečí, kde se však nadto realizuje specifická regionální výslovnost, např. palatalizovaných sykavek a obměněných samohlásek před nosovými souhláskami (*s'imynach* aj., viz mapa hláskových obměn vpravo).

V areálu převážně na východ od Opavy se vyskytuje koncovka *-och*, která je vlastní též podstatné části blízkých východomoravských nářečí s přesahem do nářečí středomoravských (na vých. Přerovsko). I tato koncovka se patrně utvořila vlivem jiných pádů, konkrétně dat. pl. na *-om*.

Existuje i varianta *semenóch*, ta ovšem byla zachycena pouze v jediné, okrajové lokalitě, a to v Hodslavicích (738) na Novojičínsku.

Nejvíce variant pak bylo zaznamenáno ve Velkém Újezdě (676) na Olomoucku: *semenech*, *semenách* i *semenoch*.

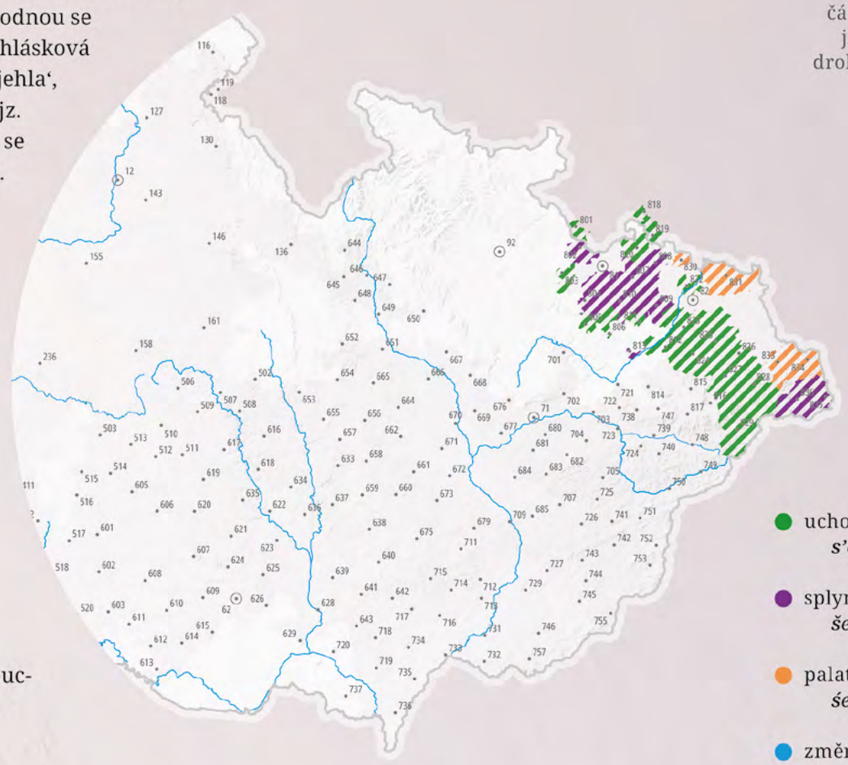

Slovo *semeno* označuje část rostliny obsahující zárodek, příp. drobný plod některých rostlin.

- uchování palatalizovaných sykavek: *s' s'emenoch* (805)
- splynutí palatalizovaných ostrých sykavek s tupými: *š šemenach* (810)
- palatální sykavky (v návaznosti na polská nářečí): *ś śemynach* (830)
- změna *e* > *y* před nazálou *šymynach* (835)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą semenąch* (625)

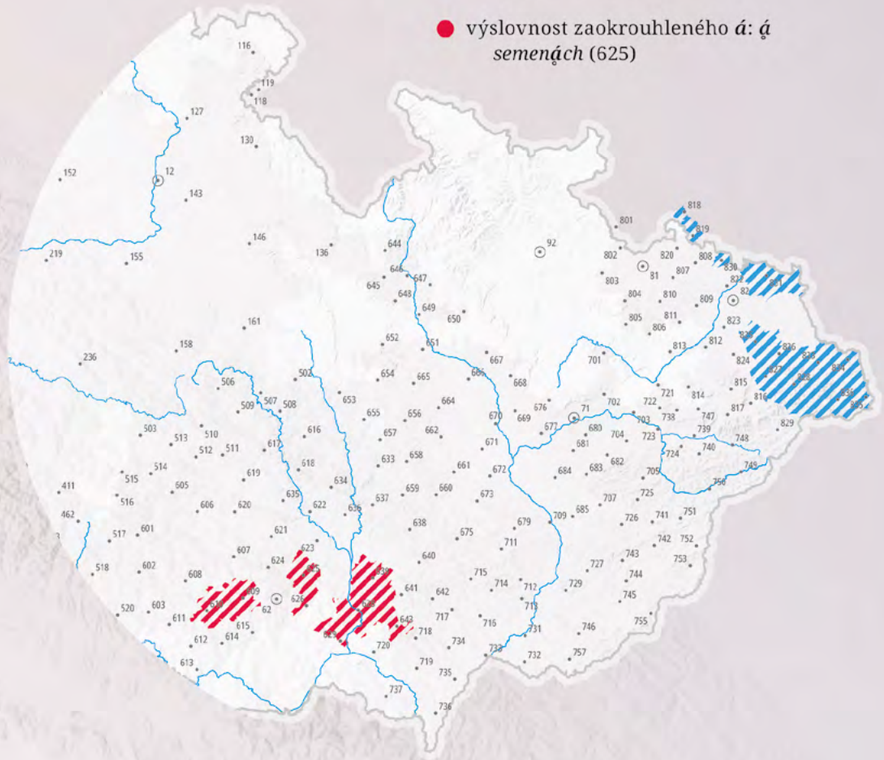

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Býšť-Bělečko, okres Pardubice ***na ťech semenech***
- Postřekov, okres Domažlice ***na semenach***
- Lipová-Hrochov, okres Prostějov ***po tech semenách vod Hedviķe jǫž bęlo prt, fšecko leťelo na hnuj***
- Nové Syrovice, okres Třebíč ***vo tech semenech***
- Újezd, okres Zlín ***po semenoch***

KOLENO lok. pl. KOLENECH, KOLENOU

Neutrum *koleno* je slovo všeslovanské (psl. **koléno*), jeho původ a detailnější etymologické souvislosti jsou nejisté (Rejzek, 2015, s. 295). Skloňuje se podle vzoru *město*, v lok. pl. má však ve spis. češtině kromě tvaru *kolenech* (jako *městech*) také tvar *kolenou*, který je pozůstatkem starého duálového skloňování, užívaného pro počet „dva“. Zvláštnosti ve skloňování dané duálem mají i některá jiná pojmenování párových orgánů lidského těla: *ramena, ruce, nohy, oči, uši* nebo *prsa* (s. 70–71).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

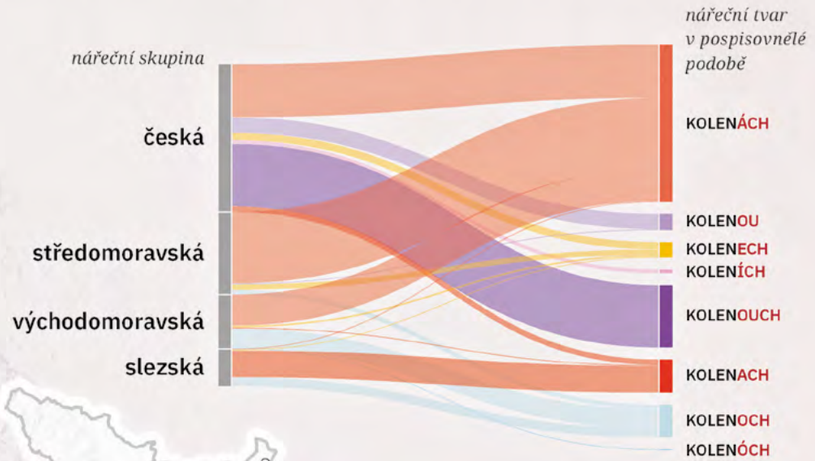

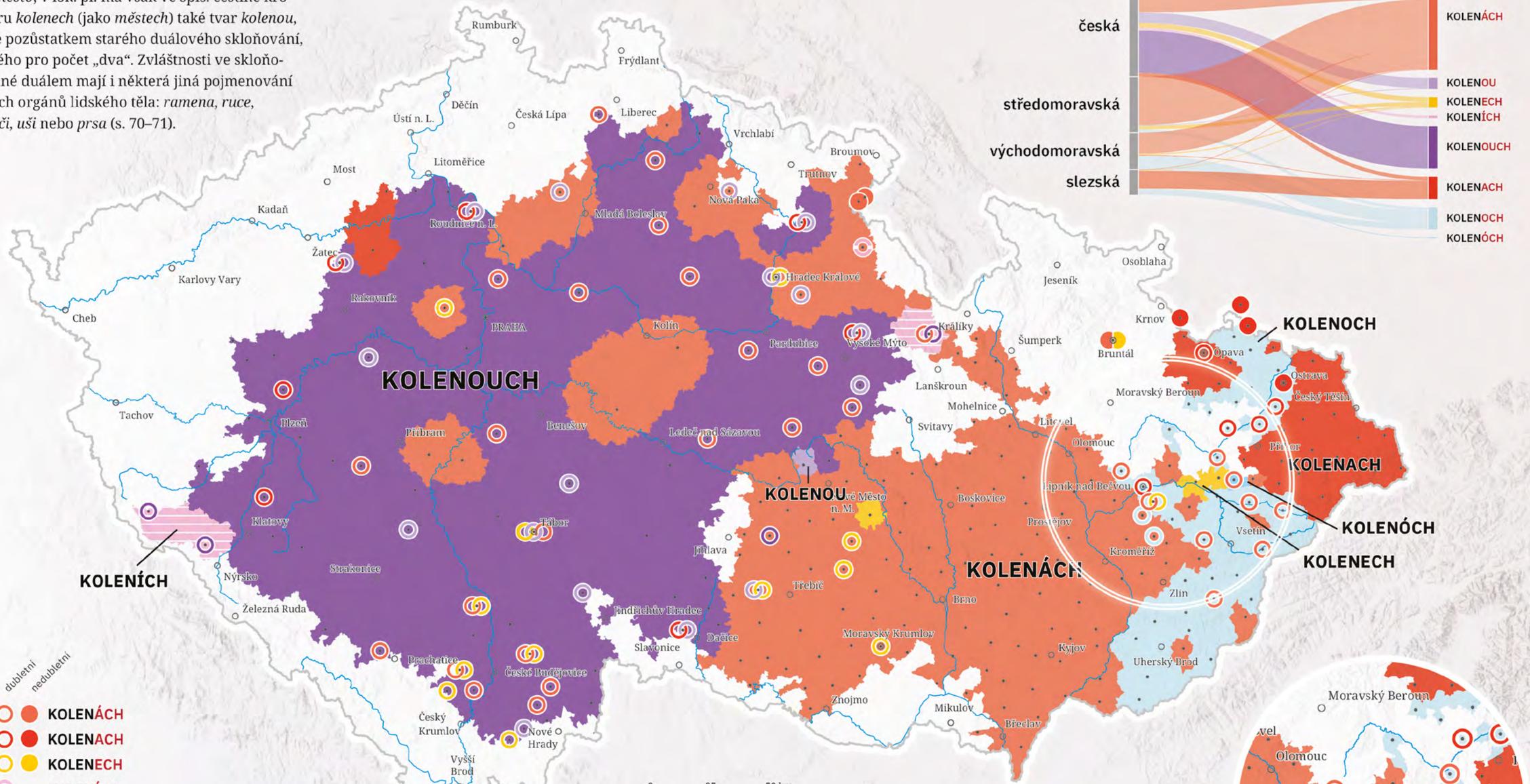

v areálu | dubletní | nedubletní

- KOLENÁCH
- KOLENACH
- KOLENECH
- KOLENÍCH
- KOLENOCH
- KOLENÓCH
- KOLENOU
- KOLENOUCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

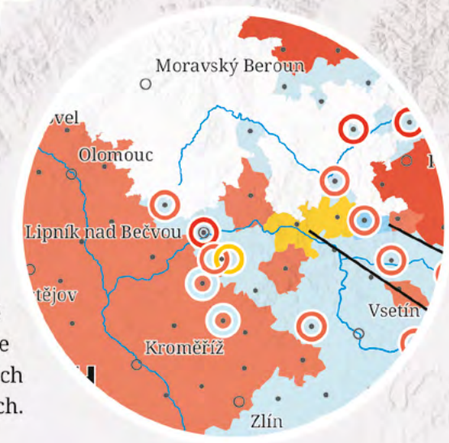

Svá specifika má městská mluva, v níž se někdy objeví prvky netypické pro tamní venkovské okolí. Příkladem je Lipník nad Bečvou (71), kde byla zapsána varianta *kolenach*, jinak užívaná v záp. Čechách či nářečích slezských.

Podoba lok. pl. *kolenech*, jež je shodná se spis. jazykem, byla zachycena na území Čech, Moravy i Slezska, avšak pouze sporadicky. Ani duálový tvar *kolenou* není v nářečích nijak obvyklý; netvoří žádný kompaktní areál. Výrazné zastoupení má naopak obměna *kolenouch* s koncovým *-ch* podle zakončení lok. pl. substantiv jiných typů, adjektiv i zájmen (např. *o těch dobrejch sousedech*). Je užívána na většině území historických Čech, často jako dubletní, a to zvláště v jejich okrajových částech, kde se místy udržují specifičtější nář. podoby – na Domažlicku, odděleně též v Podorlicku je to např. tvar *koleních* s pův. jo-kmenovou koncovkou *-ích*, na Lounsku se vyskytuje tvar *kolenach* se zkrácenou a-kmenovou koncovkou *-ach*.

Daleko četnější je tvar *kolenách*, který se dokládá z různých částí Čech a zcela potom dominuje ve středomoravské nář. skupině s přesahem do přilehlých nářečí českomoravských a částečně i východomoravských. Na východě Moravy je navíc typický tvar *kolenoch*, který pronikl též do oblasti nářečí slezských, ovšem pouze částečně, neboť většinu zdejšího území pokrývají podoby s koncovkou *-ach* s obdobným rozšířením jako u jiných zkoumaných substantiv všech rodů.

V několika lokalitách na jz. Ostravsku, např. v Petřvaldě (812), byly zachyceny obě podoby (s koncovkami *-och* i *-ach*) současně. Ojedinělá varianta *kolenóch* byla zjištěna v Hodslavicích (738) na Novojičínsku, avšak pouze u starší generace.

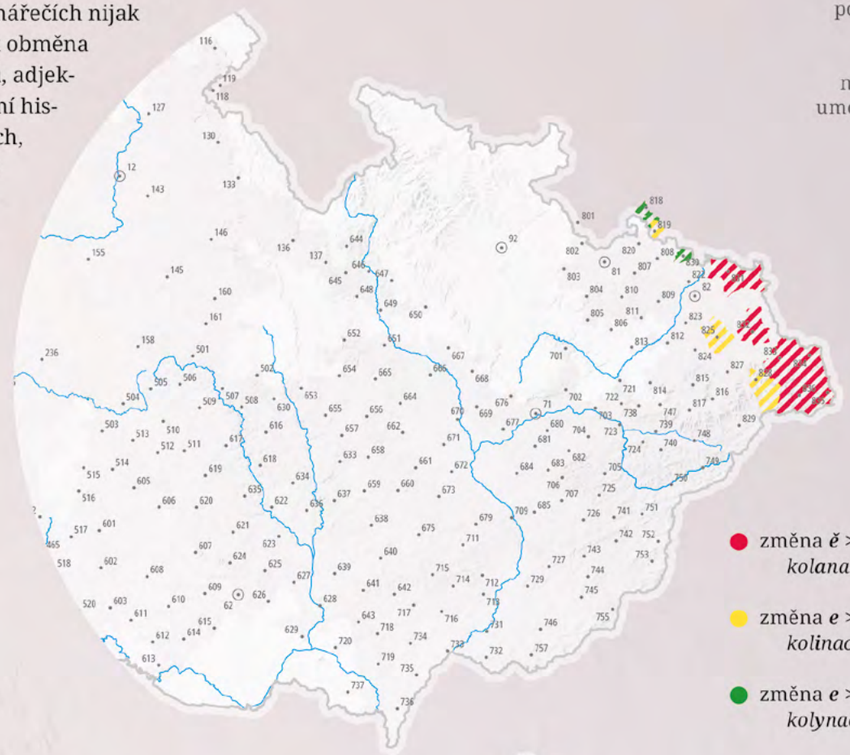

Slovo *koleno* bylo mapováno ve významu ‚část nohy mezi lýtkem a stehnem s kloubem umožňujícím její ohýbání'.

- změna *ě* > *'a* před tvrdou zubnicí (v návaznosti na polštinu)
  kolanach (834)
- změna *e* > *i* před nazálou
  kolinach (819)
- změna *e* > *y* před nazálou
  kolynach (830)
- změna *í* > *i*
  koleňich (136)
- změna *o* > *u*
  kulenách (635)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  kolenąch (639)

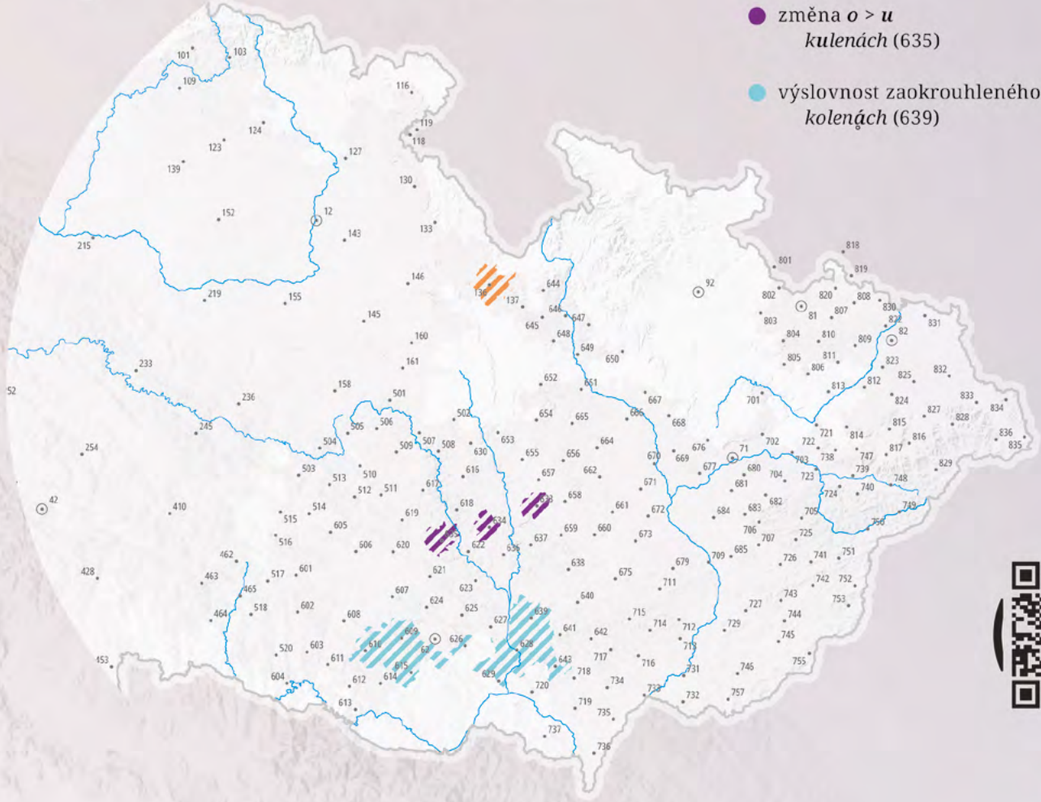

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Jilemnice, okres Semily
  nohi se mu už znánko podlamovali f kolenouch, ale jeho dromní krúčki hovořili vo velkí dušeuňí čipernosťi
- Dobroutov, okres Jihlava
  svázala sem si ju šátkem a lezla sem dom po kolenách a po holi
- Luhačovicko
  za týdeň prodrál gaťe na řiťi aj na kolenoch

PRSA lok. pl. PRSOU

Neutrum *prsa* je tradičně pomnožné, existují však i tvary singulárové (*prs* a *prso*). Maskulinum *prs* (pl. *prsy*) se užívá zejm. v medicíně, neutrum *prso* je v současnosti považováno za hovorové (*Internetová jazyková příručka*, 2008–). Spis. tvar lok. pl. je *prsou* (neutrum se starou duálovou koncovkou) nebo *prsech* (maskulinum skloňované podle vzoru *hrad*). Slovo je všeslovanské, v psl. kolísala forma **pьrsi* mezi duálem a plurálem (tak i stč. *prsi*). Vyvozuje se z ie. kořene **perḱ-* ‚žebro' (Rejzek, 2015, s. 534; ESJS 12, s. 732).

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

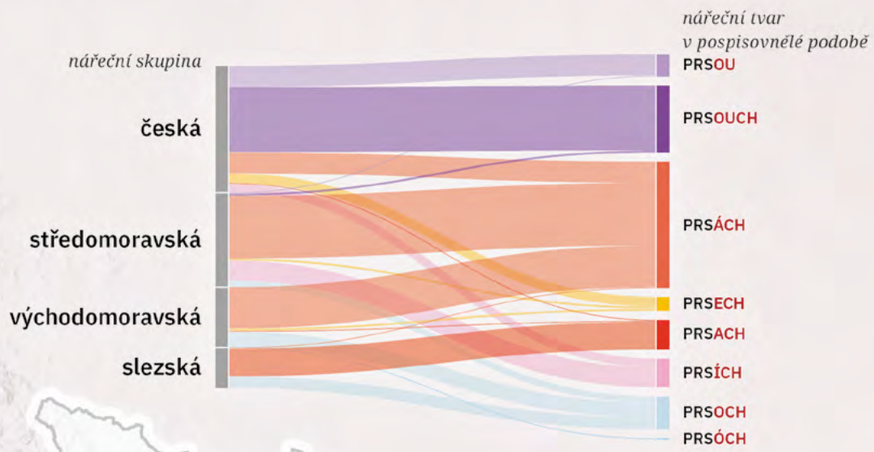

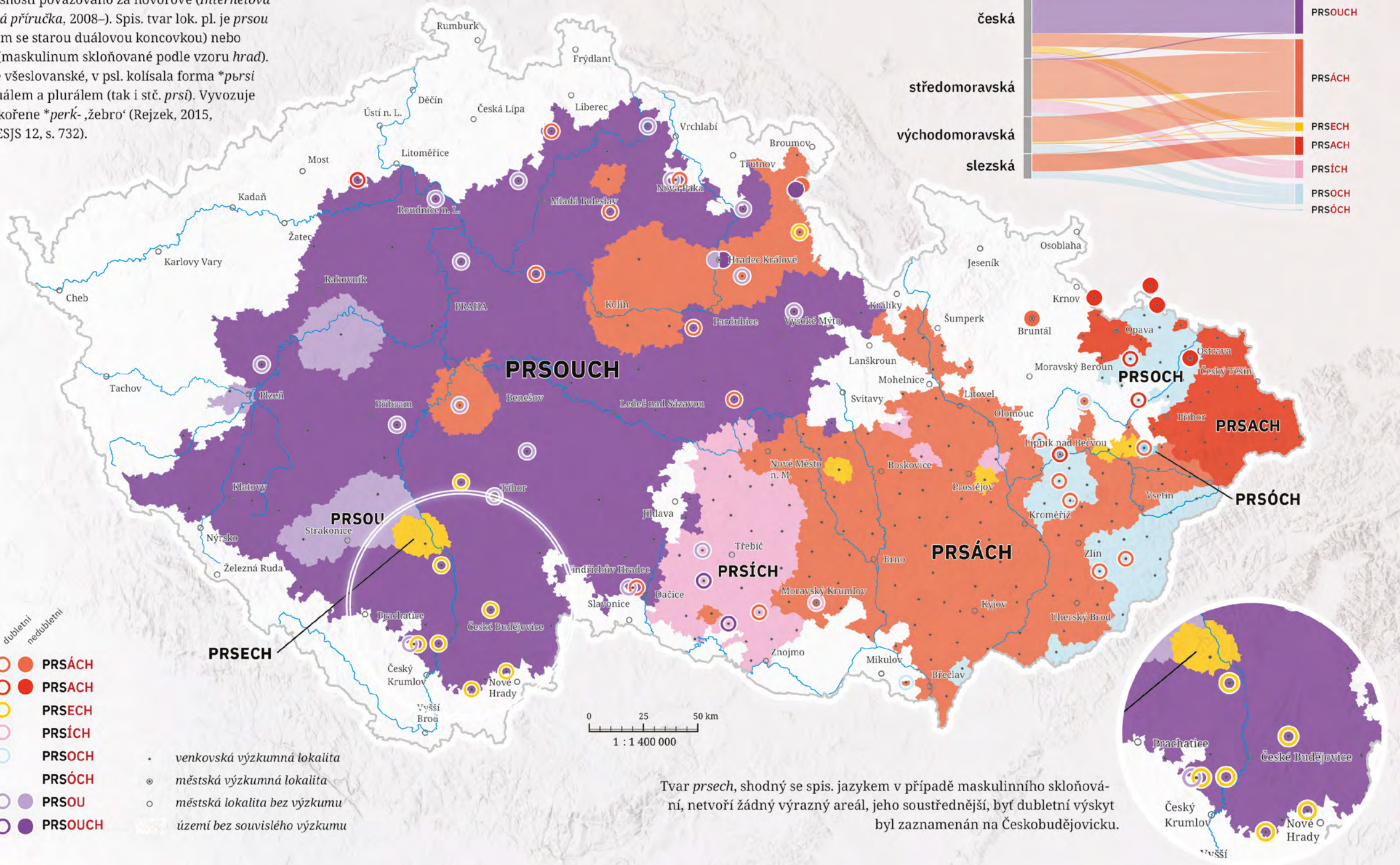

v areálu | dubletní | nedubletní

- PRSÁCH
- PRSACH
- PRSECH
- PRSÍCH
- PRSOCH
- PRSÓCH
- PRSOU
- PRSOUCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Tvar *prsech*, shodný se spis. jazykem v případě maskulinního skloňování, netvoří žádný výrazný areál, jeho soustřednější, byť dubletní výskyt byl zaznamenán na Českobudějovicku.

Lok. pl. se zkoumal v adverbiálním spojení *na prsou* ‚na hrudi'. Spis. tvar *prsou* není v nářečích příliš frekventovaný, souvislejší areály vytváří pouze v záp. polovině Čech (Berounsko, Plzeňsko, Strakonicko), porůznu se vyskytuje i v dalších částech především českých nářečí v užším smyslu. Častěji se setkáme s koncovkou *-ouch*, která stejně jako koncovka *-ou* vychází z pův. duálového tvaru, ale byla modifikována podle lok. pl. substantiv, adjektiv a zájmen končících na *-ch*. I tato podoba je typická pro nářečí v Čechách s ojedinělými přesahy do nářečí středomoravských.

Na rozhraní české a středomoravské nář. skupiny se pak vyskytuje areál s pův. jo-kmenovou koncovkou *-ích* (*prsích*). Na rozdíl od jiných neuter představených v tomto atlase je koncovka *-ach* reprezentována v sz. Čechách pouze jedinou lokalitou, Podsedicemi-Chrášťany (201) na Litoměřicku; naopak ve slezských nářečích má i u tohoto slova stabilní rozsah. Kromě ní se část slezských nářečí vyznačuje přítomností unifikované koncovky *-och*, jež je tradiční též v blízkých lokalitách nářečí východomoravských, odděleně navíc i v těch nejjižnějších, např. v Hlohovci (737) na Břeclavsku.

Značný rozsah má podoba *prsách* s pův. a-kmenovou koncovkou, zaujímající většinu středomoravských, ale též navazujících východomoravských dialektů. V Čechách byla zachycena zejm. v části severovýchodočeských nářečí, ojediněle i na Benešovsku.

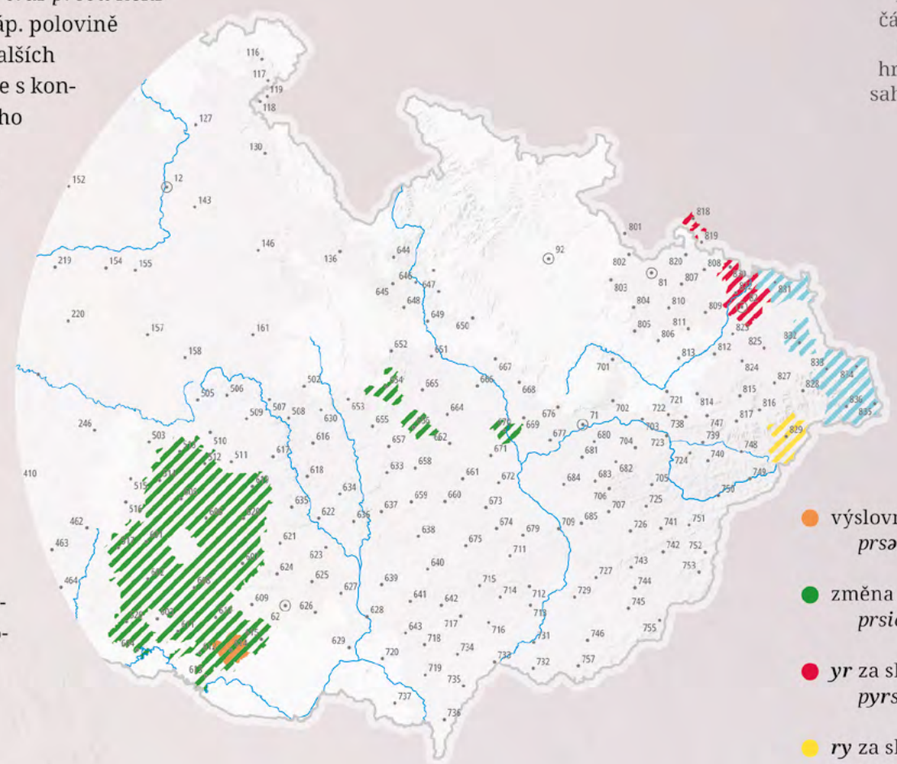

Prsa označují přední část hrudníku, popř. párový orgán na hrudníku žen obsahující mléčnou žlázu.

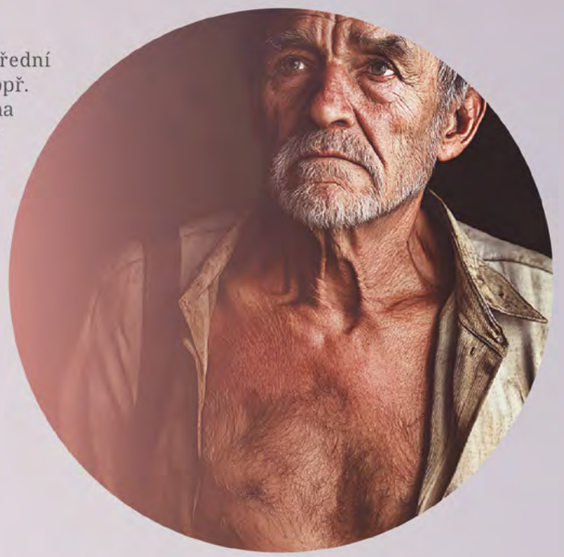

- výslovnost redukovaného vokálu: *ə*
  prsəch (614)
- změna *í* > *i*
  prsich (604)
- *yr* za slabikotvorné *r*
  pyrs'och (822)
- *ry* za slabikotvorné *r*
  prys'ach (829)
- uchování měkké retnice *p'*: *p'e*
  p'eršach (834)
- uchování palatalizovaných sykavek: *s'*
  prs'och (805)
- splynutí palatalizovaných ostrých sykavek s tupými: *š*
  pršach (813)
- palatální sykavky (v návaznosti na polská nářečí): *ś*
  pyršach (830)
- změna *ú* > *ou* > *ó*
  prsóch (611)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  prsą́ch (626)

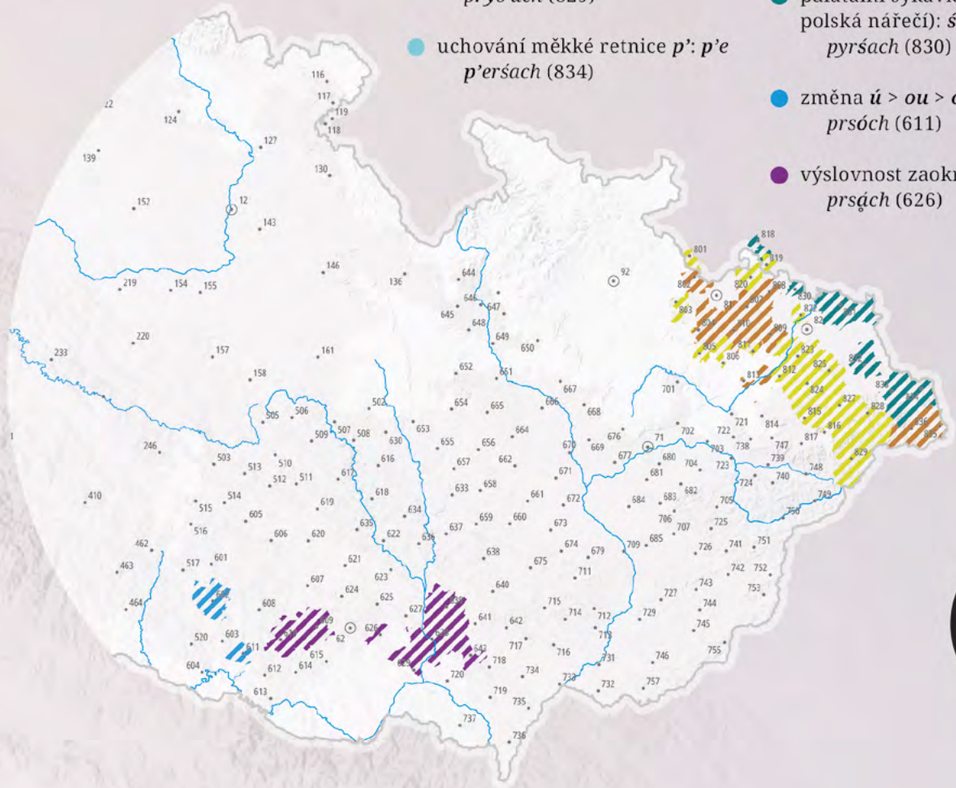

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Paseky nad Jizerou, okres Semily
  za chvíli mněla velikí bolesti f celejch prsouch
- Výšovice, okres Prostějov
  nemuže vętahnód dechǫ, na prsáh mǫ chrkoce
- Sirákov, okres Žďár nad Sázavou
  pes ležel mu na prsích
- Hrubá Vrbka, okres Hodonín
  je dobré pořádné rozmasteňí, hlavňe za krkem, na prsoh a na rukách

POLE lok. pl. POLÍCH

Slovo *pole* (psl. **pol'e*) je patrně už předslovanské, derivát ie. kořene **pelH$_2$-* ‚plochý, široký; zplošťovat aj.‘, jenž je obsažen např. i v lit. *plóti* ‚zplošťovat‘, lot. *plāt* ‚rozšiřovat‘, lat. *palam* ‚otevřeně‘, stir. *láthar* ‚místo, poloha‘, něm. *Flur* ‚louka‘ (ESJS 11, s. 678). Machek (2010, s. 469) uvádí, že slovo *pole* označovalo širou rovinu v protikladu ke kopcům a horám, pro oraný pozemek byl vyhrazen výraz *role*. Ve staré češtině neutrum *pole* náleželo k jo-kmenům, v současném spis. jazyce má v lok. pl. pův. koncovku *-ích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

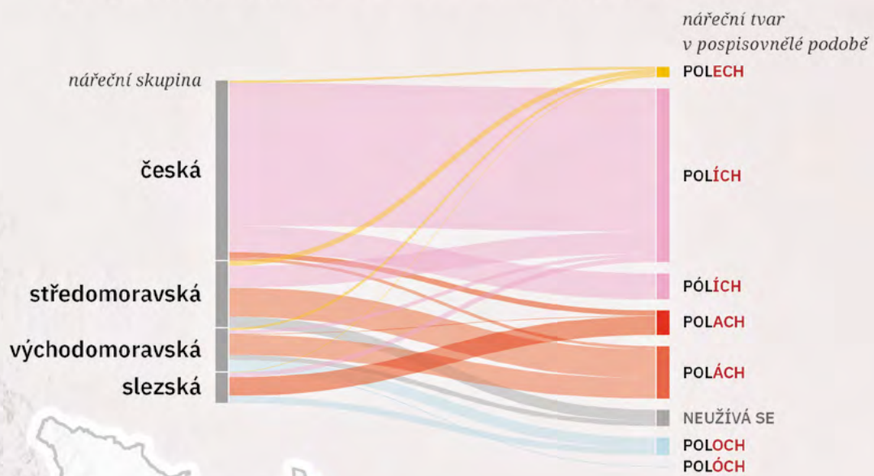

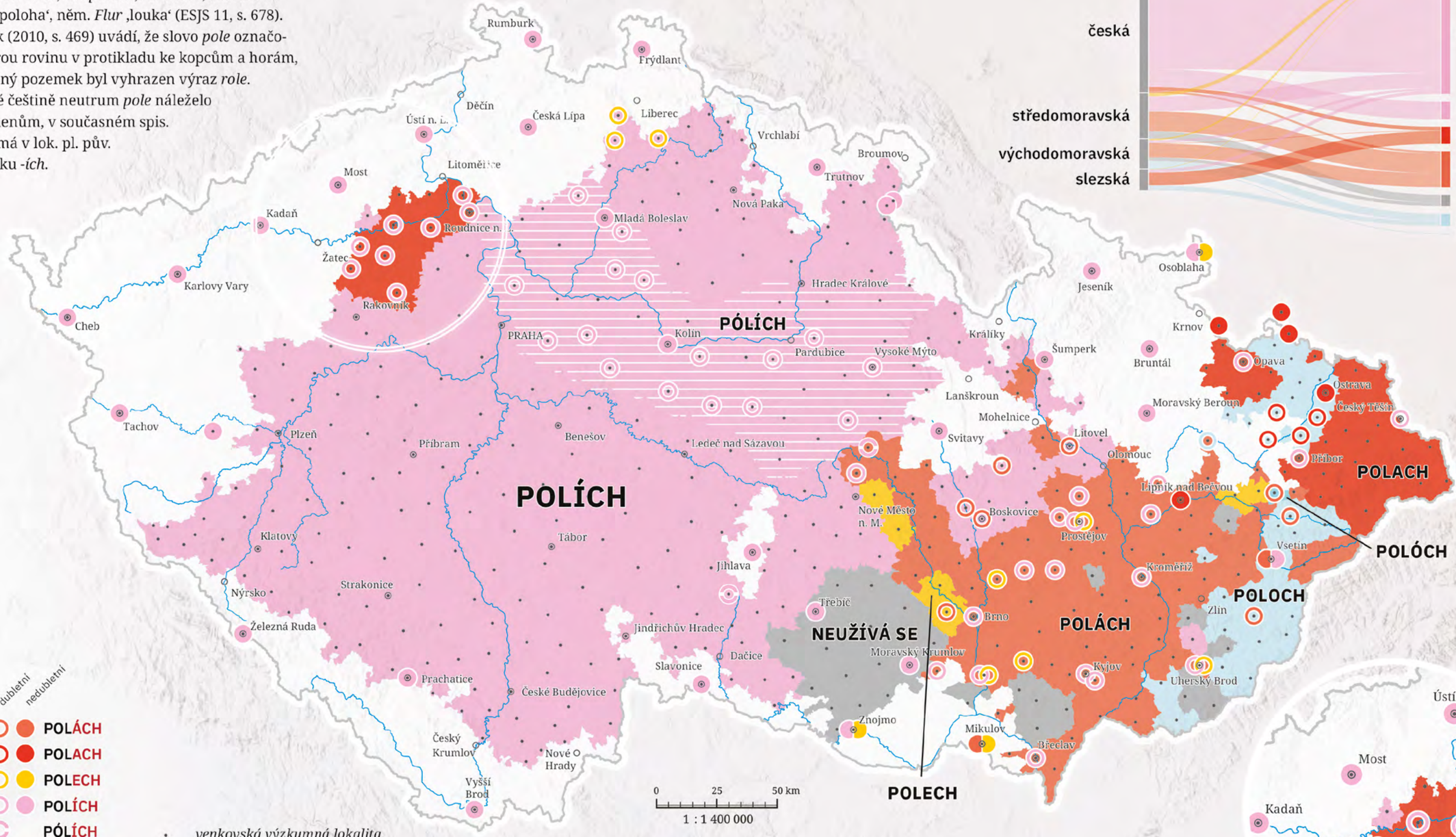

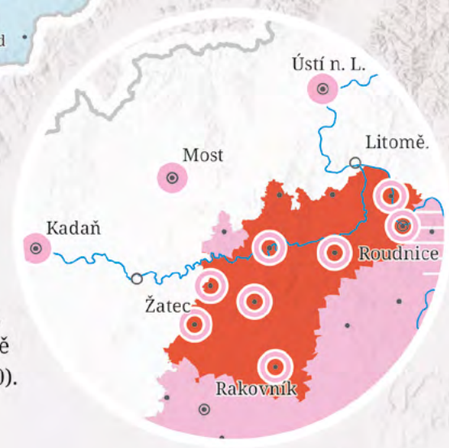

v areálu | dublетní | nedublетní

- POLÁCH
- POLACH
- POLECH
- POLÍCH
- PÓLÍCH
- POLOCH
- POLÓCH
- *neužívá se*

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Krátkost v koncovce *-ach* v sz. Čechách nejspíše souvisí s krátkými koncovkami dativu plurálu, např. *klukom, sviňam, oknum* nebo *polim* (ČJA 4, s. 224–247). Pod jejich vlivem se pravděpodobně krátila i pův. a-kmenová koncovka *-ách*. Zč. krácení v koncovkách se více věnoval P. Jančák (1970).

Velkou část zkoumaného území pokrývá forma *polích*, shodná se spis. jazykem. Je typická pro většinu Čech s přesahy na sz. a jz. Moravu, roztroušeně se vyskytuje také jinde. Na pomezí středočeské a severovýchodočeské podskupiny vytváří souvislý pruh podoba se zdlouženou kmenovou samohláskou *pólích*; mnohdy je však v dubletě s formou *polích*.

Na Moravě převažuje tvar *polách* s pův. a-kmenovou koncovkou, která se od substantiv vzoru *žena* rozšířila k dalším deklinačním typům, čímž došlo ke zjednodušení inventáře pádových koncovek (srov. *pekařách*, s. 38; *nocách*, s. 62; *oknách*, s. 64; *prsách*, s. 70). Vých. polovinu slezských nářečí spolu s Opavskem charakterizuje varianta *polach*. Ta se odděleně nachází také v sz. Čechách (viz výřez, s. 72).

V malé míře se vyskytuje varianta *polech*, která byla zapsána kromě moravských lokalit také v Podještědí.

Podoba *poloch* je doložena ve východomoravských nářečích a ve střední části nářečí slezských. Pouze v Hodslavicích (738) na Novojičínsku byla zachycena obměna s délkou v zakončení *polóch*.

Šedě vyznačená území na mapě označují prostor, kde se v době výzkumu slovo *pole* nepoužívalo. Namísto něho existuje v nářečích pojmenování *rolí* nebo *role*. Oba lexémy mohou být jak rodu středního, tak ženského; neutrum *rolí* dominuje v areálu na jz. Moravě. Celkovou situaci detailně postihuje mapa v ČJA 3, s. 101.

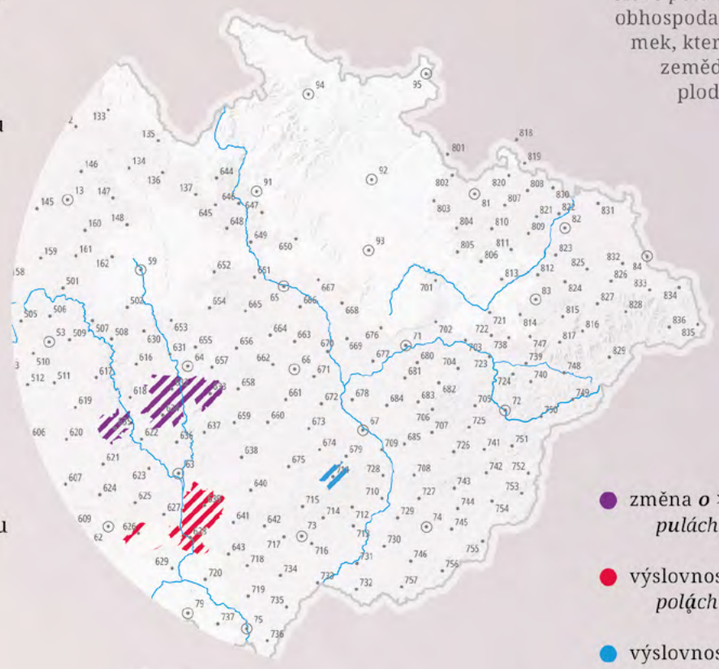

Slovo *pole* obvykle značí obhospodařovaný pozemek, který je oseván zemědělskými plodinami.

- změna *o* > *u*
  pulách (634)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: *ą́*
  polą́ch (639)
- výslovnost tvrdého *l*: *ł*
  połách (711)
- změna *í* > *i*
  pólich (215)

Hláskové změny v nářečních tvarech

- Korno, okres Beroun
  na ťech polích, diš von to pás, von mňel toho ofčáckího psa
- Cerhonice, okres Písek
  vot tí jámi bili taďi rozlítaní po polích
- Podsedice-Chrášťany, okres Litoměřice
  ju, to bilo více jako neska, to stromoví po polach
- Čučice, okres Brno-venkov
  už bichme na tom nemohli teda pracovat, to je pravda, na polich

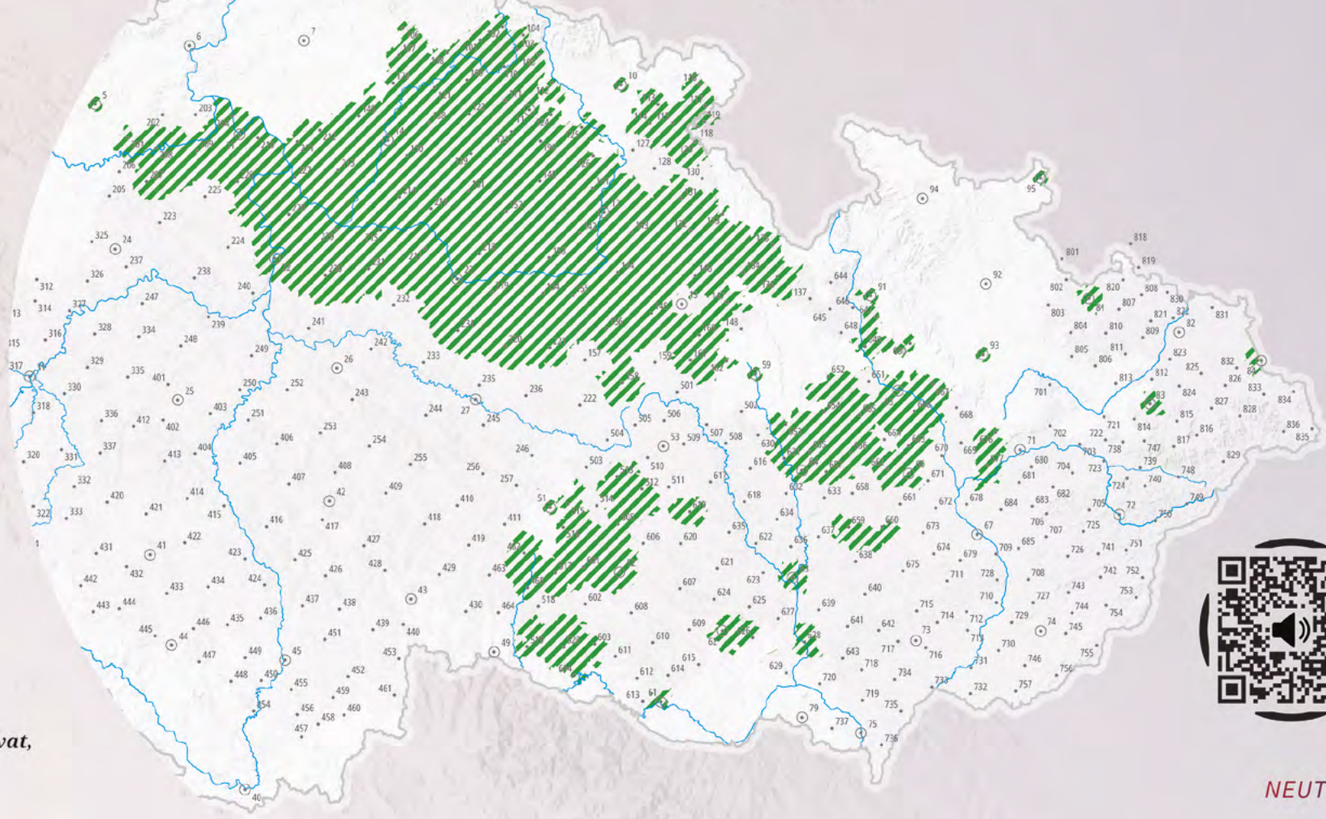

VEJCE lok. pl. VEJCÍCH

Všeslovanské substantivum *vejce* je ie. původu. Vzniklo deminucí psl. podoby **aje* pomocí zdrobňujícího sufixu **-ьce*. V současné češtině se pův. zdrobnělina vnímá jako slovo neodvozené. Ve slovanských jazycích je dochováno převážně s počátečním protetickým *j-*, české a slovenské tvary s *v-* se obvykle vysvětlují disimilací *j-j* > *v-j*, někteří autoři předpokládají už psl. dubletu **j-*/**v-* (ESJS 1, s. 47). Ve staré češtině slovo náleželo k jo-kmenům. V současném spis. jazyce si v lok. pl. uchovalo jo-kmenovou koncovku *-ích*.

Výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách

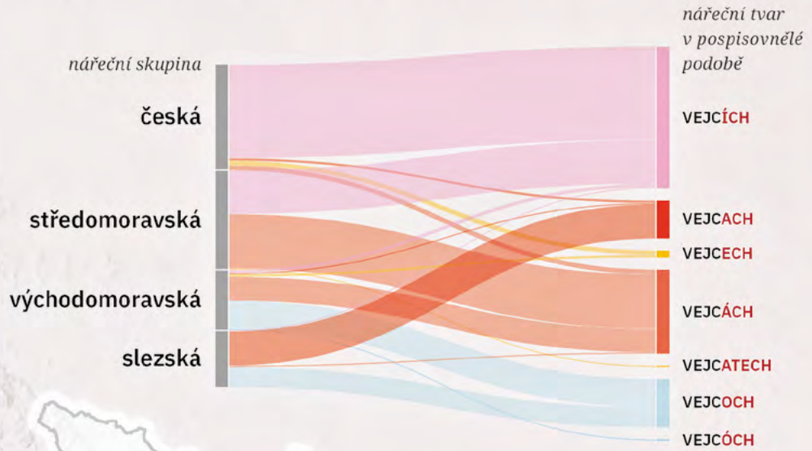

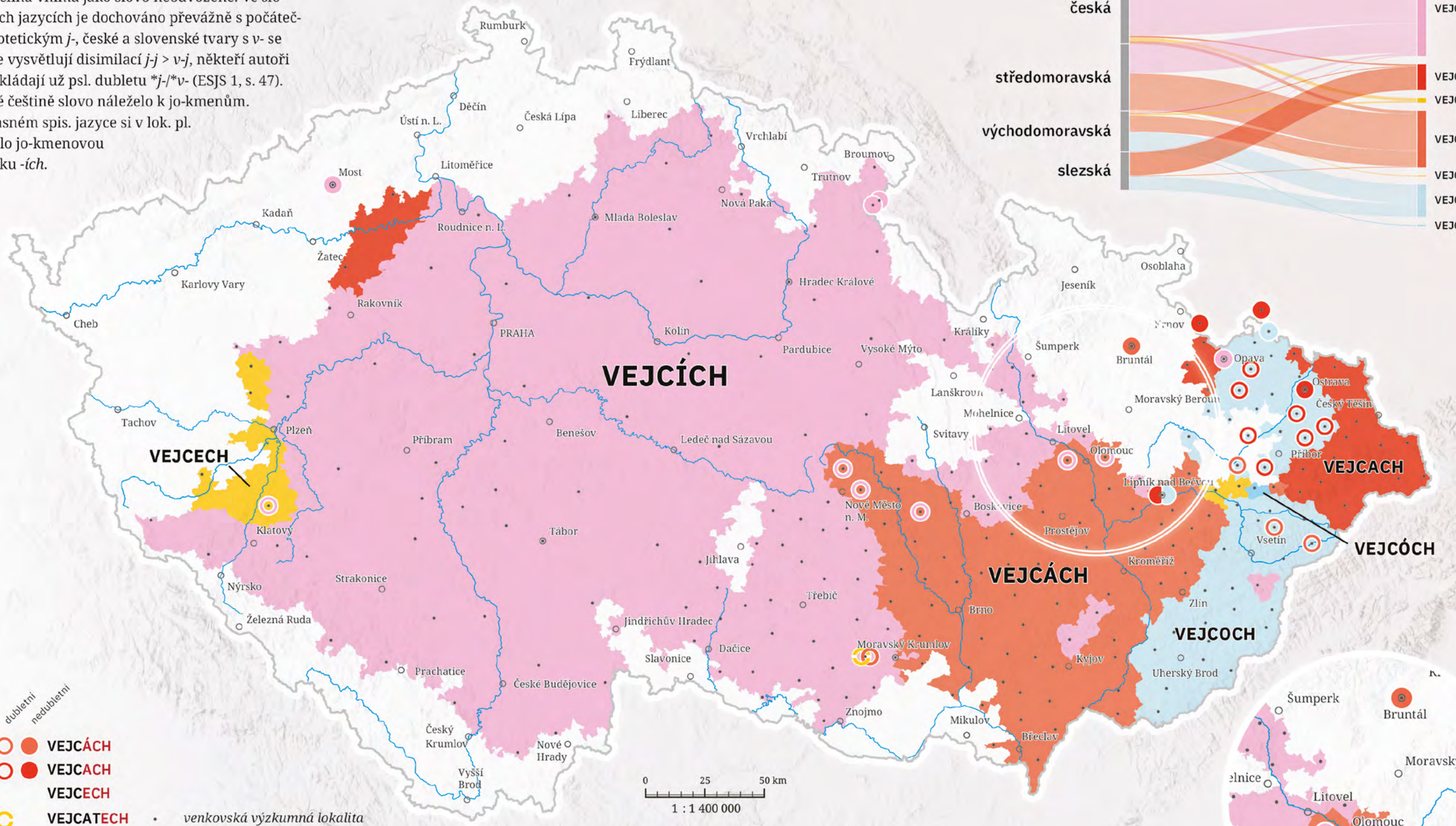

v areálu | dubletní | nedubletní

- VEJCÁCH
- VEJCACH
- VEJCECH
- VEJCATECH
- VEJCÍCH
- VEJCOCH
- VEJCÓCH

- *venkovská výzkumná lokalita*
- *městská výzkumná lokalita*
- *městská lokalita bez výzkumu*
- *území bez souvislého výzkumu*

Lokality 669–671 a 673 se řadí k tzv. čuháckým nářečím, která jsou charakteristická změnami *ej* > *é* > *í* (viz mapa vpravo) a *ú* > *ou* > *ó* > *ú*. První ze změn je doložena i v konkrétní hláskové podobě *vícách*, v Hrubčicích (670) už jen jako archaismus vedle *vécách*.

Situace na mapě je poměrně jednoduchá. Velký rozsah má zakončení *-ích*, které bylo zjištěno téměř v celých Čechách a na jz. a sz. Moravě. Též bylo dosvědčeno jeho výhradní použití na Kroměřížsku, Vsetínsku a v Opavě. Obvyklé je i v mluvě měst v Čechách, částečně i na Moravě.

V sz. Čechách a ve slezských nářečích bylo výzkumem doloženo užívání zakončení *-ach*, které se zde vyskytuje v důsledku unifikace plurálových koncovek. Nalezneme jej v lok. pl. jak neuter, tak maskulin i feminin (srov. *polach*, s. 72; *pekařach*, s. 38; *kosťach*, s. 56). Krátkost v koncovce *-ach* v sz. Čechách nejspíše souvisí s krátkými tvary v dat. pl., např. *klukom*, *sviňam*, *oknum* nebo *polim* (ČJA 4, s. 224–247). Pod jejich vlivem se pravděpodobně zkracovala i pův. a-kmenová koncovka *-ách*. Ve slezských nářečích je krátkost v koncovce *-ach* nejspíš původní; pokud též vznikla krácením z *-ách*, stalo se tak dříve, než došlo ke změně *á* > *o* (ČJA 4, s. 254). Výsledkem sjednocování pádových koncovek napříč rody je zakončení *-ech* v záp. Čechách (srov. např. *nožech*, s. 40; *nohavicech*, s. 50).

Na zbylém území Moravy a Slezska byly zapsány formy *vejcách* a *vejcoch*, které jsou taktéž výsledkem unifikačních tendencí. Zakončení *-ách* se rozšířilo od feminin vzoru *žena*, zatímco koncovka *-och* vznikla pravděpodobně paradigmatickým vyrovnáním podle dat. koncovky *-om*. Zcela ojediněle byla zachycena forma *vejcatech* na Znojemsku.

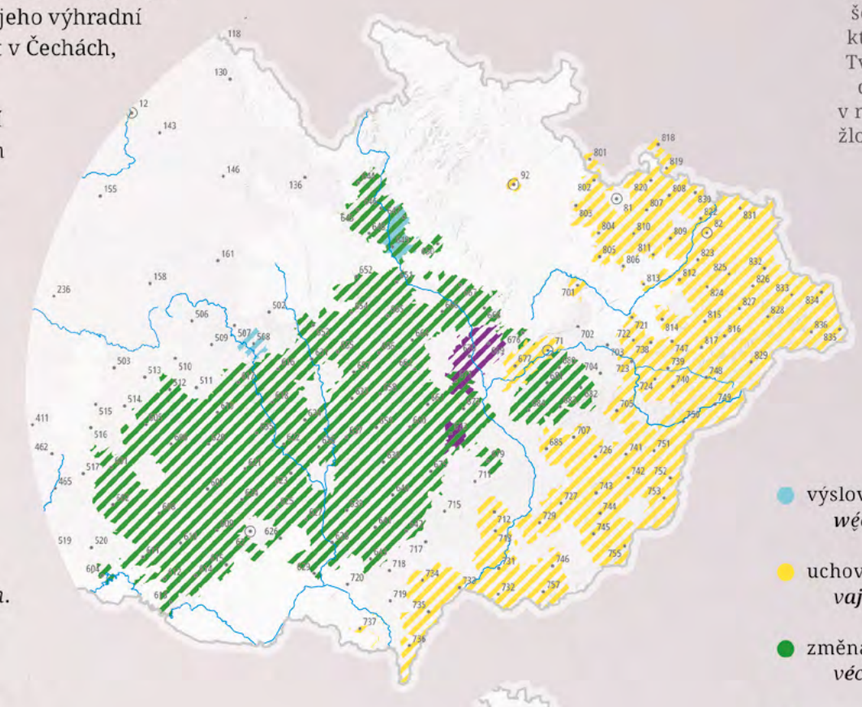

Vejce je oblý útvar snášený samičkami některých živočichů. Tvořen je zpravidla skořápkou, v níž se nachází žloutek a bílek.

- výslovnost obouretného *v*: ***w*** *węcich* (647)
- uchování ***-aj-*** *vajcoch* (822)
- změna ***á*** > ***a*** *vécach* (619)
- změna ***aj*** > ***ej*** > ***é*** *vécich* (619)
- změna ***aj*** > ***ej*** > ***é*** > ***í*** *vícách* (669)
- změna ***í*** > ***i*** *vejcich* (124)
- výslovnost širokého *é*: ***-ɛ́-*** *vɛ́cich* (657)
- výslovnost redukovaného vokálu: ***ə*** *vécəch* (611)
- výslovnost zaokrouhleného *á*: ***ą́*** *vécą́ch* (625)

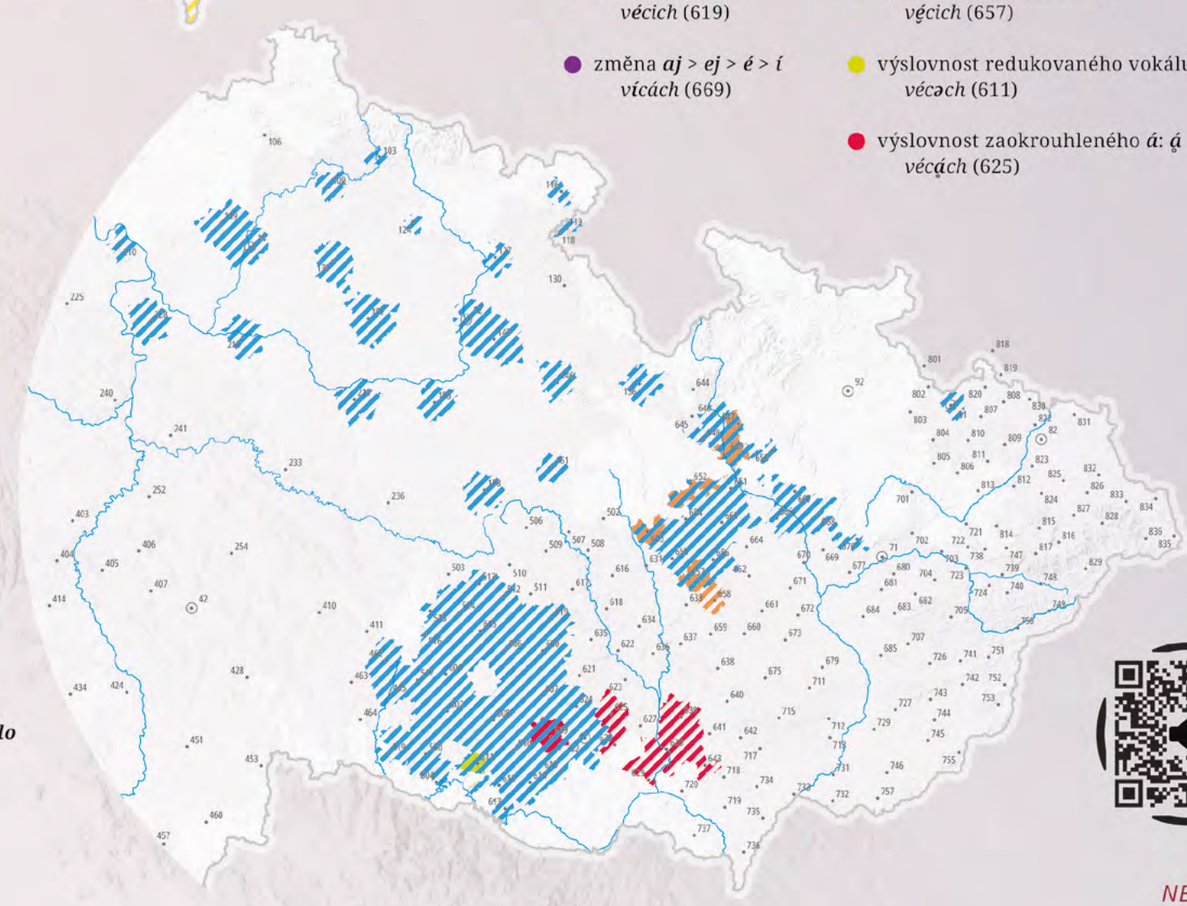

Hláskové změny v nářečních tvarech

Paseky, okres Písek
ta kvočna na tich vejcích sedí jako pekáč, ale má tich vajec hromadu čistejch

Kobylí, okres Břeclav
nevíte aňi, že se nemá búchat, diš slípka lebo co sedí na vejcách

Halenkov, okres Vsetín
letos šak aňi by jim na třoch vajcoh nezáleželo

Rožnov pod Radhoštěm, okres Vsetín
f téj dúře je hňízdo a f tem hňízďe na pjeťi vajcoch sedí pjenkava

ODDÍL 2 **SYNTETICKÉ MAPY**

TYPY KONCOVEK | MÍRA SPISOVNOSTI

TYPIZACE KONCOVEK MUŽSKÝCH A STŘEDNÍCH O-KMENŮ slova SOUSED, DUB, OKNO

Typizace je způsob prostorové syntézy založený na myšlence, že každý prvek v prostoru má své jedinečné vlastnosti. Na základě podobnosti vybraných vlastností se typizací prostorové prvky třídí do skupin nazývaných **typy**. Při prostorové syntéze dialektologického zpracování lokálu plurálu ve venkovských lokalitách bylo provedeno pět typizací koncovek z koncovek variant z ploch analytických map – čtyři pro vybrané deklinace a jejich souhrnná typizace. Šestou typizací byla zjištěna míra shody nářečních tvarů se spisovným jazykem.

Pro typizaci koncovek lokálu plurálu byla substantiva uskupena podle kmenového principu. Skloňování substantiv se totiž původně nedělilo podle rodů, ale podle kmenů, slova patřící ke stejnému kmeni se skloňovala v podstatě stejně, postupně se začal uplatňovat princip rodový.

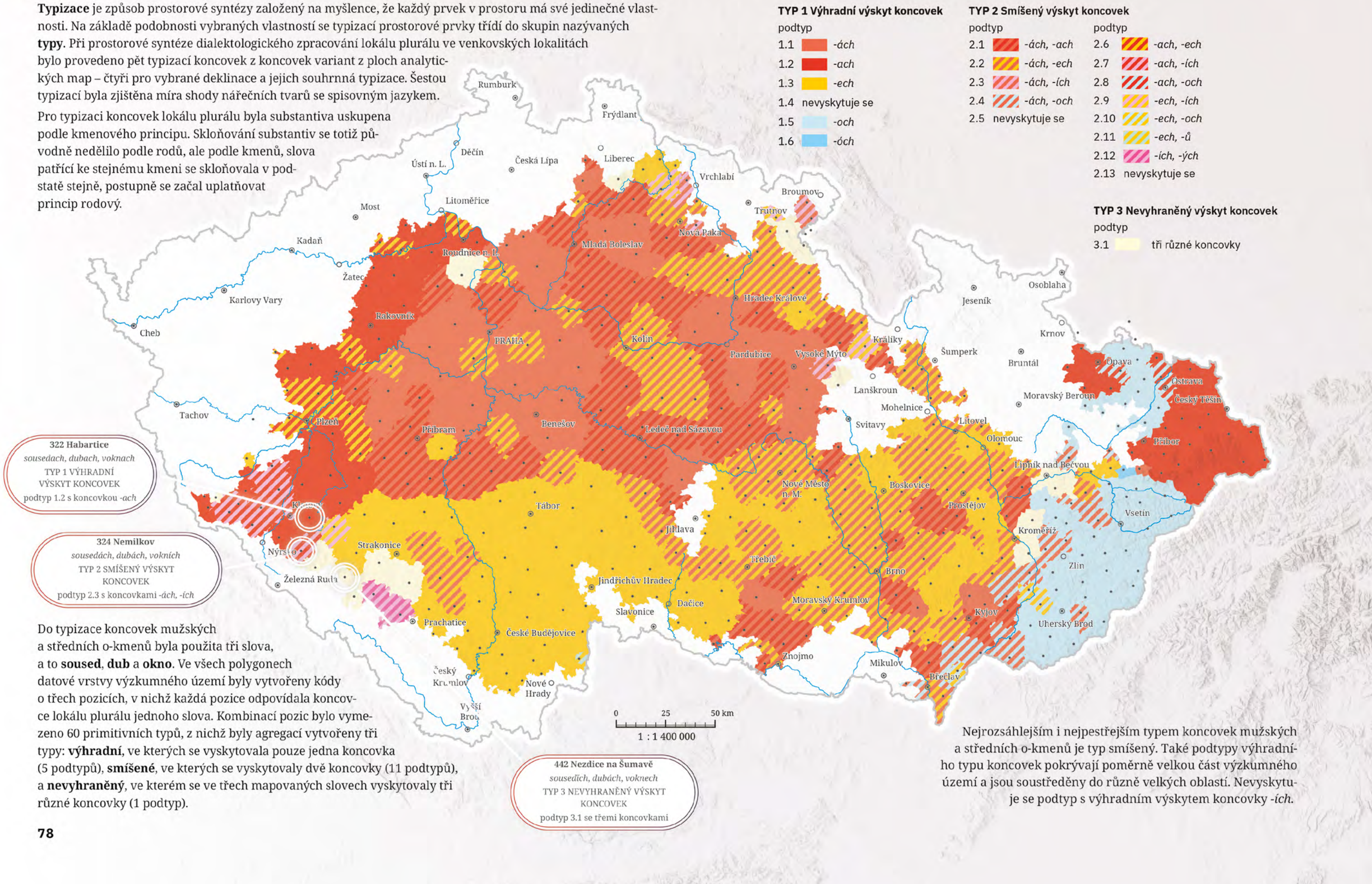

Do typizace koncovek mužských a středních o-kmenů byla použita tři slova, a to **soused**, **dub** a **okno**. Ve všech polygonech datové vrstvy výzkumného území byly vytvořeny kódy o třech pozicích, v nichž každá pozice odpovídala koncovce lokálu plurálu jednoho slova. Kombinací pozic bylo vymezeno 60 primitivních typů, z nichž byly agregací vytvořeny tři typy: **výhradní**, ve kterých se vyskytovala pouze jedna koncovka (5 podtypů), **smíšené**, ve kterých se vyskytovaly dvě koncovky (11 podtypů), a **nevyhraněný**, ve kterém se ve třech mapovaných slovech vyskytovaly tři různé koncovky (1 podtyp).

Nejrozsáhlejším i nejpestřejším typem koncovek mužských a středních o-kmenů je typ smíšený. Také podtypy výhradního typu koncovek pokrývají poměrně velkou část výzkumného území a jsou soustředěny do různě velkých oblastí. Nevyskytuje se podtyp s výhradním výskytem koncovky *-ích*.

TYPIZACE KONCOVEK MUŽSKÝCH A STŘEDNÍCH JO-KMENŮ slova PEKAŘ, NŮŽ, VEJCE

Do typizace koncovek mužských a středních jo-kmenů byla použita tři mapovaná slova, a to **pekař**, **nůž** a **vejce**. Ve všech polygonech datové vrstvy výzkumného území byly vytvořeny kódy o třech pozicích, v nichž každá pozice odpovídala koncovce lokálu plurálu jednoho slova. Kombinací pozic bylo vymezeno 49 primitivních typů, z nichž byly agregací vytvořeny tři typy: **výhradní**, ve kterých se vyskytovala pouze jedna koncovka (6 podtypů), **smíšené**, ve kterých se vyskytovaly dvě koncovky (8 podtypů), a **nevyhraněný**, ve kterém se ve třech mapovaných slovech vyskytovaly tři různé koncovky (1 podtyp).

TYP 1 Výhradní výskyt koncovek

podtyp

1.1 -*ách*
1.2 -*ach*
1.3 -*ech*
1.4 -*ích*
1.5 -*och*
1.6 -*óch*

TYP 2 Smíšený výskyt koncovek

podtyp

2.1 nevyskytuje se
2.2 -*ách*, -*ech*
2.3 -*ách*, -*ích*
2.4 -*ách*, -*och*
2.5 nevyskytuje se
2.6 nevyskytuje se
2.7 -*ach*, -*ích*
2.8 -*ach*, -*och*
2.9 -*ech*, -*ích*
2.10 -*ech*, -*och*
2.11 nevyskytuje se
2.12 nevyskytuje se
2.13 -*ích*, -*och*

TYP 3 Nevyhraněný výskyt koncovek

podtyp

3.1 tři různé koncovky

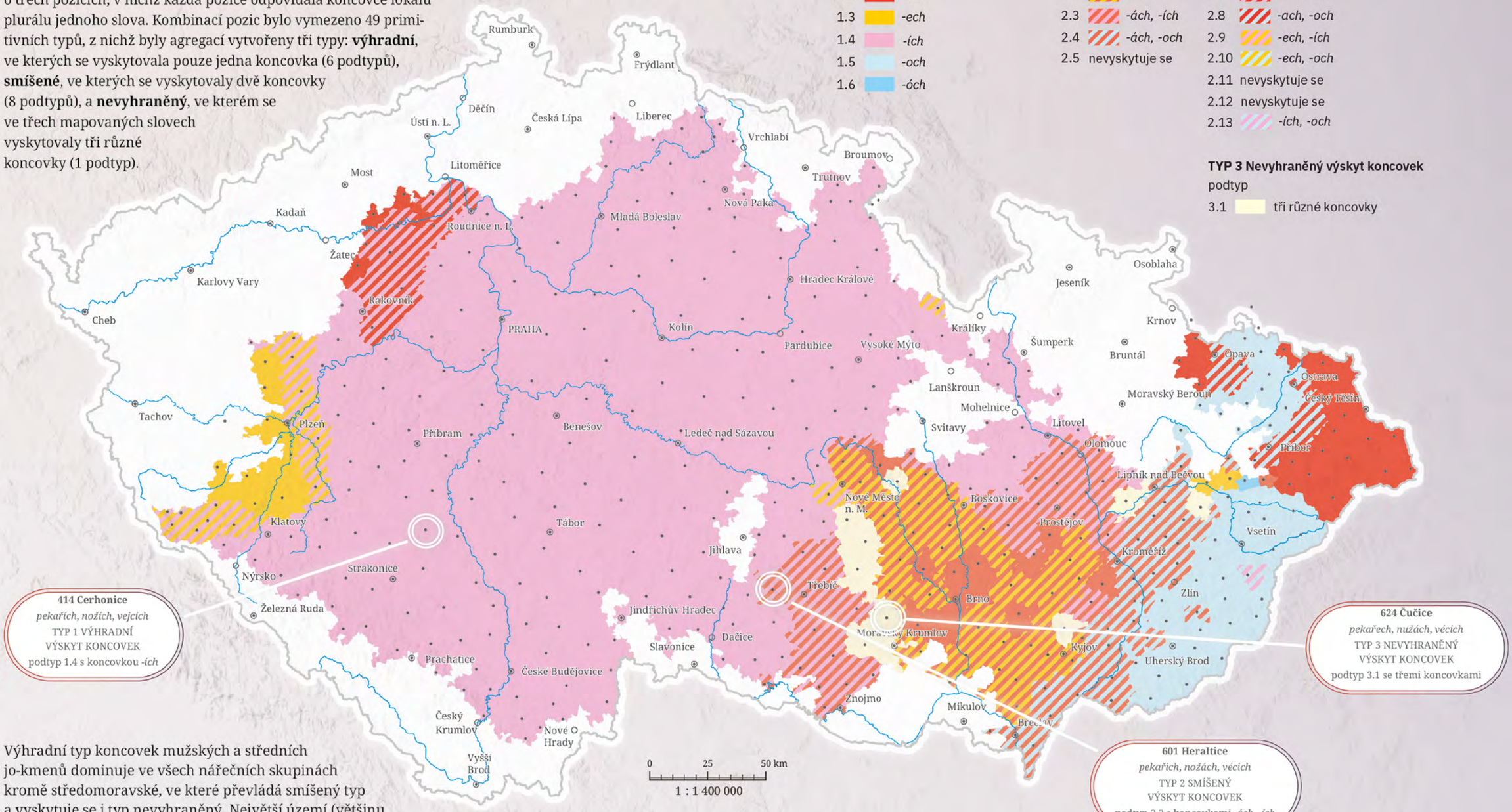

414 Cerhonice
pekařích, nožích, vejcích
TYP 1 VÝHRADNÍ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 1.4 s koncovkou *-ích*

624 Čučice
pekařech, nužách, vécích
TYP 3 NEVYHRANĚNÝ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 3.1 se třemi koncovkami

601 Heraltice
pekařích, nožách, vécích
TYP 2 SMÍŠENÝ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 2.3 s koncovkami *-ách, -ích*

Výhradní typ koncovek mužských a středních jo-kmenů dominuje ve všech nářečních skupinách kromě středomoravské, ve které převládá smíšený typ a vyskytuje se i typ nevyhraněný. Největší území (většinu Čech s přesahy na Moravu) pokrývá podtyp s výhradním výskytem koncovky *-ích*.Území slezské nářeční skupiny si rozdělují výhradní a smíšené podtypy pouze s koncovkami *-ach* a *-och*.

TYPIZACE KONCOVEK ŽENSKÝCH A-KMENŮ slova KRÁVA, KOZA, CHALUPA

Do typizace koncovek ženských a-kmenů byla použita tři mapovaná slova, a to **kráva**, **koza** a **chalupa**. Ve všech polygonech datové vrstvy výzkumného území byly vytvořeny kódy o třech pozicích, v nichž každá pozice odpovídala koncovce lokálu plurálu slova. Kombinací pozic bylo vymezeno 34 primitivních typů, z nichž byly agregací vytvořeny tři typy: **výhradní**, ve kterých se vyskytovala pouze jedna koncovka (4 podtypy), **smíšené**, ve kterých se vyskytovaly dvě koncovky (7 podtypů), a **nevyhraněný**, ve kterém se ve třech mapovaných slovech vyskytovaly tři různé koncovky (1 podtyp).

TYP 1 Výhradní výskyt koncovek

podtyp
- 1.1 *-ách*
- 1.2 *-ach*
- 1.3 *-ech*
- 1.4 nevyskytuje se
- 1.5 *-och*
- 1.6 nevyskytuje se

TYP 2 Smíšený výskyt koncovek

podtyp
- 2.1 *-ách, -ach*
- 2.2 *-ách, -ech*
- 2.3 *-ách, -ích*
- 2.4 *-ách, -och*
- 2.5 nevyskytuje se
- 2.6 *-ach, -ech*
- 2.7 *-ach, -ích*
- 2.8 *-ach, -och*
- 2.9 nevyskytuje se
- 2.10 nevyskytuje se
- 2.11 nevyskytuje se
- 2.12 nevyskytuje se
- 2.13 nevyskytuje se

TYP 3 Nevyhraněný výskyt koncovek

podtyp
- 3.1 tři různé koncovky

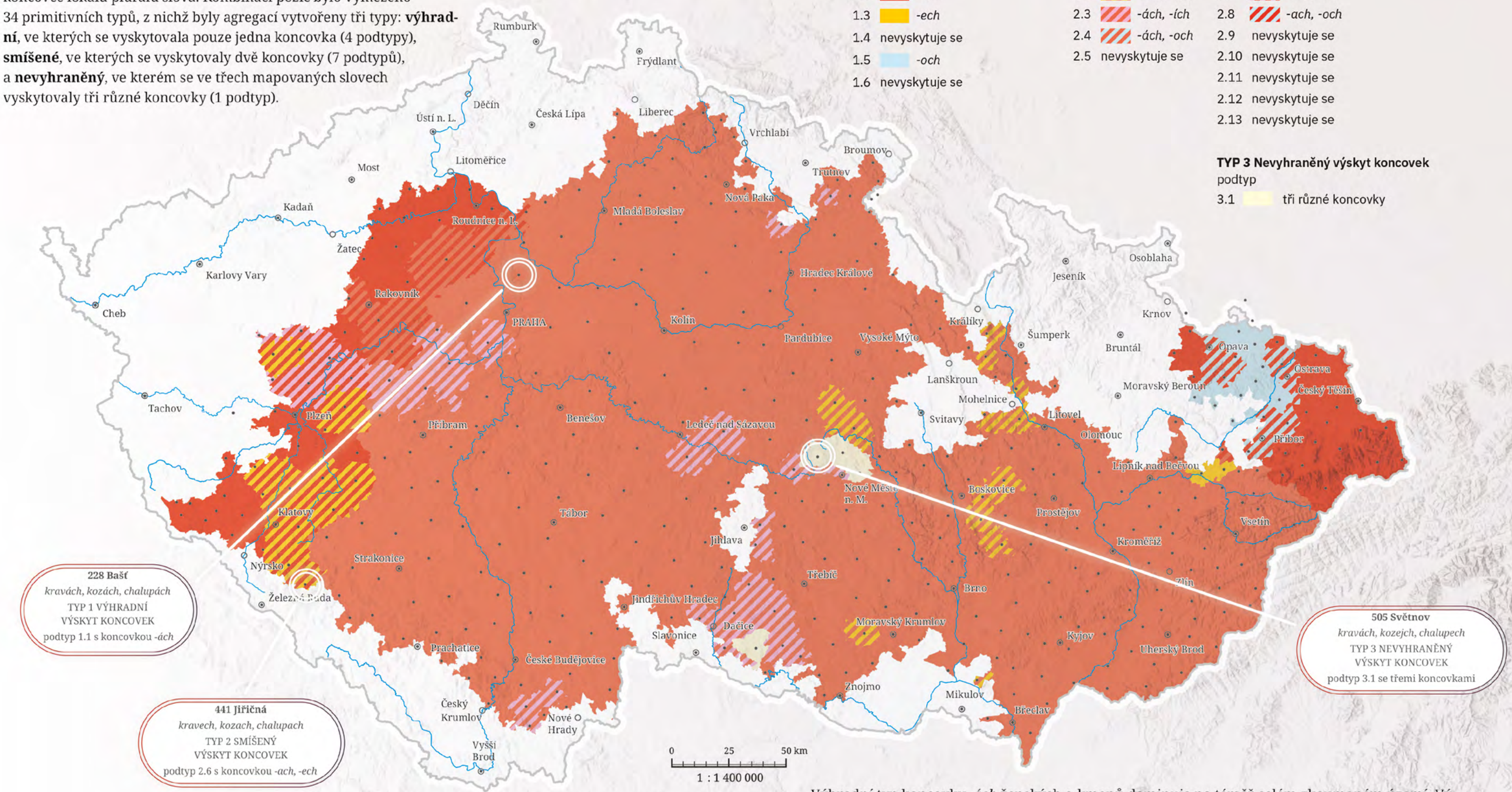

228 Bašť
kravách, kozách, chalupách
TYP 1 VÝHRADNÍ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 1.1 s koncovkou *-ách*

441 Jiřičná
kravech, kozach, chalupach
TYP 2 SMÍŠENÝ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 2.6 s koncovkou *-ach, -ech*

505 Světnov
kravách, kozejch, chalupech
TYP 3 NEVYHRANĚNÝ VÝSKYT KONCOVEK
podtyp 3.1 se třemi koncovkami

Výhradní typ koncovky *-ách* ženských a-kmenů dominuje na téměř celém zkoumaném území. Výhradní typ koncovky *-ach* se vyskytuje ve slezské nářeční skupině a při záp. okraji českých nářečí v užším smyslu. Výhradní typ koncovky *-och* zaujímá takřka totožnou část slezských nářečí, jako je tomu u mužských a středních o- a jo-kmenů a ženských i-kmenů. Smíšené podtypy mají jen velmi malá rozšíření. Nevyhraněný typ se nachází na malém území v českomoravské nářeční podskupině.

TYPIZACE KONCOVEK ŽENSKÝCH I-KMENŮ slova KOST, VĚC, NOC

Do typizace koncovek ženských i-kmenů byla použita tři mapovaná slova, a to **kost**, **věc** a **noc**. Ve všech polygonech datové vrstvy výzkumného území byly vytvořeny kódy o třech pozicích, v nichž každá pozice odpovídala koncovce lokálu plurálu jednoho slova. Kombinací pozic bylo vymezeno 43 primitivních typů, z nichž byly agregací vytvořeny tři typy: **výhradní**, ve kterých se vyskytovala pouze jedna koncovka (5 podtypů), **smíšené**, ve kterých se vyskytovaly dvě koncovky (8 podtypů), a **nevyhraněný**, ve kterém se ve třech mapovaných slovech vyskytovaly tři různé koncovky (1 podtyp).

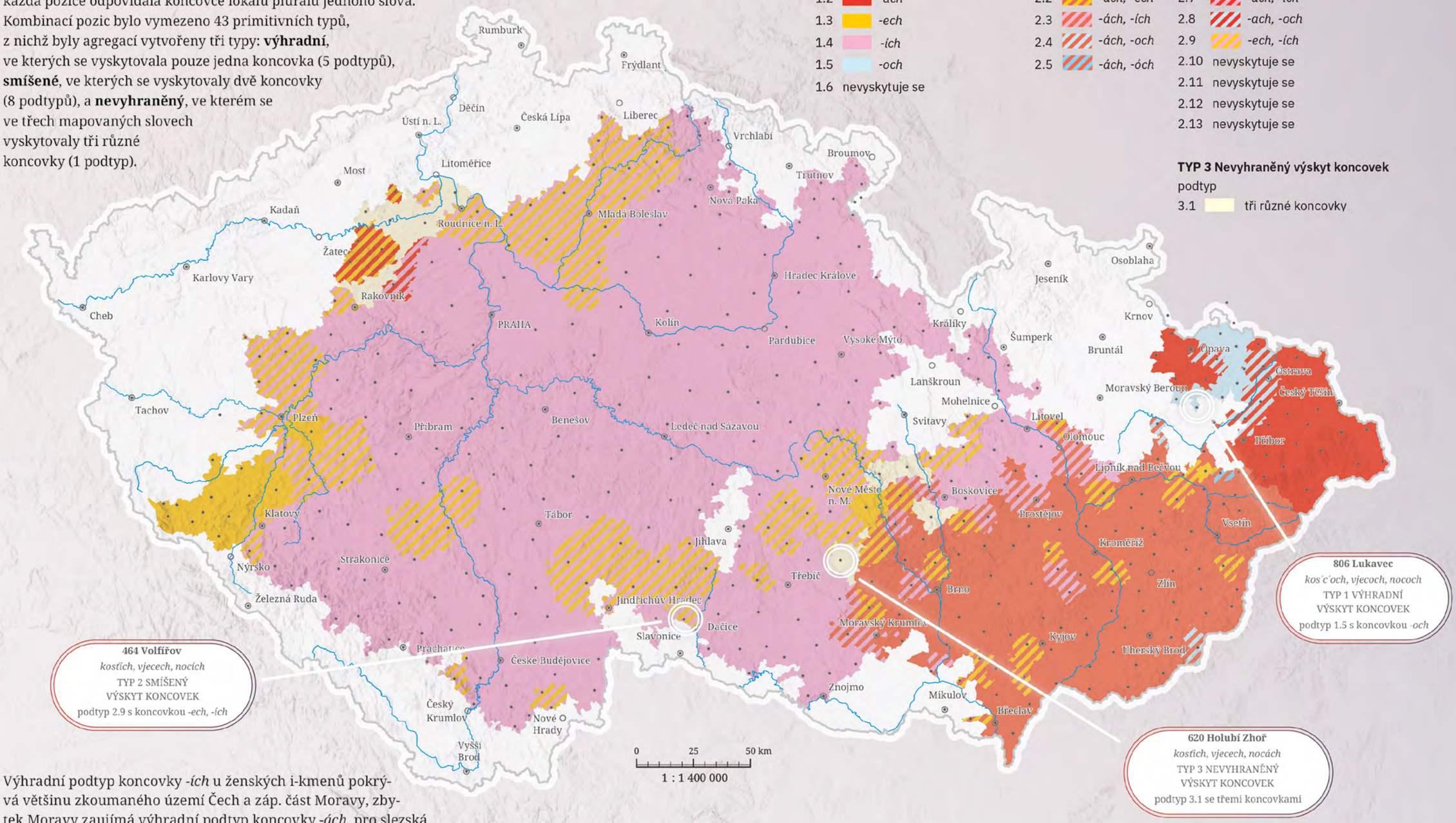

Výhradní podtyp koncovky *-ích* u ženských i-kmenů pokrývá většinu zkoumaného území Čech a záp. část Moravy, zbytek Moravy zaujímá výhradní podtyp koncovky *-ách*, pro slezská nářečí jsou charakteristické výhradní podtypy koncovek *-ach* a *-och*. Koncovka *-ech* se ve výhradním podtypu a smíšených podtypech vyskytuje ve všech nářečních skupinách kromě slezské.

SOUHRNNÁ TYPIZACE KONCOVEK MUŽSKÉ A STŘEDNÍ O- A JO-KMENY, ŽENSKÉ A- A I-KMENY

Souhrnná typizace koncovek mapovaných kmenů substantiv vycházela z dílčích typizací (s. 78–81). Ve všech polygonech datové vrstvy výzkumného území byly vytvořeny kódy o čtyřech pozicích, v nichž každá pozice odpovídala dílčímu typu koncovek. Kombinací pozic bylo vymezeno 260 primitivních typů, z nichž bylo agregací vytvořeno **6 typů jedné převládající koncovky** s rozlišením podle míry výskytu typů koncovek v dílčích typologiích na podtypy **dominující** (výhradní typ ve všech čtyřech typologiích), **převážně výhradní** (výhradní typ ve třech typologiích) a **převládající** (výhradní nebo smíšený typ převládající ve většině typologií). Dále **6 typů dvou převládajících koncovek**, ve kterých se vyskytovaly jen dvě koncovky (v dílčích typech jako výhradní), a **jeden typ nevyhraněný**, ve kterém žádný typ koncovky nepřevažoval.

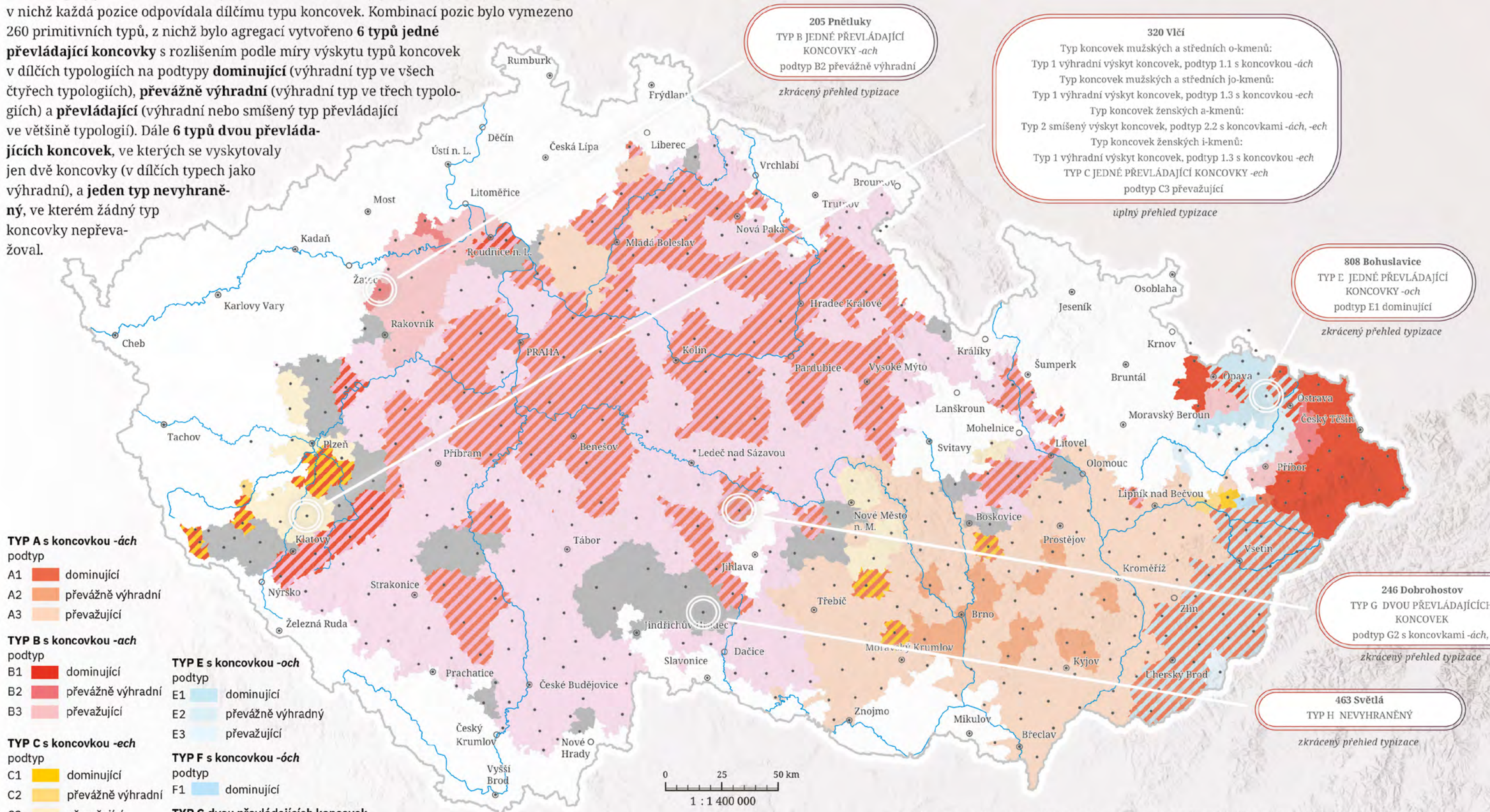

TYP A s koncovkou *-ách*
podtyp
A1 dominující
A2 převážně výhradní
A3 převažující

TYP B s koncovkou *-ach*
podtyp
B1 dominující
B2 převážně výhradní
B3 převažující

TYP C s koncovkou *-ech*
podtyp
C1 dominující
C2 převážně výhradní
C3 převažující

TYP D s koncovkou *-ích*
podtyp
D3 převažující

TYP E s koncovkou *-och*
podtyp
E1 dominující
E2 převážně výhradný
E3 převažující

TYP F s koncovkou *-óch*
podtyp
F1 dominující

TYP G dvou převládajících koncovek
podtyp
G1 *-ách, -ech*
G2 *-ách, -ích*
G3 *-ách, -och*
G4 *-ach, -ech*
G5 *-ach, -ích*
G6 *-ach, -och*

TYP H nevyhraněný
žádný typ koncovky nepřevažuje

Výsledky souhrnu čtyř dílčích typizací dokládají, že Čechy jsou především územím, kde převažují různou intenzitou typy s koncovkou *-ích*, často v kombinaci s koncovkou *-ách*, na záp. okraji s koncovkou *-ach*, na jihozápadě s koncovkou *-ech*. Na Moravě převládají typy s koncovkami *-ách* (na východě Moravy společně s typy s koncovkou *-och*) a ve slezských nářečích typy s koncovkami *-ach* a *-och*.

SHODA SE SPISOVNÝM JAZYKEM

Dialektologický výzkum sleduje, jak a kde nářeční varianty lokálu plurálu substantiv inklinují k spisovnému jazyku. Prostorová syntéza umožňuje identifikovat oblasti, v nichž je shoda se spisovným jazykem výrazná či naopak nízká. **Míra spisovnosti** vyjadřuje stupeň shody zjištěných nářečních variant se spisovným jazykem. Pro její určení byla využita mapovaná slova ve variantách, které vykazují shodu se spisovným jazykem jak v zakončení, tak po hláskové stránce celé formy.

Do syntézy bylo zahrnuto **22 slov** z prvního oddílu atlasu ve svých tvarech shodných se spisovnou češtinou, a to *sousedech*, *volech*, *dubech*, *bucích*, *mlýnech*, *kamenech*, *vozech*, *pekařích*, *nožích*, *kravách* i *krávách*, *kozách*, *chalupách*, *rukou* i *rukách*, *nohavicích*, *kostech*, *věcech*, *nocích*, *oknech*, *semenech*, *kolenech* i *kolenou*, *prsou* a *vejcích*. Nebyla zohledněna slova *kluk*, *hoch*, *schod*, *Vánoce*, *Velikonoce*, *zeď*, *pole*, neboť u každého z nich byly na části území v době výzkumu pro sledovaný význam běžné jiné lexémy. Vymezené typy míry spisovnosti vyjadřují vztah „*čím více variant shodných se spisovným jazykem, tím vyšší míra spisovnosti*“. Sestavená **typologie míry spisovnosti** lokálu plurálu se skládá ze **šesti typů**, které jsou navzájem odlišeny barevným odstínem.

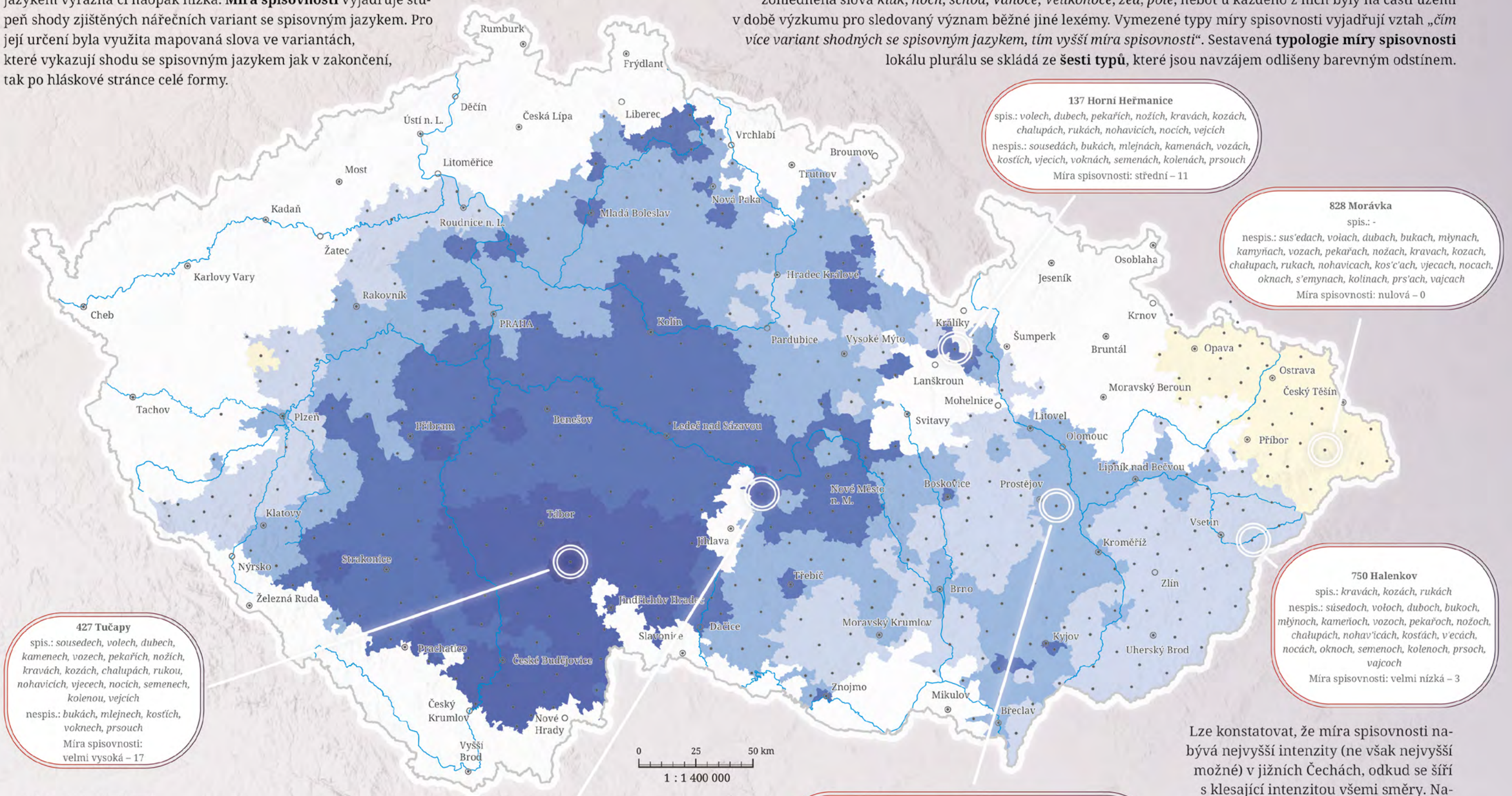

137 Horní Heřmanice
spis.: *volech, dubech, pekařích, nožích, kravách, kozách, chalupách, rukách, nohavicích, nocích, vejcích*
nespis.: *sousedách, bukách, mlejnách, kamenách, vozách, kostích, vjecích, voknách, semenách, kolenách, prsouch*
Míra spisovnosti: střední – 11

828 Morávka
spis.: -
nespis.: *sus'edach, voľach, dubach, bukach, mlynach, kamyňach, vozach, pekařach, nožach, kravach, kozach, chalupach, rukach, nohavicach, kos'c'ach, vjecach, nocach, oknach, s'emynach, kolinach, prs'ach, vajcach*
Míra spisovnosti: nulová – 0

427 Tučapy
spis.: *sousedech, volech, dubech, kamenech, vozech, pekařích, nožích, kravách, kozách, chalupách, rukou, nohavicích, vjecech, nocích, semenech, kolenou, vejcích*
nespis.: *bukách, mlejnech, kostích, voknech, prsouch*
Míra spisovnosti: velmi vysoká – 17

750 Halenkov
spis.: *kravách, kozách, rukách*
nespis.: *susedoch, voloch, duboch, bukoch, mlynoch, kameňoch, vozoch, pekařoch, nožoch, chalupách, nohavicách, kostách, vecách, nocách, oknoch, semenoch, kolenoch, prsoch, vajcoch*
Míra spisovnosti: velmi nízká – 3

503 Hrbov
spis.: *sousedech, volech, dubech, vozech, pekařích, nožích, kravách, kozách, chalupách, rukách, nohavicích, nocích, vejcích*
nespis.: *bukách, mlejnech, kamenách, kostích, vjecích, voknech, semenách, kolenách, prsích*
Míra spisovnosti: vysoká – 13

671 Hrubčice
spis.: *volech, vozech, kravách, kozách, oknech*
nespis.: *sósedech/súsedech, dobech, bokách, mlénech, kameňich, pekařich, nožich, chalopách, rokách, nohavicách, kostách, vjecách, nocách, semenách, kolenách, prsech, vécách/vícách*
Míra spisovnosti: nízká – 5

MÍRA SPISOVNOSTI

nulová	velmi nízká	nízká	střední	vysoká	velmi vysoká
0	1	4	8	12	16 17

Lze konstatovat, že míra spisovnosti nabývá nejvyšší intenzity (ne však nejvyšší možné) v jižních Čechách, odkud se šíří s klesající intenzitou všemi směry. Naopak slezská nářeční skupina je územím, kde nebyla u sledovaných variant identifikována žádná shoda 22 variant se spisovným jazykem.

ODDÍL 3 **ZÁVĚR**

SHRNUTÍ | SUMMARY | ZDROJE
VÝSTAVA | OCENĚNÍ | PUBLIKACE

SHRNUTÍ

Nářečí, která ještě donedávna představovala samozřejmou součást každodenní komunikace na venkově i ve městech, dnes stále rychlejším tempem ustupují z aktivního užívání. Kořeny tohoto procesu sahají do 19. století: rozvoj školství, růst obecné vzdělanosti a důslednější prosazování spisovné češtiny vedly k tomu, že tradiční dialekty začaly ztrácet svou funkční základnu. K jejich ústupu přispívají také širší společenské a demografické proměny – zvýšená mobilita obyvatel, postupující urbanizace nebo migrace, které podporují kontakt mluvčích pocházejících z různých regionů a mísení různých jazykových variet. Významný vliv na každodenní vyjadřování mají i moderní komunikační technologie a globalizační procesy. Jak se mění způsob života, mizí z běžné komunikace například početné dialektismy označující někdejší nástroje, pracovní postupy či místní zvyklosti, které již nejsou pro dnešní společnost relevantní. Dialekty tak ztrácejí nejen své sociální ukotvení, ale i slovní zásobu spjatou s prostředím, v němž se vytvářely a přetrvávaly.

Na dokumentaci a analýzu nářečních jevů se systematicky zaměřuje dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR. Díky terénním výzkumům, které dialektologové dlouhodobě provádějí, je možné sledovat, nakolik se jednotlivé dialekty udržely a jak se proměňují. Ukazuje se, že nářečí jsou na území Česka zachována v různé míře, v periferních a hůře dostupných regionech jsou mnohé nářeční prvky dosud živé. Nejvýraznější nářeční rozdíly se objevují především na Moravě a ve Slezsku. Ani v Čechách však nářeční jevy zcela nezanikly, některé z nich přetrvávají v běžné komunikaci i dnes.

Například při terénních výzkumech uskutečněných v roce 2025 mezi nejstaršími mluvčími bylo zjištěno užívání řady slov a tvarů, které jsou zaznamenány i v Archivu lidového jazyka dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR: na Lounsku *brunďibár* ‚čmelák', *lepiky* ‚plody lopuchu' a *dršlák* ‚cedník', v Podkrkonoší *šprincle* ‚příčka u žebříku' a *sejrečky* ‚tvarůžky', na Táborsku *měchačka* ‚vařečka', na Jindřichohradecku *votápek* ‚škraloup na mléce' a na Zlínsku *kél* ‚kapusta' a *přísada* ‚sazenice'. Na Jablunkovsku se stejně jako před více než 50 lety užívají podoby *lato* ‚léto', *starek* ‚dědeček' a *kark* ‚krk' a v lokálu plurálu formy se zakončením *-ach* napříč všemi rody: *chu̯apcach, rynkach* ‚rukách', *u̯oknach* aj.

Uvedené výrazy byly rovněž zachyceny během rozsáhlého celoúzemního nářečního výzkumu provedeného prostřednictvím *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* v letech 1964–1976. Do tohoto šetření bylo zapojeno 420 vesnic a 57 měst v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (s. 8). Shromážděný materiál představuje jednu z nejucelenějších databází nářečních jevů u nás a stal se základem pro vznik *Českého jazykového atlasu* (s. 9) a svazků *Atlasu nářečí českého jazyka* (s. 6–7). Atlasy dokumentují tehdejší rozmanitost českých dialektů a podávají detailní obraz nářečních rozdílů napříč regiony.

Současná dialektologická práce přirozeně navazuje na poznatky získané tímto rozsáhlým výzkumem a dále je rozvíjí. Přestože ústup nářečí jako živých komunikačních útvarů nelze zastavit, je zásadní, aby toto jedinečné kulturní dědictví neupadlo v zapomnění, ale naopak bylo předáváno dalším generacím. Dialektologové proto systematicky vyhodnocují archivní prameny, pokračují v terénních šetřeních a průběžně dokumentují současný stav našich nářečí. Nový impuls pro zkoumání, dokumentaci i zpřístupňování regionálních jazykových jevů přináší intenzivní dlouholetá spolupráce dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR a Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zatímco dialektologie poskytuje detailní znalost nářečních rozdílů a jazykových struktur, geoinformatika s kartografií dodávají sofistikované nástroje pro mapování, analýzu a geovizualizaci nářečních dat. Propojení těchto disciplín s odlišným, ale vzájemně se doplňujícím zaměřením tak rodí inovativní postupy, které rozšiřují možnosti tradičního nářečního výzkumu a zároveň usnadňují zpřístupnění jeho výsledků odborné i laické veřejnosti.

V rámci řešení společného projektu „Atlas českého jazyka 2027: celoúzemní výzkum nářečí českého jazyka po 50 letech" (reg. č. DH23P03OVV050, poskytovatel Ministerstvo kultury, program NAKI III, 2023–2027) navazuje dialektologicko-geoinformatický tým na zkušenosti získané v předchozím projektu „Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit" (reg. č. DG20P02OVV029, poskytovatel Ministerstvo kultury, program NAKI II, 2020–2022). Řešitelský tým využívá programové produkty sestavené pro zpracování a následnou prezentaci nářečního materiálu, zejména software **ProPONAR** pro sběr a správu multimediálních nářečních dat a **ProMAP** pro víceúrovňovou organizaci mapových podkladů a generování datových vrstev nářečních map.

Oba softwarové nástroje byly použity při tvorbě analytických a syntetických map již vydaných svazků *Atlasu nářečí českého jazyka* (s. 6–7), stejně jako při tvorbě *Atlasu nářečí českého jazyka – lokálu plurálu substantiv.* Pro prezentaci morfologických diferencí bylo pro tento atlas vybráno z archivu dialektologického oddělení **29 substantiv**: 12 maskulin (*soused, kluk, hoch, vůl, schod, dub, buk, mlýn, kámen, vůz, pekař, nůž*), 11 feminin (*kráva, koza, chalupa, ruka, nohavice, Velikonoce, Vánoce, kost, věc, zeď, noc*) a 6 neuter (*okno, semeno, koleno, prsa, pole, vejce*). Nářeční tvary lokálu plurálu těchto substantiv byly na území českého národního jazyka zachyceny během celoúzemního výzkumu v letech 1964–1976. Část materiálu byla zveřejněna v *Českém jazykovém atlase 4* (2002), část je nyní publikována poprvé. Cílem autorského kolektivu bylo představit dialektologický materiál v uživatelsky srozumitelné a přívětivé formě. Toho autoři dosáhli díky dlouholetým kartografickým zkušenostem a použitím geoinformatických nástrojů (zejména produktu ArcGIS Pro), jež dialektologům i kartografům výrazně usnadňují správu rozsáhlých datových souborů a jejich propojení s geografickými informacemi.

Rozšíření nářečních tvarů lokálu plurálu vybraných substantiv v našich dialektech je znázorněno na 29 **hlavních analytických nářečních mapách**. Pro zajištění větší přehlednosti map a zdůraznění klíčových morfologických rozdílů byly pravidelné hláskové obměny detailně představeny na vedlejších **mapách hláskových obměn**, které dokreslují celkový obraz sledovaných tvarů. Díky promyšlenému uspořádání analytických a hláskových map na dvoustranách má čtenář možnost získat na rozšíření těchto nářečních forem ucelený pohled. Rozlišení koncovek variant lokálu plurálu je v analytických mapách znázorněno odstíny 6 tónů chromatických barev. Tento přístup dovoluje kartograficky přehledně a komplexně vyjádřit územní distribuci nářečních tvarů lokálu plurálu substantiv.

Při pohledu na hlavní analytické mapy je zřejmé, že se v nářečích českého jazyka v lokálu plurálu substantiv uplatňuje široká paleta koncovek. Největší územní rozsah mají původní koncovky lokálu plurálu (*-ách, -ích, -ech*), kdežto ojediněle se vyskytující zakončení, zaznamenaná na okrajích zkoumaného území, byla přejata z genitivu plurálu (*-ů, -ůch, -0* v záp. a již. Čechách), nebo vznikla paradigmatickým vyrovnáním (*-óch* na sev. okraji východomoravských nářečí).

Místy dochází k unifikaci některých koncovek napříč rody a všemi typy substantiv. Platí to např. o zakončení *-ach*, jež je typické pro záp. a sz. okraj českých nářečí a pro nářečí slezská, kde vytváří dva od sebe oddělené areály – jeden na Opavsku, druhý ve vých. polovině slezského území. Koncovka *-och* je příznačná pro maskulina a neutra ve východomoravských nářečích (s výjimkou nářečí dolských), na přilehlém Holešovsku a ve středním pruhu nářečí slezských, kde se navíc stává univerzální koncovkou pro substantiva všech rodů.

V rámci prostorové syntézy dialektologického zpracování lokálu plurálu mapovaných substantiv bylo provedeno šest typizací koncovek z koncovek variant z ploch analytických map – čtyři pro vybrané deklinace, jejich souhrnná typizace a míra shody se spisovným jazykem – a sestaveno šest **syntetických map**. Pro typizaci koncovek lokálu plurálu byla substantiva uskupena podle kmenového principu. Skloňování substantiv se totiž původně nedělilo podle rodů, ale podle kmenů (slova patřící ke stejnému kmeni se skloňovala v podstatě stejně). Vývojové změny způsobily, že se kmenové dělení postupně nahrazovalo dělením rodovým. Některé kmeny zanikaly, substantiva k nim patřící přecházela k jiným skloňovacím typům a přinášela k nim někdy i svoje původní koncovky. Jak ukazují mapy lokálu plurálu, nářeční využití koncovek je ve srovnání se spisovným jazykem bohatší a vrstevnatější.

Do čtyř dílčích typizací koncovek podle kmenů byla použita vždy tři slova:

- pro mužské a střední o-kmeny slova *soused, dub* a *okno* – typologii tvoří výhradní typy s 5 podtypy, smíšené typy s 11 podtypy a typ nevyhraněný s 1 podtypem,
- pro mužské a střední jo-kmeny slova *pekař, nůž* a *vejce* – typologii tvoří výhradní typy s 6 podtypy, smíšené typy s 8 podtypy a typ nevyhraněný s 1 podtypem,
- pro ženské a-kmeny slova *kráva, koza* a *chalupa* – typologii tvoří výhradní typy s 4 podtypy, smíšené typy se 7 podtypy a typ nevyhraněný s 1 podtypem,
- pro ženské i-kmeny slova *kost, věc* a *noc* – typologii tvoří výhradní typy s 5 podtypy, smíšené typy s 8 podtypy a typ nevyhraněný s 1 podtypem.

Nejrozsáhlejším i nejpestřejším typem koncovek **mužských a středních o-kmenů** ve zkoumaném území je typ smíšený. Také podtypy výhradního typu koncovek pokrývají poměrně velkou část výzkumného území a jsou soustředěny do různě velkých oblastí. Nevyskytuje se podtyp s výhradním výskytem koncovky *-ích*. U **mužských a středních jo-kmenů** dominuje výhradní typ koncovek ve všech nářečních oblastech kromě středomoravské oblasti, ve které převládá smíšený typ a vyskytuje se i typ nevyhraněný. Největší území (většinu Čech s přesahy na Moravu) pokrývá podtyp s výhradním výskytem koncovky *-ích*. Slezskou oblast si rozdělují výhradní a smíšené podtypy pouze s koncovkami *-ach* a *-och*. V případě **ženských a-kmenů** jednoznačně převládá výhradní typ koncovky *-ách* na téměř celém zkoumaném území. Výhradní typ koncovky *-ach* se vyskytuje ve slezských nářečích a při záp. okraji českých nářečí v užším smyslu. Výhradní typ koncovky *-och* zaujímá takřka totožnou část slezských nářečí, jako je tomu u mužských a středních o- a jo-kmenů a ženských i-kmenů. Smíšené podtypy mají jen velmi malá rozšíření. Nevyhraněný typ se nachází na malém území v českomoravské nářeční podskupině. U **ženských i-kmenů** pokrývá výhradní podtyp koncovky *-ích* většinu Čech a záp. část Moravy. Zbytek Moravy zaujímá výhradní podtyp koncovky *-ách*, slezská nářečí pak výhradní podtypy koncovek *-ach* a *-och*. Koncovka *-ech* se ve výhradním nebo smíšených podtypech vyskytuje ve všech nářečních skupinách kromě skupiny slezské.

Souhrnná typologie koncovek mapovaných substantiv, vycházející ze čtyř dílčích typizací, se skládá z 6 typů jedné převládající koncovky podle jednotlivých koncovek s rozlišením na podtypy dominující, převážně výhradní a převládající, a to podle míry výskytu typů koncovek v dílčích typologiích, dále 6 typů dvou převládajících koncovek, ve kterých se vyskytovaly jen dvě koncovky, a jeden typ nevyhraněný, ve kterém žádný typ koncovky nepřevažoval. Výsledky souhrnné typizace dokládají, že Čechy jsou především územím, kde převažují různou intenzitou typy s koncovkou *-ích*, často v kombinaci s koncovkou *-ách*, na záp. okraji s koncovkou *-ach*, na jihozápadě s koncovkou *-ech*. Na Moravě převládají typy s koncovkami *-ách*, na východě Moravy společně s typy s koncovkou *-och* a ve Slezsku typy s koncovkami *-ach* a *-och*.

Prostorovou syntézou byly též identifikovány oblasti, v nichž je shoda se spisovnou češtinou výrazná, či naopak nízká. **Míra spisovnosti** vyjadřuje stupeň shody zjištěných nářečních variant se spisovným jazykem. Do syntézy bylo zahrnuto 22 slov z prvního oddílu ve tvarech shodných se spisovnou češtinou; nebyla zohledněna slova *kluk, hoch, schod, Vánoce, Velikonoce, zeď, pole*, neboť u každého z nich byly na části území v době výzkumu pro sledovaný význam běžná jiná pojmenování. Vymezené typy míry spisovnosti vyjadřují vztah „čím více variant shodných se spisovným jazykem, tím vyšší míra spisovnosti“. Jak ukazuje poslední syntetická mapa (s. 83), výrazná (ne však nejvyšší možná) spisovnost tvarů lokálu plurálu, se projevuje zejména v jižních Čechách, odkud se šíří s klesající intenzitou všemi směry. Sledované nářeční tvary zde odpovídají spisovnému jazyku a nepodléhají pravidelným hláskovým změnám, které jsou běžné například na Moravě a ve Slezsku. Naopak Slezsko je územím, kde nebyla u žádného z 22 sledovaných substantiv identifikována shoda lokálových variant se spisovným jazykem.

Koncepčně tento svazek navazuje na dva dříve vydané nářeční atlasy – zaměřené na nominativ singuláru feminin a na nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin. Vedle základních kompozičních prvků zahrnují kompozice analytických i syntetických nářečních map také průvodní **texty** shrnující výsledky zpracování nářečního materiálu. Aby si čtenář mohl lépe představit užití sledovaných tvarů a jejich hláskových obměn, jsou mapy doplněny konkrétními **kontexty** z různých lokalit. Tyto ukázky pocházejí z Archivu lidového jazyka uloženého v dialektologickém oddělení ÚJČ v Brně, budovaného od roku 1952 a průběžně rozšiřovaného. Ucelený obraz nářeční situace dotvářejí **infografické prvky**, které znázorňují výskyt variant lokálu plurálu v nářečních skupinách a hláskové změny v nářečních tvarech, a také **zvukové ukázky** dostupné přes QR kódy. Nahrávky byly vybrány z Archivu zvukových záznamů nářečních promluv téhož pracoviště a dokládají užití nářečních výrazů v přirozené mluvě. Obrazové **ilustrace** u jednotlivých substantiv byly vytvořeny pomocí nástrojů umělé inteligence.

Soubor nářečních atlasů sestavených od roku 2020 brněnskými dialektology a olomouckými kartografy vytváří **jedinečné multidisciplinární vědecké dílo**. Všech šest dosud publikovaných *Atlasů nářečí českého jazyka*, včetně tohoto, otevírá jedinečný vhled do minulosti nářečních forem a přesvědčivě ukazuje, jak pestrý a vrstevnatý býval jazykový obraz českých zemí. Ačkoli se dialekty pozvolna vytrácejí, stále představují podstatnou součást české jazykové i kulturní identity. Pěstování povědomí o nářečních jevech, jejich systematický výzkum a cílená popularizace mohou přispět k tomu, aby se tyto jedinečné hodnoty uchovaly pro budoucí generace.

SUMMARY

Dialects, which were once a natural part of everyday communication in both rural and urban settings, are today receding from active use at an ever-increasing pace. The roots of this process reach back to the 19th century, when the development of the school system, the general rise in educational attainment, and the more consistent promotion of standard Czech all contributed to the gradual erosion of the functional base of traditional dialects. Their retreat has also been driven by broader social and demographic changes – increased mobility, progressing urbanisation and migration, all of which foster contact between speakers from different regions and the mixing of different linguistic varieties. Modern communication technologies and globalisation processes further shape everyday speech. As ways of life change, numerous dialectal expressions denoting former tools, work processes or local customs that are no longer relevant to contemporary society disappear from ordinary communication. Dialects thus lose not only their social anchoring, but also the lexicon tied to the environment in which they arose and were maintained.

The documentation and analysis of dialectal phenomena are systematically pursued by the Department of Dialectology of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences. Long-term fieldwork conducted by dialectologists makes it possible to monitor the extent to which individual dialects have been preserved and how they are evolving. It has become clear that dialects persist in the Czech Republic to varying degrees; in peripheral and less accessible regions, many dialectal features remain in active use. The most notable dialectal differences are found primarily in Moravia and Silesia. Dialect features, however, have not disappeared completely even in Bohemia, and some of them are still attested in everyday communication.

Fieldwork carried out in 2025 among the oldest speakers, for instance, documented the use of several words and forms that are also recorded in the Archive of Folk Speech of the Department of Dialectology of the Czech Language Institute: in the Louny region *brunďbár* ‘bumblebee’, *lepiky* ‘burdock burrs’ and *dršlák* ‘colander’; in the Podkrkonoší region *šprincle* ‘rung of a ladder’ and *sejrečky* ‘soft ripened cheese’; in the Tábor region *měchačka* ‘wooden spoon’; in the Jindřichův Hradec region *votápek* ‘skin on boiled milk’; and in the Zlín region *kél* ‘savoy cabbage’ and *přísada* ‘seedling, plant ready for transplanting’. In the Jablunkov region, as more than fifty years ago, the forms *lato* ‘summer’, *starek* ‘grandfather’ and *kark* ‘neck’ are used, as well as locative plural forms ending in -ach across all genders: *chu̯apcach, rynkach, u̯oknach*, etc.

These expressions were also recorded during the extensive nationwide dialect survey conducted using the *Questionnaire for Research on Czech Dialects* between 1964 and 1976. A total of 420 villages and 57 towns in Bohemia, Moravia, and Silesia participated in the survey (p. 8). The material collected constitutes one of the most comprehensive databases of dialectal phenomena in the Czech Republic and served as the basis for the *Czech Linguistic Atlas* (p. 9) and the volumes of the *Atlas of Czech Dialects* (pp. 6–7). These atlases document the then-existing diversity of Czech dialects and provide a detailed picture of dialectal differences across regions.

Current dialectological work naturally builds on the findings of this large-scale survey and further develops them. Although the retreat of dialects as living means of communication cannot be halted, it is essential that this unique cultural heritage is not forgotten, but passed on to future generations. Dialectologists therefore systematically evaluate archival sources, continue field investigations and continuously document the current state of Czech dialects. A new impetus for the study, documentation, and dissemination of regional linguistic phenomena has been provided by the intensive, long-term cooperation between the Department of Dialectology of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences and the Department of Geoinformatics of the Faculty of Science, Palacký University in Olomouc. While dialectology provides detailed knowledge of dialectal differences and linguistic structures, geoinformatics and cartography offer sophisticated tools for mapping, analysing and geovisualising dialect data. The combination of these disciplines, whose focuses differ yet mutually complement one another, has given rise to innovative methods which broaden the possibilities of traditional dialect research and at the same time, facilitate the dissemination of its results to both specialist and general audiences.

Within the joint project “Atlas of the Czech Language 2027: Nationwide Research on Czech Dialects 50 Years Later” (Project No. DH23P03OVV050, support provider: Ministry of Culture of the Czech Republic, NAKI III Program, 2023–2027), the dialectological–geoinformatics team builds on experience gained in the previous project “Czech Dialects Interactively: Documenting and Presenting a Disappearing Linguistic Heritage as an Integral Part of Regional Identities” (Project No. DG20P02OVV029, support provider: Ministry of Culture of the Czech Republic, NAKI II Program, 2020–2022). The research team utilises software tools specifically designed for processing and presenting dialect material. In particular, the **ProPONAR** software is used for collecting and managing multimedia dialect data, while **ProMAP** is employed for the multi-level organisation of cartographic layers and the generation of data layers for dialect maps.

Both software tools were employed in the compilation of analytical and synthetic maps in the previously published volumes of the *Atlas of Czech Dialects* (pp. 6–7), as well as in the compilation of the *Atlas of Czech Dialects – Locative Plural of Nouns*. For the presentation of morphological differences, **29 nouns** were selected from the archive of the Department of Dialectology for this atlas: 12 masculines (*soused* ‘neighbour’, *kluk* ‘boy’, *hoch* ‘boy’, *vůl* ‘ox’, *schod* ‘step’, *dub* ‘oak’, *buk* ‘beech’, *mlýn* ‘mill’, *kámen* ‘stone’, *vůz* ‘cart, vehicle’, *pekař* ‘baker’, *nůž* ‘knife’), 11 feminines (*kráva* ‘cow’, *koza* ‘goat’, *chalupa* ‘cottage’, *ruka* ‘hand’, *nohavice* ‘trouser leg’, *Velikonoce* ‘Easter’, *Vánoce* ‘Christmas’, *kost* ‘bone’, *věc* ‘thing’, *zeď* ‘wall’, *noc* ‘night’) and six neuters (*okno* ‘window’, *semeno* ‘seed’, *koleno* ‘knee’, *prsa* ‘breasts’, *pole* ‘field’, *vejce* ‘egg’). Dialectal forms of the locative plural of these nouns were recorded throughout the territory of the Czech language during the nationwide survey carried out from 1964 to 1976. Part of the material was published in the *Czech Linguistic Atlas 4* (2002), while the rest is now being published for the first time. The team of authors aimed to present the dialectological material in a user-friendly and accessible form. They achieved this thanks to their long-term cartographic experience and the use of geoinformatics tools (in particular ArcGIS Pro), which significantly facilitates the management of extensive data sets and their linkage to geographical information for both dialectologists and cartographers.

The distribution of locative plural dialectal forms of the selected nouns in Czech dialects is shown on 29 **main analytical dialect maps**. To ensure that the maps are more easily readable and to highlight key morphological differences, regular phonological variants are detailed on **maps of sound alternations**, which complement the overall picture of the forms under study. Thanks to the carefully considered arrangement of analytical maps and maps of sound alternations across double-page spreads, the reader can gain a comprehensive view of the spread of these dialect forms. Differences in locative plural endings of the individual variants are rendered in the analytical maps by means of shades of six chromatic hues. This approach enables the clear and comprehensive expression of the spatial distribution of dialectal locative plural forms of nouns, utilising cartography.

A glance at the main analytical maps shows that dialects of Czech employ a broad range of locative plural endings for nouns. The endings with the largest territorial spread are the original

locative plural endings (*-ách, -ích, -ech*), whereas sporadically occurring endings found at the edges of the surveyed area were taken over from the genitive plural (*-ů, -ůch,* -0 in western and southern Bohemia), or arose by paradigmatic levelling (*-óch* on the northern margin of Eastern Moravian dialects).

In some areas, certain endings are unified across genders and all noun types. It applies, for example, to the ending *-ach*, which is typical of the western and north-western periphery of Czech dialects and of Silesian dialects, where it forms two separate areas – one in the Opava region and the other in the eastern half of the Silesian territory. The ending *-och* is characteristic of masculine and neuter nouns in Eastern Moravian dialects (with the exception of the Dolské dialects), as well as in the adjacent Holešov region and the central belt of Silesian dialects, where it becomes a universal ending for nouns of all genders.

Within the spatial synthesis of dialectological processing of the locative plural of the mapped nouns, six typologies of endings were constructed based on the endings of variants shown in analytical maps: four for selected declensions, their comprehensive typology, and the degree of conformity with the standard language; these typologies in turn served as the basis for six **synthetic maps**. For the typology of locative plural endings, nouns were grouped according to stem class. Originally, noun declension was not divided according to gender, but according to stems (words belonging to the same stem class were declined essentially in the same way).

Four partial typologies of endings by stem class were based on three words each:

- for masculine and neuter o-stems, on the words *soused, dub* and *okno* – the typology comprises exclusive types with five subtypes, mixed types with 11 subtypes and a non-distinct type with one subtype;
- for masculine and neuter jo-stems on the words *pekař, nůž* and *vejce* – the typology comprises exclusive types with six subtypes, mixed types with nine subtypes and a non-distinct type with one subtype;
- for feminine a-stems, on the words *kráva, koza* and *chalupa* – the typology comprises exclusive types with four subtypes, mixed types with seven subtypes and a non-distinct type with one subtype;
- for feminine i-stems, on the words *kost, věc* and *noc* – the typology comprises exclusive types with five subtypes, mixed types with eight subtypes and a non-distinct type with one subtype.

In the surveyed area, the most extensive and most internally diverse type of endings for **masculine and neuter o-stems** is the mixed type. Subtypes of exclusive endings also cover a relatively large part of the survey area and are concentrated in regions of varying size. There is no subtype with an exclusively *-ích* ending. For **masculine and neuter jo-stems**, the exclusive type of endings predominates in all dialect regions except for the Central Moravian region, where the mixed type prevails, and the non-distinct type is also found. The subtype with the exclusive *-ích* ending covers the largest territory (most of Bohemia with overlaps into Moravia). In Silesia, the area is divided between exclusive and mixed subtypes with only the endings *-ach* and *-och*. In the case of **feminine a-stems**, the exclusive type with the ending *-ách* clearly predominates across almost the entire surveyed area. The exclusive type with the ending *-ach* occurs in Silesian dialects and along the western fringe of Czech dialects in the narrower sense. The exclusive type with the ending *-och* occupies virtually the same part of Silesian dialects as in the case of masculine and neuter o- and jo-stems and **feminine i-stems**. Mixed subtypes have only very limited distributions. The non-distinct type is found in a small area within the Czech–Moravian dialect subgroup. For feminine i-stems, the exclusive subtype with the ending *-ích* covers most of Bohemia and the western part of Moravia. The remainder of Moravia is occupied by the exclusive subtype with the ending *-ách*, while Silesian dialects show exclusive subtypes with the endings *-ach* and *-och*. The ending *-ech* occurs in exclusive or mixed subtypes in all dialect groups except the Silesian group.

The **comprehensive typology of endings** of the mapped nouns, based on the four partial typologies, consists of six types with one prevailing ending, defined according to the individual endings, each with subtypes classified as dominant, predominantly exclusive and prevailing according to the extent to which the types of endings occur in the partial typologies; in addition, there are six types with two prevailing endings, in which only two endings occur, and one non-distinct type in which no single ending predominates. The results of the comprehensive typology show that Bohemia is primarily an area in which types with the ending *-ích* prevail to varying degrees, often in combination with *-ách*, with *-ach* on the western fringe and *-ech* in the south-west. In Moravia, types with the ending *-ách* dominate, together with types with *-och* in eastern Moravia, whereas in Silesia types with the endings *-ach* and *-och* prevail.

Spatial synthesis also made it possible to identify areas in which conformity with Standard Czech is high or, conversely, low. The **degree of standardness** expresses the extent to which the dialect variants recorded coincide with the standard language. The synthesis includes 22 words from the first section whose forms match Standard Czech; the words *kluk, hoch, schod, Vánoce, Velikonoce, zeď* and *pole* were not taken into account, because at the time of the survey other designations for the meanings in question were commonly used in part of the area. The categories of the degree of standardness express the relationship "the more variants identical with the standard language, the higher the degree of standardness". As shown by the final synthetic map (p. 83), a high (though not the highest possible) degree of standardness in locative plural forms occurs particularly in South Bohemia, from where it spreads with decreasing intensity in all directions. The dialectal forms observed there correspond to the standard language and are not subject to regular sound changes that are common, for example, in Moravia and Silesia. By contrast, Silesia is an area in which no agreement between dialectal locative forms and the standard language was found for any of the 22 nouns under investigation.

In terms of conception, this volume continues two previously published dialect atlases – those devoted to the nominative singular of feminines and to the nominative and accusative plural of animate masculines. In addition to the fundamental layout elements, the pages of the analytical and synthetic dialect maps also include accompanying **texts** that summarise the results of processing the dialect material. To help the reader better envisage the use of the forms under study and their phonetic variants, the maps are supplemented with specific **contexts** from different localities. These examples come from the Archive of Folk Speech stored at the Department of Dialectology of the Czech Language Institute in Brno, which was established in 1952 and continues to expand. A comprehensive picture of the dialectal situation is completed by **infographic** elements that depict the distribution of plural locative variants across dialect groups and the phonological changes in dialectal forms, as well as **audio samples** accessible via QR codes. The recordings were selected from the Archive of Sound Recordings of Dialectal Speech at the same department and document the use of dialectal expressions in natural speech. The **illustrations** for the individual nouns were created using artificial intelligence tools.

The series of dialect atlases compiled since 2020 by dialectologists in Brno and cartographers in Olomouc constitutes **a unique multidisciplinary research achievement**. All six volumes of the *Atlas of Czech dialects* published so far, including the present one, offer a unique insight into the historical evolution of dialectal forms and convincingly demonstrate how rich and multilayered the linguistic landscape of the Czech Republic once was. Although dialects are gradually disappearing, they still form an integral part of Czech linguistic and cultural identity. Cultivating awareness of dialectal phenomena, their systematic study and targeted popularisation can help to ensure that these unique values are preserved for future generations.

INFORMAČNÍ ZDROJE

BACHMANN, L. *Nářečí na Vysokomýtsku*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0859-4.

BACHMANNOVÁ, J. *Slovník podkrkonošského nářečí*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2505-0.

BARTOŠ, F. *Dialektologie moravská*. Brno: Matice moravská, 1886–1895. 2 sv.

BĚLIČ, J. *Dolská nářečí na Moravě*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954.

BĚLIČ, J. *Nástin české dialektologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

CUŘÍN F., B. KOUDELA, A. MÁTL a F. SVĚRÁK. *Vývoj českého jazyka a dialektologie.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977.

Český jazykový atlas. Praha: Academia, 1992–2011. 6 sv. ISBN 80-200-0014-3 (1. sv.), ISBN 80-200-0574-9 (2. sv.), ISBN 80-200-0654-0 (3. sv.), ISBN 80-200-0921-3 (4. sv.), ISBN 80-200-1339-3 (5. sv.), ISBN 978-80-200-1967-7 (Dodatky). Dostupné též z: https://cja.ujc.cas.cz/

ČIŽMÁROVÁ, L. *Jazykový atlas jihozápadní Moravy*. Brno: Masarykova univerzita, 2000. ISBN 80-210-2488-7.

FILIPEC, J., F. DANEŠ, J. MACHAČ a V. MEJSTŘÍK. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.* Vydání 3., opravené. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-1080-3.

HAVLOVÁ, E., ed. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského.* Sešit 5. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0534-X.

GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl 3, Tvarosloví*. 2. vyd., (v NČSAV 1. vyd.). Práce ČSAV. Sekce jazyka a literatury. Praha: ČSAV, 1960.

HAVRÁNEK, B. Nářečí česká. In: HUJER, O., ed. *Československá vlastivěda III. Jazyk*. Praha: Sfinx, 1934, s. 81–218.

HOLUB, J. a S. LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.

HOREČKA, M. *Tak mluvíme pod Radhoštěm*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2011. ISBN 978-80-87210-33-8.

IREINOVÁ, M. Nářeční výzkum v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od poloviny 20. století do současnosti – metody, výsledky. *Prace filologiczne*. 2019, LXXIV, s. 59–67. ISSN 0138-0567. Dostupné z: https://www.journals.polon.uw.edu.pl/index.php/pf/issue/view/32/107

IREINOVÁ, M., V. VOŽENÍLEK, M. POSPÍŠIL, J. KONÍČEK a A. VONDRÁKOVÁ. *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020. 56 s. ISBN 978-80-244-5846-5.

IREINOVÁ, M., V. VOŽENÍLEK, J. KONÍČEK, F. KUBEČEK, Š. TESAŘ, P. PŘADKOVÁ, A. VONDRÁKOVÁ, M. ŠIPKOVÁ a Z. KOMÁRKOVÁ. *Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2022a. ISBN 978-80-244-6244-8.

IREINOVÁ, M., V. VOŽENÍLEK, J. KONÍČEK, P. PŘADKOVÁ, M. ŠIMEČKOVÁ, M. ŠIPKOVÁ, A. VONDRÁKOVÁ, T. KOPECKÁ, F. KUBEČEK a T. KRCH. *Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2022b. ISBN 978-80-244-6245-5.

IREINOVÁ, M., V. VOŽENÍLEK, J. KONÍČEK, T. KRCH, Š. TEMER, P. PŘADKOVÁ, M. ŠIPKOVÁ, Z. KOMÁRKOVÁ, F. KUBEČEK, A. VONDRÁKOVÁ, T. KOZLOVÁ, M. ŠIMEČKOVÁ, J. ŽEJDLÍK a R. NÉTEK. *Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2023. ISBN 978-80-244-6413-8.

IREINOVÁ, M., V. VOŽENÍLEK, J. KONÍČEK, Š. TEMER, T. KRCH, P. PŘADKOVÁ, M. ŠIPKOVÁ, F. KUBEČEK, T. KOZLOVÁ, A. VONDRÁKOVÁ, J. ŽEJDLÍK, Z. KOMÁRKOVÁ, M. ŠIMEČKOVÁ a R. NÉTEK. *Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2024. ISBN 978-80-244-6561-6.

JANČÁK, P. K jazykovému zeměpisu Čech. Některé případy západočeského krácení v koncovkách. *Naše řeč*. 1970, roč. 53, č. 3, s. 129–137.

JINDŘICH, J. *Chodsko*. Praha: ČSAV, 1956.

JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý I–V*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, u Josefy vdovy Fetterlové, 1835–1839.

KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 978-80-7106-134-4.

KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. *Nový encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-480-5. Dostupné též z: https://www.czechency.org/

KELLNER, A. *Východolašská nářečí*. Brno: Melantrich, 1946–1949. 2 sv.

KLOFEROVÁ, S. K morfologickým moravismům. In: MINÁŘOVÁ, E. a K. ONDRÁŠKOVÁ, eds. *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy.* Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 50–54. ISBN 80-210-3568-4.

KLOFEROVÁ, S. a M. ŠIPKOVÁ, eds. *Život ve slovech, slova v životě. Procházka labyrintem českých nářečí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018. ISBN 978-80-7422-657-1.

KONÍČEK, J., V. VOŽENÍLEK, R. BARVÍŘ a A. VONDRÁKOVÁ. Quantitative Approach for Assessing Infographics in Atlas Cartography. *Geographia Cassoviensis*. 2024, 18(1). ISSN 2454-0005.

KRÁLIK, Ľ. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016. ISBN 978-80-224-1493-7.

KUBEČEK, F. Obrázkový dotazník jako metoda moderního nepřímého výzkumu nářečí ve 21. století. *Studia Slavica*. 2025, roč. 29, č. 1, s. 119–130.

KUBÍN, J. Š. *Lidomluva Čechů kladských*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913.

LAMPRECHT, A. *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava: Krajské nakladatelství v Ostravě, 1963.

LAMPRECHT, A., ed. *České nářeční texty*. Praha: SPN, 1976.

LAMPRECHT, A., D. ŠLOSAR a J. BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. oprav. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1968.

NĚMEC, P. a kol.: *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980. ISBN 509-21-856.

NÉTEK, R., J. KONÍČEK, O. ŠTRUBL a V. VOŽENÍLEK. Czech Linguistic Maps – Implementation of Geovisualization Portal. *Abstracts of the ICA*. 2022, 5, 64. Dostupné z: https://doi.org/10.5194/ica-abs-5-64-2022

PALÁTOVÁ, D. *Povídky lidových vypravěčů z Čech, Moravy a Slezska zaznamenané v letech 1945-1954*. Praha: Orbis, 1958.

PAPADIMITRIOU, Kimon D., Antonios D. MAZARIS, Athanasios S. KALLIMANIS a John D. PANTIS. Cartographic Representation of the Sonic Environment. *The Cartographic Journal* [online]. 2013, 2013-07-18, 46(2), 126-135 [cit. 2023-11-13]. ISSN 0008-7041. Dostupné z: doi:10.1179/000870409X459842

PETR, J., red. *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví.* Praha: Academia, 1986.

PLESKALOVÁ, J. *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita, 2003. ISBN 80-210-2733-9.

POZDISEK, J., V. VOZENILEK, a M. IREINOVA. Diversity of dialect maps. *Abstracts of the ICA*. 2024, 7(131). DOI 10.5194/ica-abs-7-131-2024

Příruční slovník jazyka českého. Praha: SPN, 1935–1957. 8 sv.

REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.

Slovník nářečí českého jazyka [online]. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. © 2016–. Dostupné z: http://sncj.ujc.cas.cz

Slovník slovenských nárečí. Bratislava: VEDA, 1994–. 3 sv.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1960–1971. 4 sv.

ŠIPKOVÁ, M. a M. IREINOVÁ. Czech dialect classifications. *Dialectologia*. Special issue. 2024, 12, s. 147–169. ISSN 2013-2247.

ŠTÍCHA, F. a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

UTĚŠENÝ, S. *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

VONDRÁKOVÁ, A. Map symbol design: Presenting abstract topics with advanced symbology. *Abstracts of the ICA* [online]. 2020, 2, 1–2 [cit. 2021-10-4]. ISSN 2570-2106. DOI 10.5194/ica-abs-2-7-2020

VONDRÁKOVÁ, A. a V. VOŽENÍLEK. User issues in geovisualization. *Proceedings of the 16th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM 2016*, (SGEM2016) June 30 - July 06, 2016, s. 599–606. ISBN: 978-1-5108-2990-9

VONDRÁKOVÁ, A., V. VOŽENÍLEK a kol. *Atlas vysokého školství v České republice 2001–2014.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. ISBN 978-80-244-5139-8.

VORÁČ, J. *Česká nářečí jihozápadní I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1955.

VORÁČ, J. *Česká nářečí jihozápadní II*. Praha: Academia, 1976.

VOŽENÍLEK, V., M. IREINOVÁ, A. VONDRÁKOVÁ a J. KONÍČEK. Mapping, synthesis and visualization of Czech dialects. *International Journal of Cartography*. 2022, 8(1), s. 148–163. DOI 10.1080/23729333.2021.1978039

VOŽENÍLEK, V., J. KAŇOK a kol. *Metody tematické kartografie: vizualizace prostorových jevů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2790-4.

VOŽENÍLEK, V., J. KONÍČEK a A. VONDRÁKOVÁ. Improving the concept of dialect maps based on geoinformatization of Czech dialectologic research. *Abstracts of the ICA*. 2022, 5, 15. Dostupné z: https://doi.org/10.5194/ica-abs-5-15-2022

VOŽENÍLEK, V. a M. KOZÁKOVÁ. Geoinformation Technologies in Atlas Production. In: GAJOS, M. a M. STYBLIŃSKA, eds. *Geoinformation Challenges*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2008, s. 291–303. ISBN 83-918826-4-0. ISSN 953-6129-31-0.

VOŽENÍLEK, V. a A. VONDRÁKOVÁ. Systematic Cartography in Web Atlas Engineering. *Proceedings of the 17th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM 2017*, (SGEM2017) 29 June - 5 July, 2017, 17(23), s. 679–686. ISBN 978-619-7408-03-4. ISSN 1314-2704. DOI 10.5593/sgem2017/23/S11.085

WEGMANN, M. *Language in Space: The Cartographic Representation of Dialects*. Strasbourg: ELiPhi; Travaux deLinguistique et de Philologie, 2017. ISBN 978-2-37276-013-3. Pp. xv, 318, illus.

Materiálové zdroje dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR

Archiv lidového jazyka

Archiv zvukových záznamů nářečních promluv

Zdroje kartografických dat

Data ArcČR 500 3.3
© ArcČR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016.

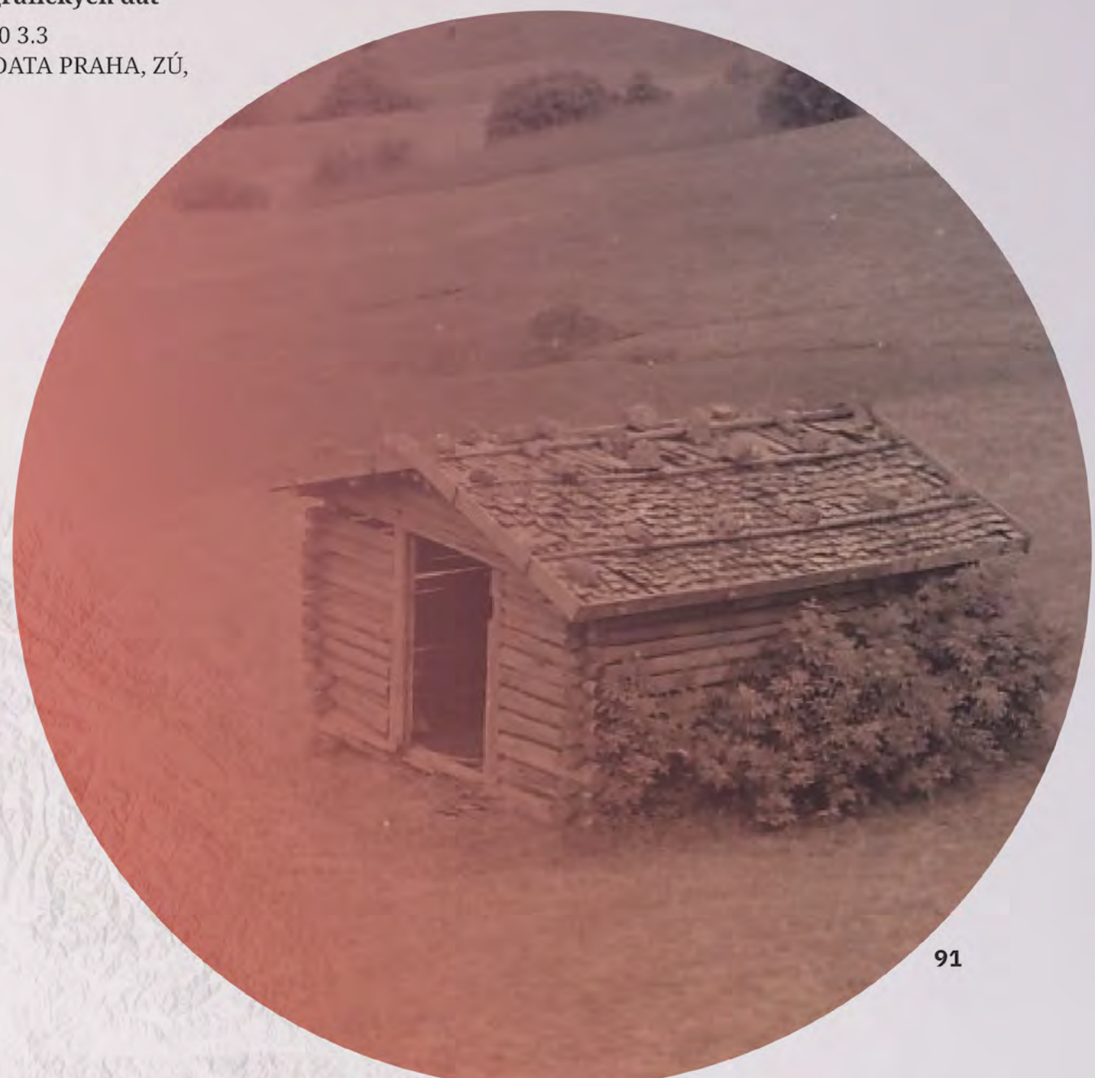

SEZNAM ZKRATEK

aj.	a jiný
akuz.	akuzativ, akuzativní
angl.	anglický, anglicky
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
čes.	český, česky
ČJA	Český jazykový atlas
dat.	dativ
ESJS	Etymologický slovník jazyka staroslověnského
expr.	expresivně
f.	femininum
fr.	francouzský, francouzsky
gen.	genitiv, genitivní
germ.	germánský, germánsky
gót.	gótský, gótsky
chorv.	chorvatský, chorvatsky
ie.	indoevropský, indoevropsky
ilyr.	ilyrský, ilyrsky
instr.	instrumentál
it.	italský, italsky
iter.	iterativum
již.	jižní
jv.	jihovýchodní
jz.	jihozápadní
lat.	latinský, latinsky
lit.	litevský, litevsky
lok.	lokál, lokálový
lot.	lotyšský, lotyšsky
m.	maskulinum
mj.	mimo jiné
mor.	moravský
n.	neutrum
např.	například
nar.	narozen, narozena
nář.	nářeční, nářečně
něm.	německý, německy
nepův.	nepůvodní, nepůvodně
nespis.	nespisovný
nom.	nominativ, nominativní
pl.	plurál
plt.	plurale tantum
plur.	plurálový
pol.	polský, polsky
popř.	popřípadě
pozdnělat.	pozdnělatinský, pozdnělatinsky
příp.	případně
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
psl.	praslovanský, praslovansky
pův.	původní, původně
r.	rok
rus.	ruský, rusky
resp.	respektive
řec.	řecký, řecky
s.	strana
sev.	severní
sg.	singulár
sln.	slovinský, slovinsky
slovan.	slovanský
spis.	spisovný
srb.	srbský, srbsky
srov.	srovnej
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
stangl.	staroanglický, staroanglicky
stč.	staročeský, staročesky
sthněm.	starohornoněmecký, starohornoněmecky
stind.	staroindický, staroindicky
stir.	staroirský, staroirsky
stper.	staroperský, staropersky
stř.	střední
střhněm.	středohornoněmecký, středohornoněmecky
střlat.	středolatinský, středolatinsky
stsl.	staroslověnský, staroslověnsky
sv.	severovýchodní; svatý
sz.	severozápadní
tj.	to je
tzv.	takzvaný
vok.	vokativ
vých.	východní
všesl.	všeslovanský
záp.	západní
zejm.	zejména
zhrub.	zhrubělе
zprav.	zpravidla
zvl.	zvláště
*	není písemně doloženo, předpokládaný tvar, rekonstruuje se pomocí historickosrovnávací metody
<	vyvinulo se z
>	dalo

SPECIÁLNÍ ZNAKY PRO DIALEKTOLOGICKÝ PŘEPIS

Při dialektologických přepisech nářečních dokladů se vychází z *Pravidel pro vědecký přepis dialektických zápisů* (1943; rozšířená verze 1951) – vše se zapisuje podle místní výslovnosti: např. slova *dítě*, *nízko*, *kůň*, *věří*, *dobrý*, *všechno*, *kdo* jako *díťe*, *ňísko*, *kúň*, *vjeří*/*v'eří*/*v'eřý*, *dobrí*/*dobrý*, *fšechno*, *gdo* atd. (podrobněji viz např. Kloferová a Šipková, 2018, s. 14–15).

Pro označení výslovnosti některých hlásek se užívají speciální znaky.

Znaky použité v *Atlase*:

ą̣	zaokrouhlené (labializované) *á*: *hochą̣ch*
c’	palatalizovaná (změkčená) polosykavka: *pokluzac’*
ć	palatální (měkká) polosykavka polského typu: *kośćoch*
dz’	palatalizovaná (změkčená) polosykavka: *zdz’och*
dź	palatální (měkká) polosykavka polského typu: *dźedźin*
ę	široké *e*: *vrtákę*
ę́	široké *é*: *mlę́nech*
ł	tvrdé *l*: *kłukách*
m’	měkké *m*: *košám’i*
ǫ	široké *o*: *dǫbech*
ǫ́	široké *ó*: *sǫ́sedech*
p’	měkké *p*: *p’ekořach*
s’	palatalizovaná (změkčená) sykavka: *sus’edoch*
ś	palatální (měkká) sykavka polského typu: *suśedach*
u̯	obalované *l*: *vou̯ach*
	polosamohlásková *u*: *neu̯jestama*
v’	měkké *v*: *nogav’icach*
w	obouretné (bilabiální) *v*: *wolech*
ə	redukovaný (neurčitý) vokál: *kameňəch*

Zvuková ukázka výslovnosti speciálních znaků

VÝSTAVA KRITICKY OHROŽENÉ JEVY NAŠICH NÁŘEČÍ

Výstava ***Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*** vznikla v rámci řešení tříletého projektu „**Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit**“ (reg. č. DG20P02OVV029, poskytovatel Ministerstvo kultury, program NAKI II, 2020–2022) a připravil ji tým složený z pracovníků dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR v Brně a Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Výstava je prezentována ve dvou variantách (panelové a plakátové) a rozsahem ji lze uzpůsobit konkrétním výstavním prostorám. Doposud byla instalována **jedenáctkrát**:

Vlastivědné muzeum v Olomouci – premiéra výstavy
1. 5. – 30. 6. 2022

Moravská zemská knihovna v Brně
19. 9. – 19. 11. 2022

Doprovodné prezentace k brněnské výstavě:
Knihkupectví Academia: 1. 9. – 31. 10. 2022
Galerijní tramvaj: 1. 10. – 16. 12. 2022

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti
2. 2. – 30. 4. 2023

Knihovna Jiřího Mahena v Brně
1.–31. 5. 2023

Galerie RUV, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
18. 1. – 22. 2. 2024

Národopisné muzeum Plzeňska, Plzeň
1. 5. – 29. 9. 2024

Muzeum a galerie v Prostějově
2. 8. 2024 – 12. 1. 2025

Obecní úřad Spálov, Základní škola a Mateřská škola Spálov
26. 7. – 9. 9. 2024

Obecní úřad Velká nad Veličkou
18. 7. – 6. 12. 2024

Městská knihovna Tábor
1.–30. 4. 2025

Výstavní síň, Klubovna Nikolčice
1. 10. – 1. 11. 2025

Institut slavistiky Polské akademie věd, Varšava
říjen 2024

Vybrané exponáty a materiály byly také prezentovány na dalších akcích:

Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
16. 5. – 16. 6. 2023 (včetně Olomoucké muzejní noci 19. 5. 2023)
13.–14. 1. a 2. 12. 2023, 27. 1. a 29. 11. 2024 (Dny otevřených dveří PřF UP)

Veletrh vědy, Praha
8.–10. 6. 2023

Festival vědy a techniky v Brně
6.–8. 9. 2024, 5.–7. 9. 2025

Noc vědců v Brně a Olomouci
2023–2025

Tradice na dosah, Národopisné muzeum Plzeňska, Plzeň
14. 6. 2025

Doprovodný program

Výstavu vždy obohacuje bohatý edukační program přednášek pro veřejnost a workshopů pro všechny stupně škol.

Virtuální přístup

Celá expozice i jednotlivé exponáty jsou trvale dostupné prostřednictvím „**Virtuálního průvodce**“ na webu *www.ceskanareci.cz/vystavy/virtualne/*.

Virtuální průvodce výstavou
ve Vlastivědném muzeu v Olomouci
www.ceskanareci.cz/vystavy

Olomouc, 1. 5. – 30. 6. 2022
Vlastivědné muzeum v Olomouci

Brno, 1. 9. – 31. 10. 2022
Knihkupectví Academia

KATALOG VÝSTAVY KRITICKY OHROŽENÉ JEVY NAŠICH NÁŘEČÍ

Součástí výstavy *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí* je rovněž stejnojmenný katalog, vydaný ve dvou edicích (2022, 2023). Na jeho vzniku se autorsky podíleli pracovníci dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR v Brně spolu s kartografy z Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

Obsah publikace vychází zejména z dat získaných celoúzemním výzkumem nářečí českého jazyka uskutečněným na přelomu 60. a 70. let 20. století podle *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*, doplněných o dalších relevantní zdroje.

Katalog *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí* je popularizačně-naučným průvodcem světem českých, moravských a slezských nářečí v době, kdy jejich mluvčí rychle ubývají a s nimi mizí i jedinečné jazykové projevy spjaté s tradičním způsobem života především na venkově. Publikace vznikla jako součást stejnojmenné výstavy a opírá se o více než sedmdesátiletou tradici dialektologického výzkumu Ústavu pro jazyk český AV ČR a o moderní kartografické a geoinformační postupy rozvíjené na Univerzitě Palackého v Olomouci. Úvodní kapitoly seznamují čtenáře s cíli projektu, historií nářečního bádání a s institucemi, které se na něm podílejí. Následují tři tematické části „**Lidské tělo a zdraví**“, „**Jídlo a kuchyně**“ a „**Hospodářství, chov, zemědělství**“, věnované okruhům tradičního života na venkově. Každý okruh je představen prostřednictvím barevných nářečních map (vytvořených pomocí specializovaných softwarů ProPONAR a ProMAP a dostupných i prostřednictvím interaktivního geoportálu DiaMa), archivních fotografií a ukázek autentických nářečních výrazů. Čtenář tak získává názorný obraz toho, jak se v různých regionech označovaly stejné jevy a jak bohatá a rozmanitá byla slovní zásoba místních nářečí. Katalog je určen široké veřejnosti, studentům i učitelům. Nabízí inspiraci pro výuku češtiny, historie a geografie, ale i pro regionální projekty zaměřené na nemateriální kulturní dědictví. Srozumitelně napsaný text, vizuálně atraktivní grafika a velké množství konkrétních jazykových příkladů z něj činí nevšední pozvánku k objevování světa našich nářečí.

Výsledky výzkumu představují nejen zachovalé regionální jevy nářečí českého jazyka, ale zároveň postihují ústup či zánik některých forem. Katalog tak plní dvojí funkci: slouží jako **dokumentace ohroženého jazykového dědictví** a současně jako **nástroj jeho uchování a popularizace**.

IREINOVÁ, M. a kol. *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí.* 2., doplněné vydání.
Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Katedrou geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, 2023. ISBN 978-80-88211-21-1.

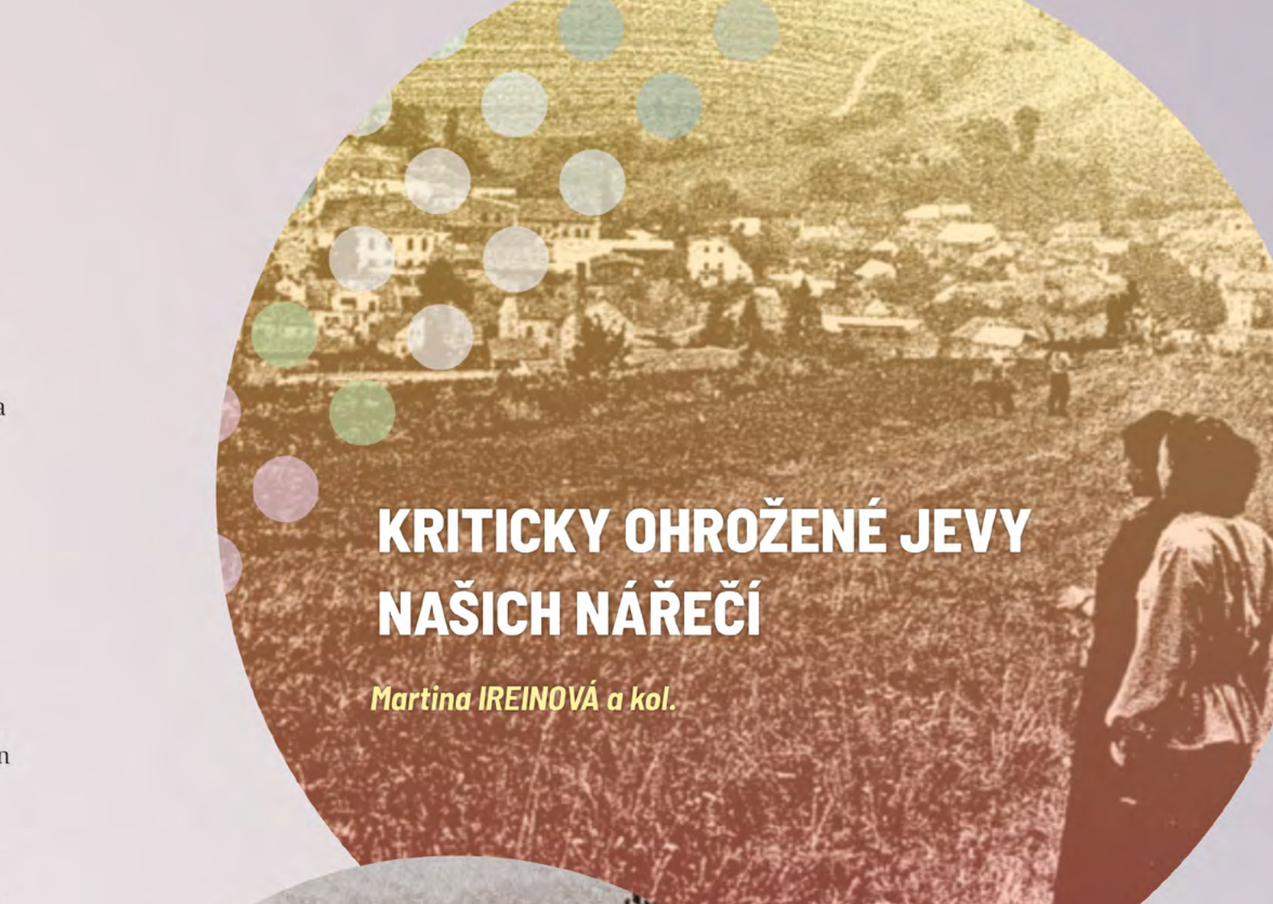

Geoportál DiaMa

Zvuková mapa

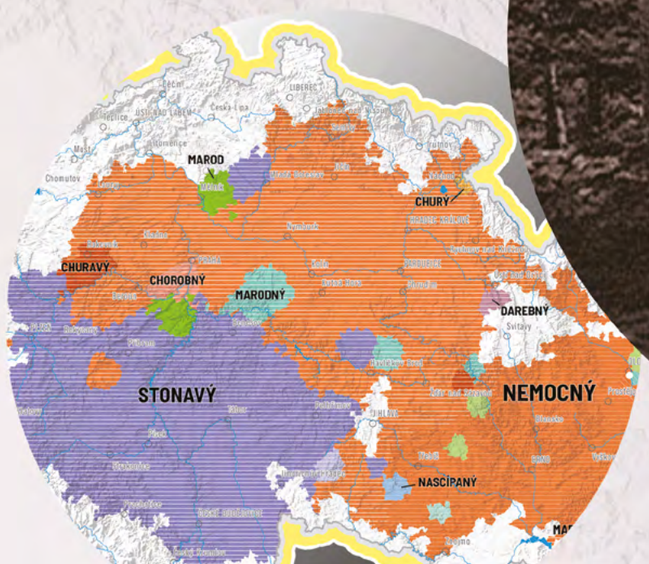

Brno, 1. 10. – 16. 12. 2023
Galerijní tramvaj

Brno, 1. 5. – 31. 5. 2023
Knihovna Jiřího Mahena v Brně

Brno, 18. 1. – 22. 2. 2024
Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Galerie RUV

Brno, 19. 9. – 19. 11. 2022
Moravská zemská knihovna

Uherské Hradiště,
2. 2. – 30. 4. 2023
Slovácké muzeum v Uherském Hradišti

Plzeň, 1. 5. – 29. 9. 2024
Národopisné muzeum Plzeňska

Prostějov, 2. 8. 2024 – 12. 1. 2025
Muzeum a galerie v Prostějově

Velká nad Veličkou,
18. 7. – 25. 10. 2024
Obecní úřad

Tábor,
1.–30. 4. 2025
Městská knihovna

Varšava, říjen 2024
Institut slavistiky
Polské akademie věd

Spálov, 26. 7. – 9. 9. 2024
Obecní úřad a základní škola

Nikolčice
1. 10. – 1. 11. 2025
Výstavní síň

ZÍSKANÁ OCENĚNÍ

Společná práce Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky a Univerzity Palackého v Olomouci opakovaně vykazuje vysokou odbornou kvalitu, což potvrzuje řada získaných prestižních ocenění. Výsledky dlouhodobé a plodné týmové spolupráce jsou přínosem pro rozvoj v dialektologii a kartografii.

V soutěži Mapa roku 2020 získala Univerzita Palackého v Olomouci nominaci v kategorii *Atlasy, soubory a edice map* za *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*.

V roce 2021 udělil děkan Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci Cenu za prestižní vědeckou publikaci prof. RNDr. Vítu Voženílkovi, CSc., a RNDr. Aleně Vondrákové, Ph.D., LL.M., za *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*.

Odborná komise České kartografické společnosti udělila Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky a Univerzitě Palackého v Olomouci zvláštní **ocenění MAPA ROKU 2022 za kvalitní kartografickou vizualizaci problematiky nářečí českého jazyka**.

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky a Univerzita Palackého v Olomouci získaly v soutěži Mapa roku 2022 také **nominace**:

- v kategorii *Atlasy, soubory a edice map* za ***Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv***,
- v kategorii *Samostatná kartografická díla* za mapu ***Výsledky vývoje tvrdého y***,
- v kategorii *Kartografická díla pro školy a vzdělávání* za **výstavu s mapami *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí***,
- v kategorii *Digitální kartografické produkty a aplikace na internetu* za **zvukový panel *Jak se kde mluvilo a mluví***, který je jedním z exponátů výstavy.

Česká kartografická společnost také udělila Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky a Univerzitě Palackého v Olomouci cenu veřejnosti **Vox populi Mapa roku 2022** za ***Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv***, který získal nejvíce hlasů od návštěvníků výstavy Mapa roku 2022, konané ve dnech 25. 9. – 8. 10. 2023 v Pevnosti poznání, interaktivním muzeu vědy Univerzity Palackého v Olomouci.

V soutěži Mapa roku 2023 obdržely Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR a Univerzita Palackého v Olomouci nominaci v kategorii *Atlasy, soubory a edice map* za ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin***. Ve 27. ročníku soutěže Mapa roku získal ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin*** nominaci na ocenění za rok 2024 v kategorii *Atlasy, soubory a edice map*.

Mezinárodní kartografická asociace udělila na Mezinárodní kartografické výstavě, která se konala v roce 2023 v Jihoafrické republice v průběhu Mezinárodní kartografické konference, **ocenění zvukovému panelu *Jak se kde mluvilo a mluví***, a to za 3. místo v kategorii *Story maps*.

Série nářečních atlasů získala v roce 2024 **Cenu rektora Univerzity Palackého v Olomouci**. Diplom převzal z rukou prof. MUDr. Martina Procházky, Ph.D., vedoucí týmu olomouckých geoinformatiků prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.

Čestné uznání poroty soutěže Slovník roku 2022–2023, pořádané Jednotou tlumočníků a překladatelů, převzali za publikace ***Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu*** a ***Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv*** PhDr. Martina Ireinová, Ph.D., PhDr. Martin Prošek, Ph.D., a prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.

Praha, Novotného lávka, 3. 5. 2023
Mapa roku 2022

Praha, Armádní muzeum Žižkov, 15. 5. 2025
Mapa roku 2024

Cape Town, 18. 8. 2023

Mezinárodní kartografická výstava

Praha, Svět knihy, 24. 5. 2024

Slovník roku 2022–2023

Olomouc, 21. 2. 2024

Univerzita Palackého v Olomouci

Praha, Armádní muzeum Žižkov, 9. 5. 2024

Mapa roku 2023

NÁŘEČNÍ OBRÁZKOVÉ DOTAZNÍKY

Standardní součástí současných nářečních výzkumů pořádaných dialektologickým oddělením ÚJČ AV ČR jsou dotazníky sestávající z položek vyjádřených **návodnými obrázky**. Respondenti díky tomu odpovídají přesněji a je upozaděn případný nežádoucí vliv explorátora, vizuálně atraktivní zadání navíc podporuje delší udržení pozornosti respondentů. Obrázek znázorňuje buď přímo zkoumanou reálii (typicky v případě konkrét, např. u položek „dudlík“, „kobliha“, „srp“), nebo jen naznačuje související kontext (zejména v případě specifických slovních tvarů, např. u položek „(v) pytli“, „tepleji“, „je ošklivě“), k němuž je ovšem nutné připojit též zadání slovní (např. u položky „tepleji“ lze k obrázku teploměru s vysokou naměřenou teplotou využít návodnou větu k doplnění: „Ve srovnání s minulým rokem je letos mnohem…“).

Při výzkumu pro *Český jazykový atlas* v 60.–70. letech 20. století byla součástí *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* příloha s pouhými 34 obrázky (viz s. 8–9), kdežto v aktuálních dialektologických výzkumech obrázky doprovázejí **každou zkoumanou položku**. Díky tomu dostává dotazník jednotnou strukturu a průchod jím je rychlejší a efektivnější. Jednotlivé obrázky se od sebe mohou lišit stylem zpracování – pro výzkum některých položek je vhodnější využít fotografie (např. pro položku „nádobí“), pro jiné kresby (např. pro položku „květina“), pro další pouze schematické náčrty (např. pro položku „horní“). Pro všechny obrázky však platí, že musí být dostatečně názorné a co nejkvalitnější pro detailní zobrazení na elektronickém zařízení nebo pro tisk, aby byla jejich identifikace pro respondenta co nejsnadnější.

Obrázkové dotazníky jsou využívány při terénních nářečních sběrech, během nichž explorátor respondenta dotazníkem provádí a pokládá mu případná doplňující slovní zadání, anebo při výzkumech nepřímých, při nichž respondent vyplňuje dotazník samostatně. Nepřímá forma s sebou nese jistá omezení, přesto však dokáže poskytnout relevantní výsledky. Ve větší míře to prokázal tištěný obrázkový dotazník využívaný dialektologickým oddělením ÚJČ na popularizačních akcích realizovaných od roku 2022. Z prvních sesbíraných dat, obsahujících téměř 30 000 odpovědí od více než 2 000 respondentů, byly v roce 2024 vytvořeny první mapy k vybraným položkám (více viz Kubeček, 2025).

Sběr formou tištěného dotazníku nadále pokračuje, zároveň je díky dialektologicko-geoinformatické spolupráci obrázkový dotazník od roku 2024 v daleko rozšířenější podobě dostupný i elektronicky, a to na webu **mapovaninareci.cz**. Je určen široké veřejnosti, všem rodilým mluvčím češtiny všech generací ze všech regionů, kteří se chtějí podílet na uchování naší nářeční rozmanitosti. Pro zapojení do **webového dotazníku** stačí zájemcům uvést základní informace, které mohou ovlivňovat jejich mluvu (zejm. místo pobytu, rok narození, nejvyšší dosažené vzdělání), poté si vybrat tematický okruh (např. kuchyňské náčiní, oblečení, rostliny, živočichové, Vánoce) a ke každé vyobrazené reálii napsat, jak jí běžně říkají. Každý okruh obsahuje zpravidla 10 položek, okruhů lze vyplnit více najednou a k dalším se později vracet. K prosinci 2025 bylo k dispozici 439 otázek ve 44 okruzích, na které doposud odpovědělo přes 6 000 zapojených respondentů; zaznamenaných odpovědí bylo téměř 730 000. Čím víc dalších zájemců se zapojí, tím přesnější a věrohodnější budou výsledky, jejichž zpracování a prezentace se připravuje v rámci projektu **„Atlas českého jazyka 2027: celoúzemní výzkum nářečí českého jazyka po 50 letech“**.

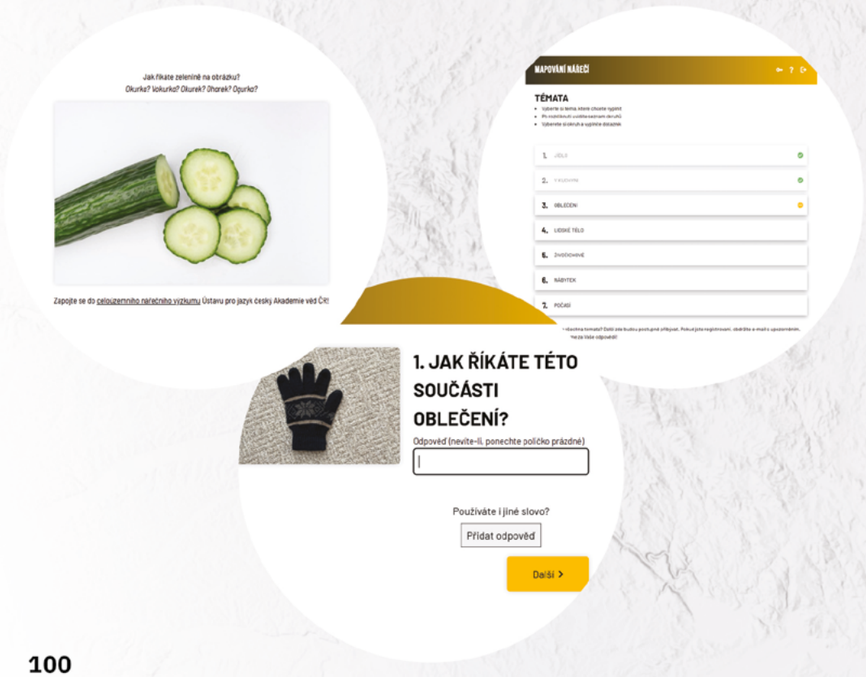

VYPLŇTE DOTAZNÍK
A POMOZTE UCHOVAT NÁŘEČNÍ BOHATSTVÍ
WWW.MAPOVANINARECI.CZ

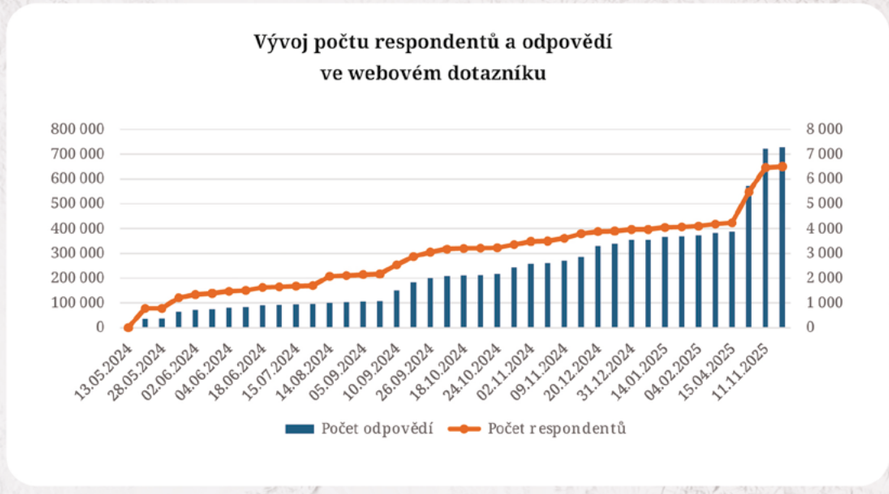

Knedlík, knedlik, knellik, knedle,
knedla, buchta, vařená buchta,
šiška, halečka, knofel, nebo knoflík?
Talíř, taliř,
talěř, taleř, nebo telíř?
Maso, masso, maňo,
mjaso, nebo m'yngo?
Žíce, vžíce, žlíce, žlica,
žička, užica, užička, nebo lužička?
Omáčka, vomáčka, vumáčka,
máčka, mačka, močka, nebo zoza?

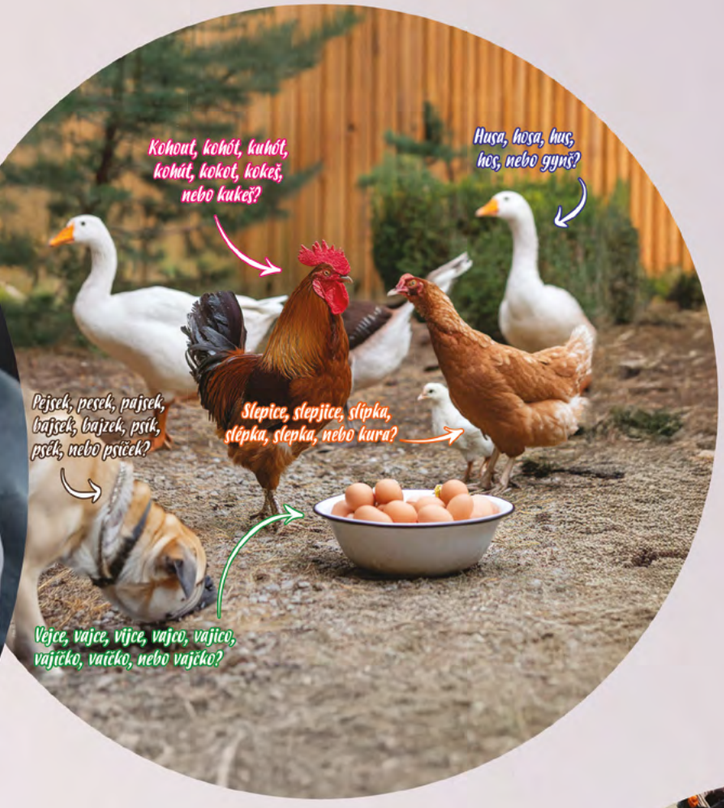
Kohout, kohót, kuhót,
kohát, kokot, kokeš,
nebo kukeš?
Husa, husa, hus,
hos, nebo gyns?
Pejsek, pesek, pajsek,
bajsek, bajzek, psík,
psék, nebo psíček?
Slepice, slepjice, slípka,
slépka, slepka, nebo kura?
Vejce, vajce, vijce, vajco, vajico,
vajíčko, vaičko, nebo vajčko?

Petržel, petržél, petržal, petružel,
petržela, petrželde, petruška,
petrželí, petržalé, petrzelí, nebo petruzele?
Bandor, bramboro, zemský jabk
zemče, hartepla, kobzol, grumbí
krompla, nebo kartofla?

EDIČNÍ ŘADA M·A·P·S· MAP AND ATLAS PRODUCT SERIES

Ediční řada M·A·P·S· je zřízena pro vydávání kartografických produktů – samostatných map, souborů map a atlasů v analogové i digitální podobě – s cílem garantovat jejich odbornou, obsahovou i formální kvalitu. Činnost řady řídí ediční rada složená z respektovaných kartografů, která posuzuje návrhy titulů a dohlíží na recenzní proces. Každý rukopis posuzují dva nezávislí oponenti, a to kartograf a tematik; návrh na jejich složení předkládá po obdržení podkladů předseda ediční rady a schvalují jej všichni její členové. Oponentní posudky slouží jako podklad pro rozhodnutí ediční rady o doporučení k vydání. Všechny tituly vydává Univerzita Palackého v Olomouci prostřednictvím svého vydavatelství

V ediční řadě bylo dosud publikováno 30 titulů. Řada z nich získala ocenění, nominace či diplomy v prestižních soutěžích. Za dlouhodobou a kvalitní kartografickou tvorbu v edici M·A·P·S· obdržela Katedra geoinformatiky Univerzity Palackého v Olomouci zvláštní ocenění České kartografické společnosti **MAPA ROKU 2022**.

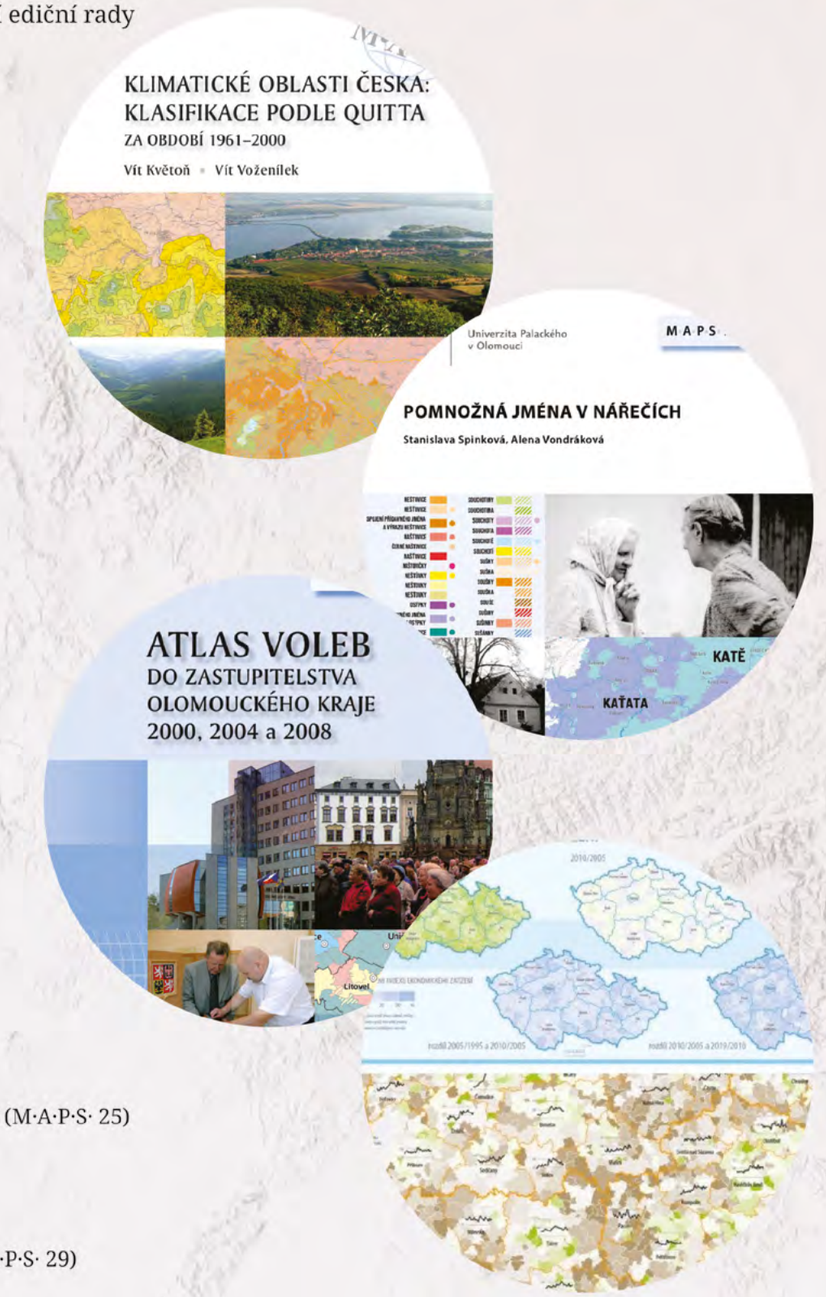

Tituly v ediční řadě M·A·P·S·

Voženílek, V., Šaradín, P. a kol. (2009): ***Atlas voleb do Zastupitelstva Olomouckého kraje 2000, 2004 a 2008*** (M·A·P·S· 1)

Burian, J. a kol. (2010): ***Vývoj města Olomouce v letech 1930–2009 na základě analýzy funkčních ploch*** (M·A·P·S· 2)

Květoň, V., Voženílek, V. (2011): ***Klimatické oblasti Česka: klasifikace podle Quitta za období 1961–2000*** (M·A·P·S· 3)

Pászto, V., Brychtová, A. a kol. (2012): ***Obce České republiky – příslušnost k venkovskému a městskému prostoru k 31. 12. 2010*** (M·A·P·S· 4)

Vondráková, A. a kol. (2012): ***Dopravní dostupnost Prahy – časová dostupnost v silniční a železniční síti v roce 2012*** (M·A·P·S· 5)

Bělka, L., Voženílek, V. (2016): ***Prototyp topografické ortofotomapy 1 : 25 000: SOLNICE M-33-069-A-d*** (M·A·P·S· 6)

Bělka, L., Voženílek, V. (2016): ***Prototyp topografické ortofotomapy 1 : 5 000: SOLNICE*** (M·A·P·S· 7)

Samec, P. a kol. (2016): ***Zóny ohrožení lesů České republiky*** (M·A·P·S· 8)

Samec, P. a kol. (2016): ***Růstové podmínky lesů České republiky*** (M·A·P·S· 9)

Samec, P. a kol. (2016): ***Stav ekosystémů České republiky*** (M·A·P·S· 10)

Hudeček, T. a kol. (2016): ***Atlas dopravní dostupnosti v České republice*** (M·A·P·S· 11)

Vondráková, A., Voženílek, V., Rychtaříková, J. (2016): ***Atlas vysokého školství v České republice 2001–2014*** (M·A·P·S· 12)

Kolejka, J. a kol. (2018): ***Postindustriální krajina Česka: typologie na základě identifikace a vymezení z roku 2012*** (M·A·P·S· 13)

Rychtaříková, J. a kol. (2020): ***Obyvatelstvo Česka – Vitální index*** (M·A·P·S· 14)

Rychtaříková, J. a kol. (2020): ***Obyvatelstvo Česka – Věková struktura*** (M·A·P·S· 15)

Rychtaříková, J. a kol. (2020): ***Obyvatelstvo Česka – Index ekonomického zatížení*** (M·A·P·S· 16)

Samec, P., Voženílek, V., Barvíř, R., Vondráková, A. (2020): ***Trvalé abiotické predispozice chřadnutí lesů*** (M·A·P·S· 17)

Ireinová, M., Voženílek, V., Pospíšil, M., Koníček, J., Vondráková, A. (2020): ***Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*** (M·A·P·S· 18)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2022): ***Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu*** (M·A·P·S· 19)

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Slezské asibilace v druhé polovině 20. století*** (M·A·P·S· 20)

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Výsledky vývoje tvrdého y ve 20. století*** (M·A·P·S· 21)

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Ústup dvojího l během 20. století*** (M·A·P·S· 22)

Spinková, S., Vondráková, A. (2022): ***Pomnožná jména v nářečích*** (M·A·P·S· 23)

Michalík, J., Voženílek, V. a kol. (2022): ***Atlas vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v České republice*** (M·A·P·S· 24)

Voženílek, V., Michalík, J. a kol. (2022): ***Atlas vzdělávání, zaměstnanosti a sociálních služeb osob se zdravotním postižením v České republice*** (M·A·P·S· 25)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2022): ***Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv*** (M·A·P·S· 26)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2023): ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin*** (M·A·P·S· 27)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2024): ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin*** (M·A·P·S· 28)

Šimečková, M., Nétek, R. a kol. (2025): ***Diferenční hlásky v nářečích českého jazyka – tiskový derivát tří interaktivních syntetických map*** (M·A·P·S· 29)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2025): ***Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv*** (M·A·P·S· 30)

PUBLIKAČNÍ VÝSTUPY SPOLUPRÁCE DIALEKTOLOGICKO-GEOINFORMATICKÉHO TÝMU

Spolupráce dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR a Katedry geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci započala v roce 2020 a od té doby se rozvinula v stabilní mezioborové partnerství propojující lingvistickou expertizu s geoinformatickými postupy a kartografickou prezentací. Výsledkem je ucelené portfolio publikačních výstupů: dosud vyšlo šest atlasů, čtyři soubory velkoformátových tematických map, kritický katalog výstavy a několik webových map; současně bylo prezentováno mnoho konferenčních příspěvků a předneseno velké množství populárně-vědeckých přednášek pro veřejnost a školy. Společná práce dialektologů a geoinformatiků-kartografů přináší nové metodické přístupy k mapování, zpracování a geovizualizaci nářečních jevů, zpřesňuje interpretaci shromážděných dat a zpřístupňuje získané poznatky odborné i širší veřejnosti.

Atlasy

Ireinová, M., Voženílek, V., Pospíšil, M., Koníček, J., Vondráková, A. (2020): ***Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů*** (M·A·P·S· 18)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2022): ***Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu*** (M·A·P·S· 19)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2022): ***Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv*** (M·A·P·S· 26)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2023): ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin*** (M·A·P·S· 27)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2024): ***Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin*** (M·A·P·S· 28)

Ireinová, M., Voženílek, V. a kol. (2025): ***Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv*** (M·A·P·S· 30)

Tematické mapy

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Slezské asibilace v druhé polovině 20. století*** (M·A·P·S· 20)

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Výsledky vývoje tvrdého y ve 20. století*** (M·A·P·S· 21)

Stupňánek, B., Vondráková, A. (2022): ***Ústup dvojího l během 20. století*** (M·A·P·S· 22)

Spinková, S., Vondráková, A. (2022): ***Pomnožná jména v nářečích*** (M·A·P·S· 23)

Šimečková, M., Nétek, R. a kol. (2025): ***Diferenční hlásky v nářečích českého jazyka – tiskový derivát tří interaktivních syntetických map*** (M·A·P·S· 29)

Výstavní katalog

Ireinová, M. a kol. (2023): ***Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*** (2., doplněné vydání)

Vybrané časopisecké články

Voženílek, V., Ireinová, M., Vondráková, A., Koníček, J. (2022): ***Mapping, synthesis and visualization of Czech dialects*** (International Journal of Cartography)

Koníček, J., Žejdlík, J., Nétek, R., Voženílek, V., Ireinová, M. (2023): ***Tvorba nářečních map s využitím ArcGIS Maps for Adobe Creative Cloud*** (ArcRevue)

Pozdíšek, J., Voženílek, V., Ireinová, M. (2024): ***Diversity of dialect maps*** (Abstracts of the International Cartographic Association)

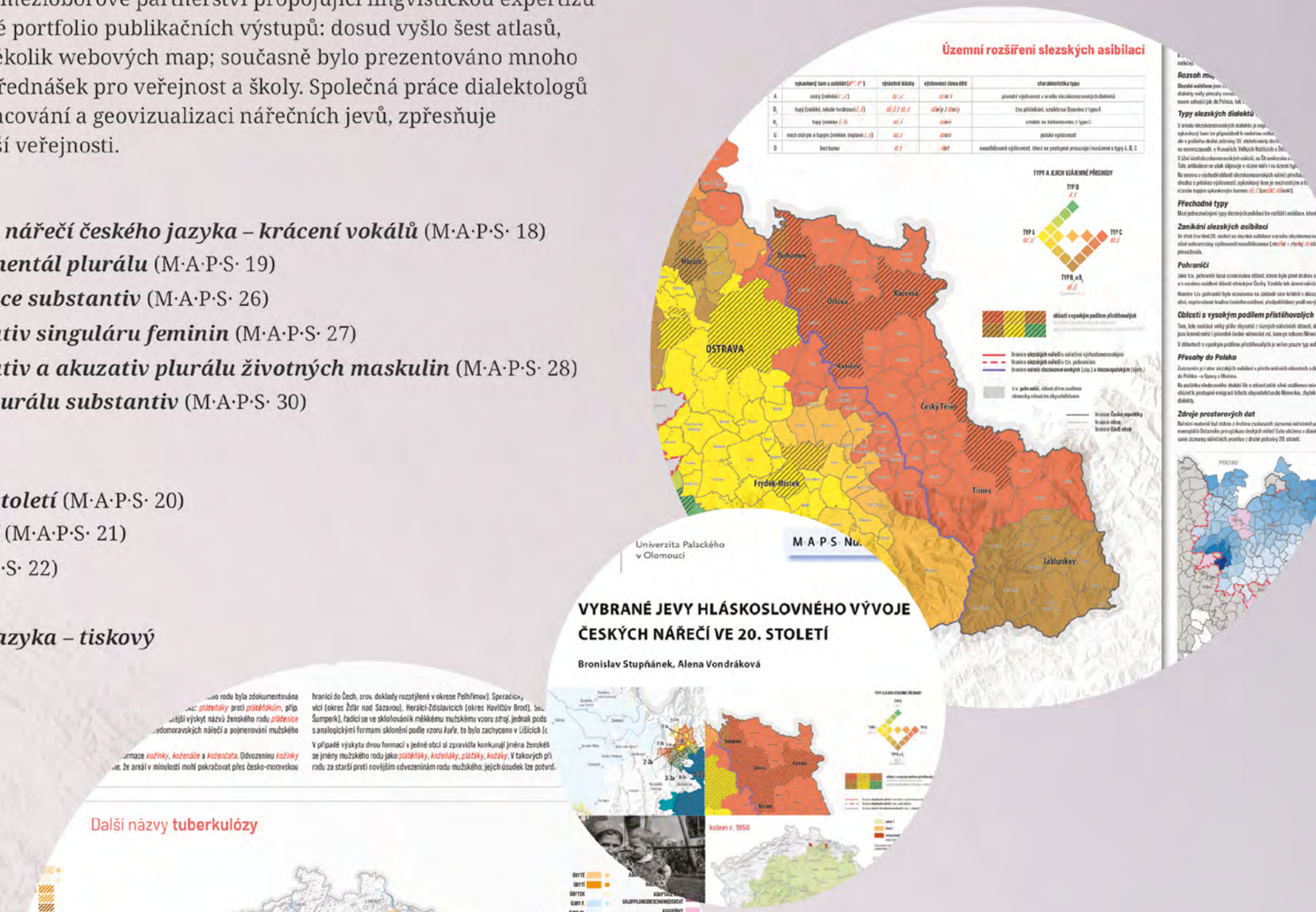

Produkty z edice M·A·P·S·
jsou dostupné na webu
cartography.upol.cz/maps

DIALEKTOLOGICKÉ ODDĚLENÍ ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, BRNO

Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český se od založení ústavu v roce 1946 v Praze kontinuálně zabývá výzkumem tradičních teritoriálních dialektů a sledováním jejich vývoje. V roce 1953 byla zřízena brněnská pobočka oddělení a po roce 1983 došlo k postupnému přesunu celé dialektologické činnosti pouze do Brna.

Dialektologické oddělení se specializuje na:

- **geolingvistické zpracování nářečního materiálu** – vznikají jazykové atlasy různých typů a koncepcí:
  - regionální
    - *Jazykový atlas jihozápadní Moravy* (2000)
  - národní
    - *Český jazykový atlas* (knižně 1992–2011; 2., elektronické, opravené a doplněné vydání ČJA ve formátu PDF dostupné na *https://cja.ujc.cas.cz/*, v HTML verzi na *https://cja.ujc.cas.cz/e-cja/)*
    - *Atlas nářečí českého jazyka – krácení vokálů* (2020)
    - *Atlas nářečí českého jazyka – instrumentál plurálu* (2022)
    - *Atlas nářečí českého jazyka – deklinace substantiv* (2022)
    - *Atlas nářečí českého jazyka – nominativ singuláru feminin* (2023)
    - *Atlas nářečí českého jazyka – nominativ a akuzativ plurálu životných maskulin* (2024)
    - *Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv* (2025)
  - nadnárodní – oddělení je zapojeno do dlouhodobých mezinárodních projektů
    - *Evropský jazykový atlas* (*Atlas Linguarum Europae*; *https://lingv.ro/atlas-linguarum-europae*)
    - *Slovanský jazykový atlas* (*Общеславянский лингвистический атлас*; *http://slavatlas.org/*)
- **lexikografické zpracování nářečního materiálu** – vznikají slovníky zaměřené na slovní zásobu
  - apelativní
    - *Slovník nářečí českého jazyka* (elektronická verze zpřístupňována od roku 2016 na *https://sncj.ujc.cas.cz/*)
  - propriální
    - *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (elektronická verze zpřístupňována od roku 2014 na *https://spjms.ujc.cas.cz/*)

Pracovníci oddělení vyjíždějí na terénní výzkumy a díky získanému jazykovému materiálu soustavně budují Archiv lidového jazyka a Archiv zvukových záznamů nářečních promluv.

Dialektologické oddělení rozvíjí intenzivní spolupráci s akademickými a univerzitními institucemi, a to jak při řešení společných výzkumných úkolů, tak prostřednictvím pedagogického působení svých pracovníků. Oddělení poskytuje studentům vysokých škol přípravu v metodách dialektologického bádání, což jim umožňuje aktivně participovat na terénních výzkumech i na vyhodnocování nasbíraného materiálu.

Důležitou součástí práce oddělení je také popularizace výsledků dialektologického výzkumu. K výraznějším aktivitám tohoto typu patří výstava *Kriticky ohrožené jevy našich nářečí*, připravená ve spolupráci s Katedrou geoinformatiky Univerzity Palackého v Olomouci v rámci společného projektu „Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit“ (č. DG20P02OVV029, poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI II). Expozice, poprvé instalovaná ve Vlastivědném muzeu v Olomouci od 1. května do 30. června 2022, představila veřejnosti vybrané nářeční jevy a dialektologické výzkumy.

Oddělení se pravidelně zapojuje do řady popularizačních a vzdělávacích akcí, například do programu Týdne Akademie věd, brněnského Festivalu vědy a techniky a Noci vědců. Součástí jeho činnosti je také vedení středoškolských stáží v rámci programu Otevřená věda. Pracovníci pořádají odborně zaměřené přednášky pro školy i širší veřejnost a organizují soutěž „Staň se superdialektologem“ (více na *www.jamap.cz)*. Díky mediálním výstupům pracovníků oddělení se veřejnost seznamuje se stavem našich nářečí a s jejich výzkumy.

Vědecké výstupy dialektologického oddělení získávají uznání v českém i zahraničním odborném prostředí, rostoucí zájem o nářeční výzkumy a jejich výsledky projevují rovněž laičtí badatelé a široká veřejnost. Podrobnější informace o oddělení, jeho projektech a výsledcích jsou dostupné na ***www.ujc.cas.cz***, ***www.ceskanareci.cz.***

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky

KATEDRA GEOINFORMATIKY PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA, UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Katedra geoinformatiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci je v oborech svého působení – geoinformatice a kartografii – **respektovaným akademickým pracovištěm** v domácím i zahraničním výzkumném prostoru. Vysoký kredit katedra opírá zejména o dlouhodobě silnou publikační činnost, kvalitní studijní programy, aktivní účast na špičkových odborných akcích, úspěšné řešení výzkumných projektů a grantů a široké portfolio profesních aktivit – od pořádání konferencí a vydávání vědeckých monografií, map a atlasů až po působení ve vrcholných orgánech kartografických, geoinformatických a geografických společností.

KATEDRA GEOINFORMATIKY
Univerzita Palackého v Olomouci

Vědecko-výzkumná činnost katedry se zaměřuje zejména na:

- obecné otázky **geoinformatiky**,
- budování a aplikace **geografických informačních systémů**,
- zpracování dat z **dálkového průzkumu Země**,
- **tematickou a digitální kartografii**,
- **modelování prostorových jevů** v krajině,
- **územní plánování** v GIS aj.

Na pracovišti byly uskutečněny četné výzkumné studie a grantové projekty, vypracovány desítky odborných posudků a poskytnuta řada konzultací. Kvalitu katedry podtrhuje i významný rozsah publikačních výstupů.

Mezi hlavní aktivity v **oblasti kartografie** patří tvorba tematických atlasů, pokročilých geovizualizací, tyflomap a webových aplikací a výzkum v kognitivní kartografii. Kartografové katedry geoinformatiky se zaměřují na využití nejnovějších poznatků geoinformačních technologií ve vizualizaci prostorových dat. Propojením tradičních kartografických metod s novými technologiemi v různých vědních oborech odhalují nové možnosti základního i aplikovaného výzkumu. Katedra se podílí na mnoha projektech, vydává mapy a atlasy v **edici M·A·P·S·** a spolupracuje s řadou národních i mezinárodních kartografických institucí. Pro Českou kartografickou společnost organizuje již 20 let každoroční **Kartografický den Olomouc**. Důležitou součástí činnosti je i vzdělávání budoucích odborníků v různých zaměřeních kartografie.

Vedle vědeckovýzkumných grantů a kartografických projektů byly na Katedře geoinformatiky UP řešeny **projekty věnované pokročilým výpočetním metodám při odhalování prostorových vazeb** v přírodních a socioekonomických systémech.

Katedra **aktivně spolupracuje** s řadou významných domácích pracovišť, například s Českým hydrometeorologickým ústavem, Českým statistickým úřadem, Zeměměřickým úřadem, Akademií věd ČR, katastrálními úřady a krajskými úřady, a mnoha zahraničními univerzitami, například v Salcburku, Londýně, Bochumi, Lipsku, Krakově, Essenu, Budapešti, Mariboru, Trondheimu, Vídni, Turku, Paříži, Valencii, Amsterdamu, Lublinu, San Diegu a Istanbulu.

Katedra **garantuje studium geoinformatiky a kartografie** ve všech stupních (bakalářský, navazující magisterský a doktorský v denní i kombinované formě):

- bakalářský studijní obor *Geoinformatika a kartografie*,
- magisterský studijní obor *Geoinformatika a kartografie*,
- doktorský studijní obor *Geoinformatika a kartografie*.

V rámci programu Erasmus Mundus Joint Master Degree nabízí studijní obor **Copernicus Master in Digital Earth**, kdy studenti absolvují první dva semestry navazujícího magisterského studia na Paris Lodron University of Salzburg v Rakousku a další dva semestry studují na Univerzitě Palackého v Olomouci, kde také obhajují své magisterské kvalifikační práce.

Olomoucká kartografie si vybudovala dobré jméno v zahraničí i pořádáním několika ročníků jarní online školy **International Spring School on Visualization** (od roku 2021) a GeoSpatial Summer School (od roku 2017).

Katedra každoročně vysílá své studenty na studijní a výzkumné pobyty na desítky zahraničních univerzit a přijímá jiné studenty z partnerských evropských institucí.

Na spolupráci s dialektologickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR se podílejí **specialisté na digitální kartografii, správu prostorových dat a vývoj softwaru**. Pro potřeby terénního výzkumu připravili databázové i aplikační nástroje, z nichž vznikají přesné kartografické výstupy. Vedle šesti nářečních atlasů tým vyvinul software **ProMAP** pro víceúrovňovou organizaci podkladů a generování/interpolaci nářečních map, online nástroj **DODIMA** pro distanční mapování nářečí a softwarový nástroj **EX-RES** pro sběr dialektologického materiálu při kontaktním a distančním terénním výzkumu, které se staly oporou současného pořizování, zpracování a vizualizace dialektologického materiálu.

Více informací o olomoucké geoinformatice a kartografii je dostupných na stránkách ***www.geoinformatics.upol.cz***.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Ireinová, Martina, 1970-
Atlas nářečí českého jazyka. Lokál plurálu substantiv / autoři Martina Ireinová, Vít Voženílek, Jakub Koníček, Milena Šipková, Šimon Temer, Tadeáš Krch, Petra Přadková, Jakub Žejdlík, Zina Komárková, Marta Šimečková, Filip Kubeček, Radek Šuta, Alena Vondráková, Rostislav Nétek. -- 1. vydání. -- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2025. -- 1 online zdroj. -- (M.A.P.S. ; num. 30)
České a anglické resumé
Nad názvem: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, katedra geoinformatiky, Univerzita Palackého v Olomouci -- Obsahuje QR kódy s přístupem k audionahrávkám. -- Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-244-6727-6 (online ; pdf)

* 811.162.3 * 81'282 * 81'367.622 * 81'366.547 * 81'28 * (437.3) * (084.4) * (0.034.2:08)
– čeština
– dialekty
– podstatná jména
– lokál (mluvnice)
– dialektologie -- Česko
– geografická lingvistika -- Česko
– jazykové atlasy
– elektronické knihy

811.162.3 - Čeština [11]
912 - Mapy. Atlasy. Glóby [7]

Název Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv

Autoři
PhDr. Martina Ireinová, Ph.D.[1]
prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.[2]
Mgr. Jakub Koníček, Ph.D.[2]
PhDr. Milena Šipková, CSc.[1]
Mgr. Šimon Temer[1]
Mgr. Tadeáš Krch[1]
Mgr. Petra Přadková[1]
Mgr. Jakub Žejdlík[2]
PhDr. Zina Komárková[1]
Mgr. Marta Šimečková, Ph.D.[1]
Mgr. Filip Kubeček[1]
Mgr. Radek Šuta[1]
RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.[2]
RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D.[2]

[1] Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
[2] Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Předseda ediční rady prof. RNDr. Vít Voženílek, CSc.
Odpovědný redaktor Mgr. Jiří Slavík, Ph.D.
Technická redakce Mgr. Jakub Koníček, Ph.D., Mgr. Jakub Žejdlík, Mgr. Martin Sadílek
Příprava dat RNDr. Rostislav Nétek, Ph.D., Mgr. Radek Barvíř, Ph.D., Mgr. Tadeáš Krch, Mgr. Šimon Temer
Grafický návrh a sazba Mgr. Jakub Koníček, Ph.D., Mgr. Jakub Žejdlík, RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.
Editace textů Mgr. Petra Přadková, Mgr. Martin Sadílek
Fotografie a ilustrace archiv dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR, archiv Katedry geoinformatiky UP, Midjourney, Sbírka Muzea umění Olomouc – foto Zdeněk Sodoma

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 47 Olomouc.

Publikace neprošla redakční a jazykovou úpravou ve vydavatelství.

1. vydání
Olomouc 2025

DOI 10.5507/prf.25.24467252
ISBN 978-80-244-6725-2 (print, KR)
ISBN 978-80-244-6727-6 (online: iPDF)
VUP 2025/0526 (print, KR)
VUP 2025/0531 (online: iPDF)

Doporučená citace: IREINOVÁ, M.; VOŽENÍLEK, V. a kol. *Atlas nářečí českého jazyka – lokál plurálu substantiv.* Edice M·A·P·S·, Num. 30. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2025. 106 s. ISBN 978-80-244-6727-6.

Univerzita Palackého
v Olomouci